

ВАСИЛ КРУМОВ
РОДОПСКИ ХОРИЗОНТИ
ПЪТЕПИСИ, СКИЦИ,
ПРИКЛЮЧЕНИЯ

chitanka.info

В книгата авторът, публицист и юрист, наред с разкриването на забележителните природни красоти на Родопите, представя искрена и неподправена картина на живота на родопските хора, християни и мохамедани в периода между Балканската и Втората световна война.

Описаните приключения на автора в родопските дебри са уникални и вълнуващи.

Понякога в разказа му се вмъкват по един естествен начин изключително интересни възпоминания от Македонския фронт на Първата световна война, където той е участвувал, а така също и от културния живот на Пловдив по това време.

Това е първото издание на написаната през 1958 г. книга.

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР ПОЗНАВАТЕ ЛИ РОДОПИТЕ?

Ако някой ви каже, че познава планинския лабиринт, включен между Марица, Места и Егея — не му вярвайте. Не вярвайте много и на географите, които така безмилостно и всеки по свой вкус ги реже пряко вододелните им била, за да ги назовава Източни, Западни и Южни, без в тях да съществува каквото и да е естествено разграничение.

Родопите са наистина лабиринт, но не толкова объркан, колкото изглежда в учебниците по география, нито пък толкова лесен, колкото се струва на тези, които с моторни коли и на хотелски начала ги кръстосват през летните дни, или лениво си отдъхват под сенките на многобройните им летовища. Дори и тези, които с раници на гърба маршируват из пъстроцветните морави, избягвайки залутаните помашки махали, накацали като птичи гнезда из планинските ярове нямат право да твърдят, че са опознали лабиринта. Защото Родопите не са само планинска красота, но и жив човешки бит, прострян през рътлини и времена, изпълнен с трагични възпоменания и неповторими по изящество носии и песни.

Наистина кой би могъл да каже, че познава тази разнолика и неизбродима планина, която започва от Рила и свършва с оглозганите плоскогория на многогорската кърджалийска Арда. Планина, която погледната от тревинистите картали на Централния Карлък е размахвала ахтоподовите си нозе чак до снеговитите дантели на Рила и Пирин, а на юг до изгладените каменни профили на драмския Боздаг.

Все пак ако някой е имал възможността да съзерцава от широколъшките Перелици тази необхватна планинска панорама и е изходил някои от вододелните била между реките Въча, Арда и Чая, които изхождат от Централния Карлък, то едва ли има право по роднински да говори за Родопите (както често правят това родопчани), щом не е надниквал от граничните височини на гюмюрджинския вододелен хребет към егейските острови, не е пълзял по глациалните

каменни блокове на двехилядника Чил тепе (отбелязан в географиите като Преспа) и не е надниквал към храмовата красота на буйновския варовников каньон (южно от гр. Девин), съперничащ по своята скулптурна чудесия на царствената Ер-Кюприя...

Нима би могъл някой да каже, че познава Родопите, без да е бленувал из потайните лъки на тревинистия Триградски чаир, величествено охраняван от легендарните скали на Куру-бурун, и не се е лутал из лъкатушните извивки на доспатската речна джунгла по живописното сърнишко поле. Би ли могъл някой да каже, че познава Родопите, без да се е загубвал из просторното царство на белия бор, покриващ като плюшена драперия високото баташко плато и безизходните доспатски разхълмия, из които царствено се разхожда рогатия елен. А редица, прошарени от човешката ръка просторни гори като Пепелаш, Пашалийца, Кара Балкан, Мурсалица, Ардашлъ и поразяващата с мощните си стволоче гранична Шабаница?...

Ами човекът, родопският човек, който допреди няколко десетилетия гурбетуваше по двете тракии като занаятчия, насаждайки образци от родопската къща чак из островите на Егея. Онзи безимен скитник, който отнасяше вълнени тъкани и овчи мехове с масло и бито сирене, за да донесе в живописно подредения си дом по нещо от благополучието на големите градове. Този, който майсторски изграждаше мостове и джамии чак из Мала Азия, а в родните си села съзиждаше многоетажни камбанарии, внушаващи уважение не само на осакатените духом потурчени българи, но и на проходящи цариградски велможи, които ревниво поглеждаха към мравешкото трудолюбие на родопския човек.

Бунтарският дух на родопския човек не датира само от времето на Момчила и Деспот Слав. Такива като тях са израствали през разни времена, а най-вече през предосвободителната епоха, когато незнайно от букурещките хъшове се е подвизавал цели петнадесет години възпетият от тракийското население, неустрашимият възпитаник на Гарибалди Петко войвода — Петко Кирияка, всяващ ужас сред турските велможи и бодрост сред българската и турската беднотия.

Ами смолянският дерибей Салих ага, който със самоприкачената си титла „воевода“ е управлявал като истински народник цели десетилетия Ахъ-челебийската нахия, завършвайки по измамнически начин живота си в гр. Ксанти?

Не се ли е сражавал от конака си и чепеларския нахия Кара Ибрахим? Когато турските войскари идват насила да смъкнат този юначен помак, той успява да унищожи с местни доброволци изродените кърджалийска банди на непобедимия от турските войскари Мехмед Синап.

Три поречия, три околии, три истории и още други три околии из долното течение на Арда, а така също и цяла една област из поречията на Пещерската и Чепинската река, както и по притоците на Места чак до Пирин, Али ботуш и Боздаг, където живеят родопските хора, опазили през векове и размирни времена своя български говор, патриархален бит и ненадминати по елегичното си благозвучие родопски песни.

Различни с природните си богатства тези родопски покрайнини са изграждали типични за себе си етнографски особености, които правят лабиринта неповторимо пъстър и богато одухотворен. Пъстрота, която след прокарването на широките пътища и нахлуването на хора от други краища бърже изчезва, както изчезват и горските джунгли под ударите на безмилостната секира. Променя се и духът на помака, населяващ стотината селища, предявявайки вече права на осъзнат българин. Променя се и помакинята, а заедно с нея и ревниво опазваната през вековете благозвучно акцентуваната старинна народна реч.

Проблеми, достатъчно важни за нашите етнографи, музиколози, езиковеди, художници и най-вече за изоставащите в своето „безконфликтно творчество“ български писатели. Родопският човек, бил той християнин или мохамеданин, е най-ценната разновидност за нашата малка страна и ако не съумеем да го изучим, изобразим и духом опазим, то загубата ни ще бъде непоправима.

Това се отнася най-вече за селищата из долината на Арда, гдето сред шума на флотационните фабрики и жилищните удобства на новите рударски градове израства новият родопски човек, осъзнал своята значимост като член на съвременното общество, но до голяма степен загубил опазения си през вековете етнографски примитив.

Загубила е до голяма степен и самата родопска природа от своята девственост след прокарването на широките пътища, из които сирената на камиона е прогонила вече канските звънчета на пазарджийските кервани.

Ще минат години и животът на новите хора от родопския лабиринт ще надмине може би материалното благополучие на довчерашните овцевъди и гурбетуващи занаятчии, ще изчезне навярно и пасторалната мелодия на кавала и гайдата, измествани вече от шлагерите на пришълците. Малцина ще си спомнят и за тези, които довчера носеха на главите си червени фесове, свързващи безсмислено съдбата си с инородния им турцизъм. Безсмислица извършиха и някои ученолюбиви родопци, когато изместиха утвърденото им и така благозвучно название „помаци“ с литературното и неприемливо „българомохамедани“...

Ще мине време и самите те ще започнат да се наричат „българи“ — само българи, какъвто е и опазения им старинно акцентуван български език и каквито са типично славянските им небесносини зеници и красиво изрязани профили.

Тъкмо заради тази девствена родопска природа и за изчезващия родопски човек исках да си припомня, когато се залових да напиша изложените в тази книга скитнически преживелици, без в тях да влагам никакви особени географски претенции. А заедно с това да се отблагодаря косвено на родопската битова красота и заобикалящата я природа, които още от най-ранната ми младост са ме вдъхновявали към смислен човешки живот.

ДВЕ НЕЖЕЛАНИ СРЕЩИ

Това се случи през лятото на 1913 година, когато нашата армия отстъпваше в Беломорска Тракия и по шосето към Чепеларе се движеха все още опълченски колони със задача да подсилят нашите войскари. Настъпваха от север безпрепятствено и румънските войски, а по Калиманското поле и Кресненското дефиле се водеха тежи сражения със сърби и гърци при променливи шансове.

Но всичко това съвсем не пречеше на четириногите горски обитатели да се чувствуват като никога спокойни из родопските цветни морави, скалисти бърлоги и сенчести усои. Техните следи често се виждаха и по широките пътеки край усамотения сред гората Бялочерковски манастир, разположен на високо (1600 м) планинско било.

Спокоен трябваше да се чувствувам и аз в това непосетено през това лято високопланинско летовище, защото такава беше предписанието на училищния лекар, който беше ми препоръчал боров климат.

И двете нежелани срещи, за които тук е реч, се случиха една след друга тъкмо през тези тревожни дни.

Първата стана в една дъждовна привечер по пътеката от с. Ситово към манастира, а втората в кръчмата на с. Хвойна, когато довършвах писмото до родителите си.

Но коя от тези две срещи беше по-нежелателна, това и досега твърдо не мога да си отговоря. Все пак струва ми се, че тази, която се случи по ситовската пътека, не беше така ужасяваща, макар че младежът, който случайно ме придружаваше, мигом хукна назад и в бягството си изстреля цяла пачка патрони от пистолета си.

Всъщност тези изстрели бяха съвсем на халост, защото рунтавият обитател на планината сам побягна от нас, след като ни поизпръска с лепкави плюнки. Но така не стана при хвойненската ми среща със свирепия подполковник Чаракчиев, който

предводителствуваше цяла дружина конни и пеши запасняци към застрашеното Беломорие.

При първата среща животното беше истинска горска мечка, ненападаща хората, докато при втората ми среща, от подполковника пострада жестоко моят гимназиален съкласник Христо Каналев, неотстъпчив в спорове.

При първата среща животното побягна от елхата, под която беше се приютило от дъжда, а подполковникът сам предизвика конфликта с групата ученици, край масата на която пишех писмото си. Не слязъл още от коня си, той започна да проповядва за родната църква и армия, които били опора на родното благополучие.

Мечката хукна назад, макар че така неочаквано нарушихме съня ѝ в узаконеното ѝ горско обиталище. Но подполковникът, без никой да го е предизвикал, силно се раздразни, че аз продължавах да си пиша и не обръщах внимание на изказваните от него назидателни мъдрости към насъбралата се младеж.

При бягството на мечката аз наистина се почувствувах донякъде виновен, че я прогоних от сушината под елхата, но пред подполковника сметнах, че съм в правото си да му кажа откровено какво мисля за неговото напътствие, когато той предизвикателно ме запита: — Съгласен ли съм бил с неговите думи?

Казах му, че не всичко ми се харесва от това, което дочух, без да подозирам, че завеждам разговор с бъдещия родоначалник на ултрамилитаристичната политическа организация „Родна защита“.

— А какво не ви се харесва, млади момко? — с пресилена усмивка ме запита подполковникът.

— Това, което казахте за религията... — отговарям, недогаждайки опасността, която ме застрашава и която се стовари покъсно върху моя несъобразителен съкласник Хр. Каналев.

— Че какво има за нехаресване!... — повтори раздразненият подполковник.

— Това, че наричате религията „родна“, когато тя е общочовешко достойние, и най-вече гдето я свързвате с армията, която по своето същество няма нищо общо с христовото учение...

— Ха, така ли мислите... — изрече с разширени зеници пламналият от отговора ми офицер и продължи да ме подпитва.

Насъбралиите се около масата местни учители вторачиха изплашени очи към мен, което ми даде добър повод да прекратя спора си. Но подполковникът нямаше никакво намерение да го прекрати, нито пък да побягва, както направи мечката. Застанал пред мен с кръвясали очи, той не мърдаше от мястото си.

Знаците на учителите все по-настойчиво ми подсказваха, че трябва да се отдалеча и повече по инстинкт, отколкото от съобразителност аз си подадох ръката и се сбогувах с подполковника, и после тревожно закрчих с павелските учители към тяхното село.

Обезоръжен по този неочакван начин, подполковникът смръщи вежди и неохотно произнесе своето име, повтаряйки още веднъж, че внимателно ще трябва да обсъдя назидателните му думи...

Учителите ме преведоха през някакъв речен брод към с. Павелско, защото тяхното убеждение беше, че подполковникът не ще се задоволи само с изказаните при раздяла ни назидателни забележки.

И наистина павелските учители излязоха прави. Още не бяхме стигнали тяхното село и дотърчаха ученици от с. Хвойна, за да ни съобщят, че подполковникът изпратил конници по пътя за Бяла черква, за да ме върнат и ми наложат сред площада 25 тояги, както това вече бил направил с Христо Каналев, след раздялата си с мен.

Клетият Каналев, как е попаднал „на беседа“ с този звяр, облечен в офицерска униформа, и защо не се е намерил човек да го спре, както на мен ми подсказаха павелските учители...

На другия ден намерих Каналев в дома му, обложен в пресни овчи кожи, заобиколен от грижите на домашните си. У тях бяха надошли и приятели и съседи, за да осуетят намерението на баща му да догони подполковника и го убие с пушката си.

Каналев въпреки болките от жестокия побой не беше съкрушен духом. Обясни ми как след мен попаднал „на беседа“ започната от Чаракчиев и без да се догажда с каква личност си има работа, наговорил му всичко онова, което си мислел за неговите възгледи за религия и родна армия.

Озверелият събеседник не дочакал дори последните му думи, и изкомандвал на своите подофицери да го съборят на земята и му нанесат с пръчки побой.

— Все пак резултатът от нашата „беседа“ е в моя полза... — завърши разказа си Каналев. — Защото селото е възмутено. Дори и

тези, които за момент се бяха доверили на неговата „патриотична“ проповед, останаха отвлечени от благите му думи за „родната религия“.

Когато на другия ден стигнах боровата гора при карстовата пещера по пътя за Бяла черква, спрях както винаги да се полюбувам на прекрасната водна каскада, образувана от изтичащите пещерни води, и все още раздрусан от злодеянието на подполковника, неволно пак направих сравнение с мечката. Но сега вече аз знаех, че между хората се намират истински зверове и че ако на такива хора се отнемеше възможността да проявяват своите „качества“, то човечеството би престанало да води противонародни войни като тази, която опустошаваше тогава и нашата страна.

РАЗБОЙНИЦИ

Пепелаш е най-голямата и най-стара гора в предните Родопи. Тя заема площ от около петдесет хиляди декара и е обгърнала от всички страни последното високо развитие от персенкското вододелно било. Залесена с чер бор и смърч, тук-таме е прошарена с ели, а северният ѝ скат изцяло е засенчен от вековни букаци, из които се въдят не само глигани, сърни и вълци, но понякога и мечи семейства.

През Пепелаш не минава никакъв междуселски път и затова глиганите и сърните често пресичат пътя на горските стражари. Но това, което ми се случи през онази нещастна 1913 година, когато в манастира бях единствен летовник, а дядо Манол от с. Шейтаново (сега Косово) мобилизиран горски стражар, е нещо по-нежелателно от всичките ми дотогавашни горски преживявания.

Може би и този път нищо не би ми се случило, ако тъкмо по това време покръстените през миналата есен помаци от Девинска околия не бяха турили отново фесовете си и подбуждани от преоблечени гръцки офицери, не се явяваха тук-таме като въоръжени партизани.

Така, група от петима души беше се явила и по високия път на персенкското било, гдето из тамръшките пущинаци храбри лилковци бяха пленили трима от тях. Другите двама бяха успели да си пробият път и скитаха из околните гори. Това и ние с дядо Манол бяхме научили от пазарджиите от Малеве, които ни носеха все по-лоши новини за това, което ставаше из бойните полета.

Тези зловещи новини с нищо не бяха се отразили върху бялочерковската природа. Нямахме промяна и в безлюдните усои на стария Пепелаш. Всеки ден ние с дядо Манол пресичахме в различни направления гората, изпразвахме по някой куршум от неговата стара бердана, после огладнели като овчарски псета сядахме край някой извор да се нахраним.

И полегнах на гръб след това да гледаме плаващите като платноходки бели облачета. Какво сме виновни ние, че балканите се

тресат в огън и кръв? Дядо Манол бе твърде стар, а аз — болнав ученик от горните класове на Пловдивската гимназия.

Всеки ден ние навлизахме в гората, която ни предлагаше своето изобилие от гъби, ягоди и боровинки. Дядо Манол върви напред с бердана на рамо, а аз след него с голям нож, скрит в платнените ми гамаша, и пистолет увиснал на корема като в картините с южноамерикански каубои.

По средата на пътя се намира голямата горска поляна Кабата. Там е съвсем тихо. Нито следа от зловещия грохот на войната. Старите борове се ослушват заедно с нас във ведрата атмосфера.

Само един черно-сив планински орел понякога кръжи над главите ни и със своя фалшиво писклив глас нарушава храмовия горски покой. Така той примамва малките птички и това ни причинява досада.

Един ден дядо Манол без да чака моята покана, вдигна берданата и разтърси небето. Орелът се превъртя из въздуха и политна към букака. Аз скачам от мястото си и припвам да го търся. Дядо Манол се смее и ми крещи да си взема и палтото, защото той ще намине из горния край на гората да събере сърнелки за обяд.

Взимам палтото си и се впускам из стария букак, като се ослушвам край всяко дърво, но от орела няма никаква следа. Вместо орела откривам непозната досега пътека. Зарязвам търсенето на орела и, както в приказката за търкулнатата питка, тръгвам из дебело застланата с букова шума пътека. Трябва да узная где ще ме изведе. Огромните стволове преплитат безбройните си клонища и преграждат като с плътна завеса пътя на слънчевата светлина.

Очевидно по тази пътека с години не е стъпвал човешки крак. Омагьосан от горския сумрак и съзнанието, че съм попаднал на нещо ново в Пепелаша, вървя все по-надолу из вековните букаци и забравям, че с празния си стомах мъчно бих се върнал обратно за обед. При това с всеки нов завой жаждата започва да ме измъчва. Поне да бях срещнал някой извор... Разровената от нозете ми шума издава тежък мирис. Тук е царството на вечната сянка, мисля си аз, и по тялото ми пропълзват хладни тръпки. По пътеката липсват дори и стъпки на дивеч.

Но ето там негде надолу забелязвам, че е проникнал слънчев лъч. Какво може да бъде това? Започвам да подрипвам и наистина

слънчевата светлина е заляла през голям небесен отвор дънерите край пътеката. Виждам висок оголен бук, ударен от гръм, чиито безлистни клонци се възмогват като възправени ръце към небесния прозорец.

Тази среща с умъртвения бук ми внушава зли предчувствия, но скоро до слуха ми достига кроткият брътвеж на планински поток. Ускорявам крачките си и след няколко минути стигам малко поточе, което с мъка си пробива път между шумака. Утолявам жаждата си и започвам да се възкачвам по южния скат осеян от редки борики. Озовавам се сред млада борова гора, по чийто слънчеви поляни червеняят планински ягоди. Слънце и ягоди! Не желая нищо повече. Хвърлям палтото си и с две ръце започвам да ги събирам.

Но ето че лошото ми предчувствие се сбъдва. Не бях набрал дори и две шепи, когато дочух леко изсвирване. Огледах се, но не забелязах нищо подозрително. Може би кос е изсвирил, зауспокоявах се. Но когато отново се наведох, дочух същото изсвирване, този път съвсем ясно и то не от кос, а от човек. Вглеждам се между дърветата и на помалко от един хвърлей разстояние виждам две цеви на пушки насочени срещу мен. А зад тях два чифта очи, които на зло ме гледат зад нахлупените си шапки — едната смачкан каскет, а другата — обикновена родопска овча шапка.

— Горе ръцете!... — изкомандва човекът с каскета и се навдигна, за да ме види по-добре какво ще направя. Другият продължаваше да се прицелва в мен, без да мръдне.

— Горе ръцете!... — още по-строго повтори същият, като показва цялото си лице, което така малко приличаше на българско. И акцентът на говора му ми се стори съскащ, както говорят гърците.

Аз все още не можех да повярвам, че това става с мен, и без да мръдна ръцете си, помислих в първия момент да се скрия зад близкия бор и мигом да открия огън с мексиканския си пистолет. Дори и когато започнах бавно да вдигам ръцете си, все още се колебаех какво да предприема. Бях отличен стрелец и за мен не беше трудно да се справя поне с единия от тях. Но какво ще прави другият в това време, който вече ме е взел на мушката си?

Нямаше за какво да се двоумя. Вдигам ръцете си. Тогава човекът с каскета ми даде втора заповед да хвърля на земята оръжието си. Подчиних се и на тази заповед, но с края на окото си забелязах, че ножът в гамашите ми не се вижда, и реших да не го издавам.

— Друго оръжие нямаш ли? — запита ме същият.

Отговорих му, че нямам, и почувствувах, че нозете ми едва ме държат. Тогава двамата заедно се приближиха до мен и ме запитаха какво правя тук и где е другарят ми.

Отговорих им, че нямам другар, но човекът с касета ме запита кой стреля преди малко горе из гората.

— Това беше дядо Манол горският, който стреля по един орел...

— Седни!... — заповяда ми единият, и двамата седнаха от двете ми страни.

— Как се казваш и отгде си?

Отговорих най-точно и подробно. Дори и това, че баща ми е учителствувал по тези места.

— Време ли е сега за летуване!... — сопнато ми каза все същия съскащ каскетлия и ме запита дали имам някой вестник у себе си.

Отговорих му, че нямам.

Тогава двамата мъже се спогледнаха и като станаха, заповядаха ми да тръгна пред тях. Станах и все се оглеждах в гамашите да не би да се забелязва, че нося и друго оръжие.

Човекът с каскета тръгна напред, а другият, който досега не беше продумал нито дума, остана зад мен.

За мен нямаше никакво съмнение, че тези двама са изплъзнали се от лилковското залавяне партизани. Вървах между тях и все още обмислях как да се спася.

За един момент този, който вървеше след мен, извади щика от поясока си и чух как той го набучи на пушката. Сега вече аз разбрах защо ме отвеждат и защо този си поставя щика на пушката. Никакво съмнение, че ще бъда набучен заднишком. Все още имах една възможност за спасение: мигом да извадя ножа от гамашите си и първом да намушкам този, който вървеше след мен, а ако не мога да надупча втория, то да хукна из близкото дърво.

Планът ми беше готов и тъкмо се готвех да го приведа в изпълнение, неочаквано гората се свърши и ние се озовахме на поляната пред изгорялата горска кула, край която в този момент минаваха пазарджии с натоварени мулета.

Човекът с каскета гръмко се провикна към пазарджиите, като назова единия от тях по име. Едва тогава се окопитих и получих смелост да ги запитам отгде са и къде ме водят...

Човекът с касета ми отговори, че се казва Даскалов и че е учител от с. Дедово. Отивали в Смолян като мобилизирани опълченци, за да спрат настъплението на гръцката армия. Каза ми още, че познавал баща ми.

Пред очите ми блясва светлина. Поглеждам ножа си и като го изваждам пред очите им, казвам им че само една минута преди това бях решил да убия поне единия от тях. И без да им дам да се опомнят, с груб глас им казвам:

— Върнете ми пистолета!... После добавям:

— Щом познавате баща ми, значи сте разбрали, че не съм опасен човек... Защо тогава ме водите като арестуван разбойник?...

Двамата опълченци, изправени пред мен с пушки в ръце, ме гледаха цяла минута като ударени от гръм и едва след като дойдоха на себе си, можаха да ми кажат, че са ме арестували, защото са ме сметнали за един от двамата изтървани от лилковци гръцки партизани.

— Дайте ми пистолета!... — повторих им грубо. — И вървете по дяволите!...

Дедовският учител с трепереща ръка ми подава пистолета и без да дочакам извиненията му, победоносно закрачвам към манастира.

ПОГЛЕД ОТ ВРЪХ СЮТКЯ

Току-що бях приключил досадното си гимназиално образование, когато вниманието ми се насочи към онази част от баташките гори, гдето до това време кракът ми не беше стъпвал. Знаех само от Отечествената география, че нейде на запад от Баташкия Карлък има друг по-висок от него връх с благозвучното име Сюткя.

Това бе достатъчно, за да не мога спокойно да живея, след като дотогава бях вече се прославил сред съучениците си като родопски скитник.

Юлските горещини вече се извървяваха, а другари за излет до Сюткя все още не можех да намеря. Бяха такива следвоенни времена, когато благоразумните хора дори и на летуване из Родопите не смееха да идат. По новата ни родопска граница все още се лутаха разбойнически банди, които всяваха смут с цел да откъснат части от планината.

Най-после реших сам да тръгна. Първия ден стигнах в курорта Св. Константин над Пещера. Там летуваше, както и мнозина други, в затулена с черги палатка и един пещерски мой съкласник. Всички, с които успях да се сближа край вечерния огън, едногласно започнаха да ме увещават да се откажа от маршрута си из непознатите ми усойни гори около този доскоро граничен връх Сюткя.

Но тъкмо тези незнайни горски усойи бяха моя копнеж и съвсем не бях готов да ги заменя с веселите вечерни огънове. Затова още рано сутринта на другия ден грабнах раницата си и след като поблагодарих на съкласника си за сърдечното му гостоприемство, преминах на един дъх историческия Батак и се озовах из живописните лъки край Беглишката река. Дремнах след добра закуска край леден извор и при силно наклонилото се на запад слънце отново поех по очертаната пътека към далечния все още Сюткя. Вървах все така енергично, без да искам да зная, че до залез слънце остават само два часа, а трябваше и назад да се връщам.

Най-последно пред очите ми се показва изгърбеният контур на върха, посипан с обрুলени от зимните бури стари иглолистници.

Бях вече много близко до целта си, но и залезът не беше далечен. Преграбвах хвойни и съборени туловища в надвара с изчезващото зад Рила юлско слънце, а върхът уж вече достигнат, но гърбицата му все още стърчи пред мен. Съвсем не прилича този родопски връх на своите двехилядни събрата източно от р.Въча. Огънат като безкрайно дълга кобилица — краят му се не вижда.

Най-последно стигам връхната му точка и отправям поглед към запад, гдето Рила и Пирин са преградили не само хоризонта с многобройните си ъгловати върхари, но и самото обагрено в оранж небе. Истинска алпийска фасада, отсам която могъщите родопски била, облечени в къдрав плюш от безконечни гори, изглеждат като тяхно снишено подножие. Само непосредствено под нозете ми вдлъбнатите дълбоки урви напомнят, че Сюткя е също такава мъчнодостижима земна грамада. В стихналия вечерен покой до слуха ми достига речен шум. Това са навярно водите на Чепинската река, които се вливат в Марица, а оттатък Кара тепе невидимо се снишават речните долини на води, които отиват към доспатския приток на Места.

Обръщам поглед към южните предели на Пирин, гдето Али ботуш почти се слива с драмския Боздаг, възправил оголения си масив като грейнала планинска катедрала. А още по-вляво през граничния Каин-чал и чутовната Шабаница гора право на изток е разперил широките си плещи Централният Карлък, също усмихнат пред вечерната заря. Цялото поречие на Въча се е ширнало оттатък високото Баташко плато, разтегнато в безизходни гори, които достигат и отминават самия затулен зад многоетажни гънки Доспат, както и по-близкото помашко селище Сърница.

Картина, каквато малко прилича на увесите около Персенк и неговия събрат Кара баир, от които живописно се подреждат селата от Хвойненската долина.

Закръглям очи, за да възприема и запомня завинаги тази ненагледна картина на помръкващите планини и незасегнатите от секира просторни гори, но из дъното на чепинската усоя унило се обади някаква нощна птица, и аз се досящам, че трябва да се връщам към Беглика.

Бях достигнал бленуваната си цел и сега с уморени нозе се спускам през хвойни и прогнили дънери, но с всяка крачка вечерната дрезгавина бърже настъпва.

Пред очите ми неочаквано се мярва някаква дърварска пътека и без много да му мисля, енергично потътрям нозе по стремглавото ѝ надолнище. Скоро разбрах, че това е съвсем друга пътека, но нямах време да търся беглишката. Почти бегом се нося из непознатата пътека, докато най-последно дочух бълболенето на някакъв поток, а по-надолу видях някаква изоставена дъскорезница. Това ме зарадва, защото разчитах, че по-надолу ще намеря друга в действие и там при гостоприемни хора да сложа глава за нощувка. Но когато край пътеката се заредиха и други рухнали дъскорезници, чиито изкорубени улеи стърчаха като умъртвени от гръм чудовища, почувствувах тръпки по тялото си. Същинска гробница на замрели сякаш от внезапно човешко бедствие работилници. Грамади от натрупани стърготини, които свидетелствуваха, че тук нявга е кипял упорит човешки труд.

Ето какво значи да пътешествуваш, без да знаеш път и посока на движението си. А нощният мрак все по-решително засяда из усоята и когато бях вече уверен, че не ще срещна жив човек по тази дъскорезна гробница, дочух детски глас край планински поток. Скоро забелязах и светлина от огнище. Разширих отново крачките си и скоро се озовах при невръстно пастирче, което край огнище разговаряше с някакъв старец.

Поздравявам ги най-любезно, за да отстраня от очите им всякакво подозрение от своята необичайна за тях моя външност и без много покани приютих се край тяхното огнище.

Разбрах от тях, че дъскорезниците са изоставени след изместването на границата, защото за собствениците им се очертали по-добри условия в незасегнатите от секира гори, гдето сега инсталират многотрионни гатери. Разбрах също, че се намирам на един километър само от шосето, което от Чепино се движи през Кара тепе към Доспат, Неврокоп и Пирин.

Успокоен най-сетне след щастливо завършеното ми приключение, сложих раницата си под главата и заслушан в енергичното бълболене на близкия поток, се отдадох на здрав туристически сън, зарадван че имам нова преживелица за разказване пред страхливите си приятели.

ЗИМЕН ОТДИХ В МАНАСТИР БЯЛА ЧЕРКВА

Навън снегът е хванал ледена кора и по нея аз мога съвсем свободно да влача сухите дънери, които отсичам в заобикалящата ме гора. Това правя всеки ден. Отсичам дървото, разделям го на части и го повличам нагоре към манастирския двор. Там под стария дебелоклонест бор, на който е окачена манастирската камбана, надробявам дънера и насечените парчета нареждам около печката в моята стая.

Напълно свободно разполагам с времето си и заради това често отминавам близките дънери и навлизам дълбоко навътре в гората. Там сега е тихо като в изоставен храм. Няма птички, нито пък разглезени летовници. Мога с часове да скитам, без да срещна каквато и да е следа от жива твар. Вълците са слезнали надолу към полските кошари, а рунтавата меца отдавна е сложила главата си под някоя скала в продължителен зимен сън. Затова със себе си не нося никакво друго оръжие освен дърварската си секира. Само понякога срещам стройно подредените стъпки на белка или на подплашен заек, побягнал току-що пред мене. Спирам се да изучавам кривата линия на стъпките му, по които откривам развълнувания дух на животното.

Бяла черква сега има съвършено друг вид от онзи, за който летовниците така много обичат да разказват. Поляните са съвършено бели, а дърветата, които ги заобикалят, приличат на гипсови пирамиди, кристализирали сякаш през друга някаква далечна земна епоха. Нито помен от цветния аромат на моравите и тихата борова песен, напомняща мелодия от арфа.

Стоя пред тях като омагьосан и не смея дори да се изкашлям, за да ги не разбудя от вкаменения им снежен сън. Ако не са стъпките на дребния дивеч, бих помислил, че тук от векове липсва всякакъв живот. Слънцето блести по боровите клонки като през разчупено стъкло и хвърля върху снежната покривка прозрачни виолетови сенки.

Вече от двадесет дни преброждам във всички посоки гората и отшелничеството започва да ми дотяга. Чувствувам нужда от живи същества и заведения, препълнени с дим и хора. Общежитието започва отново да ме привлича. Привличат ме дневните грижи и вечерните забави, интригите и изпълнените с пъстри новини столични всекидневници. Отпадат от подсъзнанието ми и доскорошните ми среднощни сътресения, резултат на окопните ми преживелици.

Вчера открих из джобовете си вестник от миналия декември. Изчетох го от край до край. Манастирският пазач дядо Георги ме слушаше с голямо внимание и вълнение. За него прочетеното беше съвсем прясна новина. Довечера, ако горският пазач бай Ангел Малевеца дойде пак на лов за лисици към манастира, ще го поканя на чай и отново ще прочета вестника в присъствието на дядо Георги. Нека и той научи нещо от тези миналогодишни новини. Тук те не са така стари. Сега е краят на януари, но зимата е застанала на едно и също положение, сякаш не иска да си отминава. Сутрин все така още нахлуват мъгли по долините от полето и превръщат уединените родопски върхове в острови, а високите планински била, оттатък р.Чая, — в красиви полуострови. Гъстата пък мъгла, която изпълва до безкрая тракийското поле, изглежда като морска шир и слънцето чертае млечна пътека, досущ като тези, които съм наблюдавал през лунни нощи от морския бряг. А голите клони на близкия букак ме замайват с лъчезарната си красота от елмазен скреж.

Нощем настъпва суров мраз и нарасналата луна прави многоетажни чупки на диска си, когато е близко до хоризонта, а после фосфоресцира из заснежените поляни и оскрежените дървета.

След една седмица храната ми ще се свърши и аз ще трябва да сляза в полето, за да посрещна пролетта. Благоуханната и топла пролет, която разчупва ледовете и обвива букака в свежозелена корона. Да имаше поне калугер в този високопланински манастир, бих го накарал да развъдне окачената върху стария бор камбана и да отслужи литургия за незабавно размахване крилете на южняка. Познатите ми иглолистни върхари все още безмълвно стърчат като помръзнали великани. Всяка нощ, когато стъклата на прозорците ми замръзват, аз дочувам тръпни гласове на малките горски животинки, които навярно подрипват около дънерите на боровете с блеснали очички в очакване на дневната светлина. Те навярно са изтощени от глад, а тънките им

кожухчета вибрират от студ. Може би от седмици те не са вкусили истинска вода и ближат поледения сняг, за да не умрат от жажда.

Знаят ли всичко това онези „любители на природата“, които лете носят на рамото си двуцевни пушки?... Горките топлокръвни горски обитатели!... Те охотно биха влезли и в манастирските килии, стига горският от Малево да не ги подлъгва с късчета препечен хляб, разхвърлени край манастирските прозорци, от гдето после изпразва по тях гръмогласата си пушка.

Една нощ ние се скарахме с него, защото на пук на неговата хитра уловка аз вързах с тънка връв чука на камбаната и когато той се гласеше да стреля, камбанният звън прогони зверчето. Оттогава той не иска да ми проговори и ме нарекъл пред дядо Георги „смахнат човек“. Аз не му се разсърдих. Изпратих му кутия цигари и му обещах втори път да не правя това, но при условие, че той няма да подмамва животните по такъв вероломен начин...

* * *

Остават ми още три дена, докато отпътувам. За повече храна нямам. Вървя като пиян из гората. Снощи валя нов сняг, а днес времето е така слънчево. Топло пролетно слънце, от което снежинките се разтапят и блестят по дърветата като брилянти. Тръгвам из гората уж за близка разходка, а стигам чак до Баш-мандра. Снегът е пръхкав и се разбягва като брашно пред обременените ми обувки. Пред мен е минал Георги Пощата от Шейтаново, с когото снощи вечеряхме и до късно беседвахме. Той е стар ловец на едър лов. Тръгва, само когато е сигурен, че ще убие глиган или мечка. И докато не я убие, не се завръща. Със себе си той винаги води помак, натоварен с храна и завивки. Нощува с дни из гората, в която знае всяка мечка дупка и леговищата на глиганите. Слушах снощи да разказва миналите си подвизи на борба с неустрашимите от един куршум големи мечки. По време, когато се увлече в разказа си, вместо с дръжката на ножа си да отстрани ловджийското си куче, мушна го с острието и то сега остана в манастира на моите лечебни грижи.

Вървя подир стъпките на този непоправим изстребител на едрите горски животни и съм абсолютно спокоен, че няма да ме срещне

опасен звяр. Новият сняг е опреснил до такава степен въздуха, че по ноздрите си усещам болка. Елхите са преграбили с широки лапи тежък товар от този пухкав сняг и сякаш се чудят какво да го правят. От време на време някоя по-слаба клонка се освобождава от снега и се разклаща някак противоречиво на вкаменената горска природа.

На един кръстопът се разделям със стъпките на Пощата и тръгвам към старите смърчове на Баш-мандра. Искам да ги видя тези брадати столетници в зимната им премяна. Денят е необикновено светъл. Липсват само херувими, за да повярвам, че тук е слязъл небесният рай. Тук-таме през прорезите на гората се открива панорама на отънали във виолетови сенки дефилета и блеснали в къдрави пяна млади борикажи. Показва се и гордият Персенк, отрязал в синьото небе белите си готически куполи. Гледам като внезапно събуден от летаргичен сън звяр и от гледането очите ме заболяват. Нигде не се вижда комин да пуши и нито следа от познатите ми села. Всичко е затънало в дълбок сняг и сякаш отдавна е обезлюдено.

Стигам широките поляни на прочутата с карстовите си прорези Баш-мандра и навлизам между гигантските стволове на старите смърчове. Сядам на един пън и с мъка си спомням кое как беше. Снежните им корони като акварелни петна се проектират по нявгашните цветни морави. Голяма промяна е станала и тук през тези военни години. Липсват някои от най-едриите екземпляри, които нявга през учителството си в близкото село Лилково бях ги кръстил със знаменити имена. Юношеската ми фантазия тогава беше пълна с романтични герои и мъдри философи.

По тялото ми пробягват хладни тръпки, но не от студ, а от някакво болезнено чувство за изтеклите години и изчезналите столетници.

— Бедни мои гиганти, навярно и вие сте мечтали за цветния юни, когато птиците изпълват всеки ваш клон, а от високите ви върхове се сипят облаци от тичинков прашец по килими от ненагледни морави.

Навярно те са станали жертва подобно на моите бойни другари. Такова безчовечно нещо е проклетата война. Не са ги пожалили ситовските браконieri...

Тръпките по тялото ми зачестяват и аз се изправям на крака. Нали не трябваше да си спомням за това близко минало!... Нали

заради неговата забрава се довякох тук посред зима!...

* * *

Не, аз не мога и не искам да се връщам в града... Храната наистина се свършва, но аз мога да си закупя друга от близкото Ситово или от въглецарското Добралък. Не искам дори и да помисля за калните улици на града, когато тук е така божествено чисто. Жалко, че не съм скиор, за да изхвърча за по-малко от час до моето Лилково и да се срещна с моите подраснали вече ученици и ученички!... Някои от тях навярно са се задомили. Бих могъл и храна оттам да си доставя.

Всеки нов ден се чувствавам все повече закрепнал. Нощите прекарвам край бумтящата ми печка, без да паля лампа, а дните — в търсене на сухи дънери и вглеждане по зайчите следи, а така също и едрите вълчи стъпки, които съвсем неочаквано се появиха около самия манастир. Навярно овчарските кучета не са им дали достъп до полските кошари и те сега отново са тръгнали по зайчите следи.

Времето е така слънчево и сутрин с часове се разхождам из широкия източен коридор, от който се открива панорамата на безлюдните скалисти увеси на Люти дол оттатък Наречен и по пустинните била из поречието на Юговската река. Никакъв вятър, нито пък следа от шум по коридора. Разсъбличам дрехите си и правя гимнастика.

Дядо Георги също е седнал на дворната беседка и с бодър глас ми съобщава, че зимата скоро ще се отиде. Отговарям му, че и аз съм на същото мнение, и заради това не ще си отида скоро. Ще чакам поне дрянът да се разцъфне, та с букет да пристигна в къщи. А колкото за храна, днес след обед заминавам за Добралък и утре ще се върна.

Той ми поръчва да взема и неговата секира, за да я наклепи добралъшкият циганин-ковач. Отговарям му, че това ще сторя на драго сърце и гласът ми се отеква о църковните стени...

СНЕЖЕН УРАГАН

С шинел през рамо и с брадва на ръка тръгвам след обед надолу през букака към скрития оттатък Черни връх Добралък. Нозете ми

затъват в размякнатият сняг, но това не ми пречи да преграбвам с едри крачки дългата пътека по планинския скат. Не се сящам дори да запомня някои белези край пътеката, та да не се лутам при завръщането си в случай на мъгла.

Пристигам в селото още преди залез слънце. Тукашни приятели ме посрещат, учудени, че ги посещавам посред зима. И след като преспивам край затопленото огнище в завивки от кози черги, на утрото отново потеглям в обратен път. Пренасянето на закупените продукти възлагам на познат мулетар за следващия ден. Слънчевото утро блести по каменните покриви на селото, наполовина оголени от топящия се сняг. Кой би могъл да предположи, че при такова утро ще се разрази ураган?!...

Оголената пътека по слънчевия припек прави пътуването ми съвсем леко, макар че постепенно става все по-стръмна. Никакъв белег, по който да отгатна ужаса, който ще ме настигне. Само едно малко мъгливо облаче на север се върти около връх Юрук-алан и за по-малко от четвърт час, въпреки ясното слънце, над главата ми започват да прехвъркват едри като пеперуди бели снежинки. Удивително красиво и крайно подозрително!... Оглеждам се назад, но не се решавам да се върна. Пътеката е ясна и манастирът се вижда отгатък дълбокия горист дол. Правя още стотина крачки и пред очите ми настъпва истинска снежна завеса. Навличам набърже войнишкия си шинел, нахлупвам качулката му върху главата ми, но стихията ме завърта заедно с незакопчания шинел и падам на земята. Напипвам изтърваната си секира и като засуквам качулката ниско над очите си, започвам упорито борба за изчезналата от погледа ми пътека. Назад да се върна, е немислимо. Стихията като от пробит бараж нахлува все по-яростно и ме подмята напред като перце, без да зная дали вървя по пътеката. Понякога за момент успявам да се поспра и обсъдя посоката на движението си. Само мисълта, че скоро ще стигна до буковата гора, ми дава надежда и сили да напрегам вледенените си крайници.

Когато силите ми не достигат, надавам рев, за да възбудя у себе си свръхчовешка съпротива. Тласкан от урагана, подрипвам в устрема си напред, а голият рид по полите на Черни връх, който друг път прехвърлях за по-малко от час, сега ми се струваше безкрайно дълъг, макар че стихията ме блъскаше изотзад като с мечешки лапи.

Вървя като из някаква дълбока угар по неравно напластения сняг и не губя надежда, че скоро ще стигна до букака. Но вместо буката пред мен се изпречва широка поляна, цялата превърната в снежни дюни. Заревах силно, като див звяр, та поне с рева си да превъзможна напора на стихията, която затяга дишането ми. Чувствувам, че силите ми отпадат, и ако затъна в някоя преспа, не бих имал сили отново да се възправа. Студът сякаш преминава през дрехите ми, разголва ме и ме шиба направо върху помръзналото ми тяло. По веждите и устата ми се заледяват снежните скрежове. Крещя и вървя без всякаква посока, защото друго нищо не мога да направя. Добре, че по този хребет няма пропасти...

Бях вече към края на силите си, когато пред носа ми се изправи ствола на едър бук, след него се появява втори и навлизам в истинска букова гора. Зениците ми се разтварят свободно и започвам да марширувам, без вече стихията да ми запълва устата. Развързвам качулката си и поглеждам към върховете на букака. Там сега става нещо небивало. Бучат като стихийни морски води жилавите им клони и болезнено се преплитат едни в други. Чувството на спасен корабокрушенец изпълва ободреното ми съзнание. Но при мисълта, че отново трябва да изляза на открито и пак да водя борба със стихията, ме ужасява. Тук бих могъл колиба да си направя и дърва за огрев да си насека, нали със себе си нося наточената секира на дядо Георги. Лошото е само, че кибрит със себе си не нося, а огън по робинзоновски едва ли бих могъл да получа. Бих могъл и към Шейтаново да се спусна, вместо да се качвам по голия скат към манастира, но разстоянието до селото е много по-голямо и ако бурята продължава да бушува, мъчно през виелицата бих намерил разкривената пътека.

Дълго се колебах и въпреки радостта си, че букакът ме спаси, чувствувах се изтръпнал пред мисълта, че ще трябва отново да се боря с урагана. Облегнах гръб на един дънер и грижливо запресмятах. Колибата иска не само буен огън, но и храна, каквато тук не може да се намери, а при дядо Георги поне има царевично брашно, има дебели манастирски стени и разгорена до жар ламаринена печка. Решавам да продължа към манастира.

Пресичам пътя към Хвойна и продължавам нагоре по пътеката. Излизам от буковата гора и под прикритието на манастирската

височина продължавам, но щом се показах на хребета, бурята отново ме грабна, този път право срещу лицето ми и упорито ме възпира. Сега трябва да се провирам като през воден бързей и стъпка по стъпка да превземам открития хребет към манастирската чешма. Никаква следа от пътеката, която така добре познавам, нито пък някакъв знак, че съм близо до манастира. Само тънките стебла на младия букак ми подсказват това и ми помагат хващайки се за тях, да прекрачвам стъпка по стъпка в предполагаемата посока.

Отново поемам титаническа борба. Борба на изгладнял и разбит от умора човек. До манастирската чешма стигам на четири крака. Продължавам пълзенето по нявгашната църковна пътека. Пълзя не толкова на четири крака, колкото влачейки се по корем, защото на два пъти затъвам до гърди в новообразуваните преспи. Вярата ми, че ще изпълзя последните стотина метра до манастира, е вече голяма и се опитвам отново да зарева, та дано дядо Георги ме чуе и някак да ми помогне. Това обаче не ми се отдава. Гърлото ми е засъхнало и никакъв глас не излиза от него. Взимам секирата в ръце, за да си служа с нея като с бастун, но желязото ѝ полепва по ръката и ми причинява болка.

Най-после се докопавам до тясната дървена стълба и правя усилия да се изкача нагоре към коридора. Овъргалияното ми като ледена топка тяло задържа нозете по дъсчените стъпала, които с пързаляне ме връщат назад. Още малко усилия и аз ще бъда в коридора към дядогеоргиевата стая. Преграбвам стъпалата с помощта на раменете си, които опирам на стената. Дядо Георги отваря вратата и ме гледа като замаян. Навярно не ме е познал. Падам на пода и кучето на Георги Почтата започва да лиже лицето ми. Дядо Георги се хвърля към мене: развързва качулката ми, разкопчава шинела и мъчи с метла да избърска от тялото ми заледения сняг.

Усещам как кръвта ми започва да се възвръща, но аз съм все още безпомощен да се изправя и казвам на дядо Георги да ми направи чай. Дрехите ми са все още корави като камък и метлата не е в състояние да разкърти заледения по тях сняг. Старият хрът продължава да ближе заледените ми ръце и лице. Аз се оставям на братските му грижи и от очите ми покапват сълзи, които той също изблизва.

След половин час, когато силите ми се възвръщат, оттеглям се заедно със стария хрът в стоплената ми предварително от дядо Георги стая.

Бурята навън продължава да бумти, да дращи по стените и да сипе твърд като пясък сняг по разхлопаните стъкла на старите прозорци. Поставям още дърва в печката и първата ми работа е да проверя остатъка от захарни бучки, препечен сухар хляб и половината дузина яйца.

ДЕН ПЪРВИ ОТ СНЕЖНАТА БЛОКАДА

Чувството, че съм спасен, продължава да ме изпълва въпреки стихийния тътен на бурята. Заспах като истински праведник, след като изпих три чаши чай с по една бучка захар и изхрускахме със стария хрът по една препечена на сухар хлебна порязаница.

Събудих се сутринта като от дълбока летаргия. Навън бурята продължаваше, а снегът безцеремонно е нахлул през разтрозите на вераносаните прозорци в стаята ми. Запалвам печката и снегът се разстапя. Разстапят се и лошите ми предчувствия.

Споменът от вчерашното ми пътешествие из снежния ураган все още ме владее. Токова прекеждие не бях преживял дори и на фронта, нито пък из лилковските баири, когато като млад учител скитах през зимните виелици. Стариият хрът също е доволен, че съм близо до него, и подмахвайки опашка, слага си лапите върху skutите ми.

— Не се радвай толкова, мили мой... — шепна му аз и изпитвам тревога от неспирно летящия все в една посока стихийен сняг.

Към обед бурята сякаш намалая, но снегът все в същото темпо продължава да сече диагонално край стъклата на затрупаните ми в сняг прозорци. Добре, че преди да тръгна към Добралък бях насякъл дърва, та сега мога да си сваря чай и да бъда на топло. Отново преброявам бучките захар и бройките сухарни порязаници. Оказа се, че бучките са само осем, а препечените порязаници едва четири. Отделям три порязаници и четири бучки захар за неприкосновен запас, а останалото слагам на масата за днешна дажба. Дядо Георги ми каза снощи, че имал цяла торба царевично брашно. В краен случай и с каша ще можем да преживеем.

След обед дядо Георги ми идва на гости и с разтревожено лице ме пита какви са изгледите за времето. Отговарям му, че днес е първи февруари и че дълга зима оттук нататък не може да има. Вероятно до тази вечер снегът ще престане да вали, тъй като бурята е намалаяла. Дядо Георги разтревожено клати глава и без да сподели моя

оптимизъм, си излиза. Не споделя моя оптимизъм и старият хрът. Веднага след като се нахранихме, той се изтегна зад печката и до вечерта не обърна очи към мен. Може би това се дължи на раната му, която е започнала да гнои.

ДЕН ВТОРИ ОТ СНЕЖНАТА БЛОКАДА

Снегът няма никакво намерение да пресекне. Все така нервно пробягват едрите му снежинки и от тяхната плътна завеса не може дори на метър погледът да проникне. Стария пес унило ме поглежда и от време на време проквичава. Навярно болката му от раната е твърде силна.

Лошото е, че дървцата ми се свършиха. Тази сутрин си направих чай с последната бучка захар, а други дърва не мога да си доставя. Завивам се презглава с двете си одеяла и лежа с поглед отправен към студените тръби на печката. Дядо Георги никакъв не се обажда. Може би и той няма дърва край печката си. Все пак аз съм спокоен. Причината за това мое спокойствие е споменът ми от преживения ужас през онзи ден. Сега поне съм на закрито и то завит с две одеяла. А какво бих правил в гората, ако бях останал под импровизирана колиба? Снегът ще вали може би и тази вечер, но утре слънцето сигурно ще блесне и мрачните предчувствия на дядо Георги ще се разсеят.

Едва по тъмно дядо Георги идва в стаята ми и изплашен ме пита: Какво ще стане с нас, ако снегът продължава и утре да затрупва пътищата към манастира? Разказа ми дори случай на гладувал тук цяла седмица горски стражар пред няколко години, когато пак такъв сняг натрупал преспи до покрива на манастирската църква.

— Ще ядем царевична каша от твоето брашно и ще чакаме хубавите дни на пролетта...

— А като изядем брашното, какво ще правим тогава?

— Тогава — отговарям му с пресилена сериозност — ще постъпим като диваците, когато настъпи глад...

— А как постъпват те, когато ги налегне гладът? — запитва ме дядо Георги, вперил в мен уплашени очи.

— Изяждат първо старците си, после кучетата си и най-сетне и децата си...

Дядо Георги ме гледа с изцъклени очи и недоверчиво се усмихва. Тази подозрителна усмивка той запази до края на гостуването ми,

въпреки че отново му прочетох някои новини от декемврийския брой на вестника. Нищо не ми отговори, дори и когато го замолих да направи малко топла каша от царевичното си брашно на кучето, което в този момент цяло трепереше от някаква треска.

ДЕН ТРЕТИ ОТ СНЕЖНАТА БЛОКАДА

От вчера нищо не съм турял в устата си. Гладува заедно с мен и стария хрът. Сгънал се е в един тъгъл на стаята и все продължава да трепери. Когато го повикам, извъръща виновни очи към мен и пак ги притваря. Нямам дърва, нито вода, за да промия раната, която престанах да мажа с йод. Гнойта обхваща и здравата кожа около нарастващата рана. Ножът на Поцата изглежда е проникнал дълбоко във вратните му жили. Снежната виелица неотстъпно продължава все в същото темпо и навярно из манастирския двор са се образували огромни преспи.

Напразно разчитам на царевичното брашно на дядо Георги. Потропах към обед на вратата му, но той с дрезгав глас ми отвърна:

— Болен съм и не мога да стана да ти отворя...

Очевидно моята снощна шега за старците и глада на диваците му е подействувала твърде сериозно.

ДЕН ЧЕТВЪРТИ ОТ СНЕЖНАТА БЛОКАДА

Коварен старец се оказа дядо Георги. Искам му секирата, за да нацепя един забравен пън до стълбището, а той се смълчава и едва ми отговаря:

— Болен съм, не мога да ти отворя...

Всъщност за какво ми е тази секира, когато силите ми са толкова отпаднали, че мъчно бих разсякъл този възлест пън, а от стълбището навън не може дори крачка да се направи. Снегът е нахлул през всички процепи на стария манастир и неуморно засипва около изходите все по-големи преспи.

Днес и водата от стомната ми се свърши и за да наквася пропуканите си устни, трябва да лижа пръхкав сняг. Започвам и аз да губя надежда, че ще мога да се измъкна през натрупаните преспи, когато слънцето отново блесне.

Все пак аз пазя четирите бучки захар и две препечени порязаници хляб, както и три яйца, за да се нахраня, когато реша да тръгна през преспите към Шейтаново. Лежа обвит като какавида в двете си одеяла и от време на време ставам, за да правя лека гимнастика. И старият пес все по-рядко потръпва и на повикванията ми не отваря очи. Навярно някаква зараза е проникнала от ножа в раната му и немощното му тяло напразно се бори, за да я надвие.

Лежа с часове неподвижен и в главата ми нахлуват неприятни спомени от близкото ми минало, когато пак така похлупен с войнишки шинел се гърчех в каменистия окоп, изчакващ спирането на жестоката неприятелска бомбардировка, с надежда че неприятелят не ще предприеме и днес отблъснатата му вчерашна атака. И тогава по тялото ми пробягваха същите коварни тръпки, каквито и днес ме разлюшкват. И тогава исках да си го обясня, че те идват не от някакъв страх, а от височината от две хиляди и петстотин метра на каймакчаланската чука. Не исках да се призная за уплашен, въпреки че за пръв път участвах в такава кървава драма.

— Не, тук не е Каймак-чалан. Няма около мен обезобразени трупове и занемели другари, няма и чувството на отговорност пред безчовечния военен закон. Не тръпна и пред мисълта, че оттатък завоя на р. Черна малолетният ми още брат е подложен на същата канонада, която превръща човешки колони в каша, без някой да помисли за тяхното погребение...

Обръщам очи към диагоналния устрем на снежните парцали, които за момент ми се струват весели пеперуди и не са в състояние да смутят моя войнишки дух.

Нека си ваят. Торбата с царевично брашно няма да се стопи. Все ще намеря начин да увеща дядо Георги да свари един качамак.

Духът ми неочаквано се повишава и ставам от леглото си, за да споделя настроението си с четириногия си съквартирант...

Бедният пес!... На повикването ми едва извърща глава и ме поглежда с умолителни очи. Може би той ме моли да не го безпокоя в последните му минути...

Размислям с какво бих могъл да му помогна, когато от досегашното йодово лечение нищо не излезе. Нищо друго освен да затопля вода и да промия раната му с хладка вода. Но в стаята ми освен няколко трески нищо друго няма. Все пак решавам да затопля

вода. С тези последни трески запалвам печката и загребвам от прозореца шепа сняг. Треските обаче бързо изгарят, а снегът не може да се разтопи дори. Допълвам огъня с декемврийския брой на вестника ми и започвам трескаво да търся из джобовете си разни стари ръкописи, приятелски писма, билети от театрални представления и всичко друго, което като ненужно може да се изгори. Огнената стихия безжалостно изгълта и един неотпечатан още критически очерк за една театрална премиера, но въпреки всичко снегът остана неразтопен и аз скръстих безпомощно ръце. Старият хрът любопитно ме наблюдава. Най-после кипнал от гняв, ритнах безучастната си печка и отново се увих в двете си одеяла.

Привечер старият пес започна тъжно да проквичава, предусещайки навярно близката си кончина. Станах от леглото си и започнах нежно да му се отзовавам. Напразно го окуражавах с най-сърдечни думи. Да знаех поне кръщелното му име, може би щях да му стана по-симпатичен. Изреждах всички кучешки имена с най-умалителен тон, но загасващите очи на хръта с нищо не даваха вид, че съм сполучил. Най-после той обтегна предните си крака, изхърка и повече не отвори зеници.

Било е писано на моя беден четириног съквартирант в манастирската стая да свърши земните си дни.

Отново отворих прозореца и както му подобава като истински труженик в планинския лов, подхвърлих го в меките като пух снежни вълни.

Затворих прозореца и едва сега забелязах, че снежинките са променили диагонала на своето летене. Станали са и по-ситни, при това не летят така бърже. Значи ще имаме промяна на времето. С разтуптяно сърце се отправих към стаята на дядо Георги, заставам пред вратата му с вярата, че поне сега ще ме нагости качамак.

Съобщавам му благата вест, че времето се променя и утре навярно ще имаме хубаво време, но дядо Георги и този път пак ми отговори със своето:

Болен съм и не мога да стана...

Разгневен, ритвам вратата му, връщам се в стаята си и с просълзени очи отново се тръшвам върху леденото си легло. Прави са диваците, като започват при глад със старците. Трябваше още на втория ден да щурмувам стаята му и да се подкрепя с качамак. Сега

той навярно се храни до насита, и ми се надсмива. Отново се изправям на нозе, за да обсъдя какво да предприема и оставам като прикован от картината, която ми открива вечерното слънце. Закрепвам разлюлените си от гняв и слабост нозе и не откъсвам очи от необикновенния пейзаж към близките и далечни хребети, огрени от оранжевите лъчи на залязващото слънце.

Как бих се радвал на такава зимна картина, ако нозете ми не трепереха и ако разполагах със ски, които да ме изведат от тези снежни грамади, които са затрупали църквата до половина и са превърнали младия бориказ на стадо снеговити руна. Няма граници между поляни и борикази, нито пък нягде се вижда из хоризонта черна точка, всичко, догдето окото вижда, представлява една безкрайна белота, отблясваща пъстрите лъчи на залязващото слънце.

Бедният хрът... Може би трябваше той да стане изкупителна жертва, за да настъпи щастливата промяна. Иди сетне, че не вярвай в легендите за зазиданите невести и погребаните братя...

Слънцето бавно прибира оцветените си лъчи и по тлъстите гънки на снежните преспи сенките на нощта неумолимо закриват преспи и хоризонти. Правя усилие да заспя, но изгладнелият ми организъм нервно реагира. Обмислям начин как да се добера до брашното на дядо Георги, но и за това не намирам у себе си достатъчно сили. Най-после решавам да разбия една от дъските на леглото ми и с нея да разтопя сняг и си сваря чай, в който ще наквася една от препечените си порязаници, и да се подготвя за евентуално утрешно пътешествие.

Намислено — сторено!... Печката отново бумти и с чувство на богат човек сядам на трапезата си пред бучка захар, сварено яйце и една натопена в чай порязаница.

Организмът ми се пробужда към одобрителни размишления и лягам с мисли за малките горски животни, които сега са останали без всякаква храна, изнемогващи и затрупани в коренищата.

Мисля и за Георги Пощата, който навярно е заварен от урагана в дъното на безизходния Пепелаш и редом със своя одърпан оръженосец се гушат един до друг в изчакване на края на снежния потоп. А близо до тях навярно рунтавата баба меца спокойно спи своя летаргичен сън.

ДЕН ПЕТИ ОТ СНЕЖНАТА БЛОКАДА

Сега вече съм във всякаква опасност. Мисълта дори, че съм бил застрашен от глад и простуда, ми се струва чудновата. А това беше само преди няколко часа, когато потънал в пот и изтощен едва се промъквах през снежните преспи, все още невярващ, че ще достигна някакъв населен пункт.

Сега под прозореца на хотелската ми стая бумти пълноводна река Чая и край запалената печка съхнат потните ми дрехи. След един час ще направя и минерална баня в лековитата Нареченска баня, а след това ще вечерям в ресторанта при богато меню.

Намирам се на самото шосе при прочутите Нареченски бани. Тук няма нито следа от сняг. Февруарското слънце припича и само по върховете на скалистия Люти дол се белеят ивици от пресен сняг.

Наистина не бяха ли преживените последни четири дена само един кошмарен сън?... Къде останаха тръпните часове на борба с урагана и после снежната блокада в манастирската стая?...

Дори и когато стигнах в кръчмата на с. Шейтаново, все още не ми се вярваше, че съм се измъкнал. Може би защото кръчмарят ме погледна така подозрително, сякаш имаше намерение да ме посочи на общинската власт като опасен за селото човек.

Сега съм далече от всички тези животински страхове и мога с господарски тон да си поръчвам отопление, колкото си искам. Прислугата ми носи грамада от нарязани дърва.

Тук не е нужно да се увещават хората, за да ти бъдат полезни. Всяко благо е постижимо, щом в джоба си имаш пари. Радват ме и ме ласкаят чуждите грижи към моята особа, макар че сметката ми едва достига за пътни до Асеновград.

Връщам се от баня, вечерям в ресторанта и се затварям в отоплената си стая. Отново преживявам рисковете на спускането ми от задния изход на манастира през преспи, които изцяло ме закриват, пълзенето ми по корем надолу из стръмнината и промушването ми между дънерите на гората, за да избягвам натрупания по шейтановската пътека дълбок сняг.

Все пак аз се реших да вървя. Красотата на пейзажа не задържаеше нито вниманието ми, нито хода ми. Напротив плашеше ме със своето хладно безучастие. Дори и блесналото по снега слънце ме дразнеше със своята ослепителна белота. Всичко бе люшнато в

разкривените линии на снежните грамади, а манастирската църква изглеждаше като разнебитен кораб, затънал в пясъчна дюна.

Обаждам се на дядо Георги, че тръгвам, и без повече да искам от него каквото и да е, нагазвам из снега. Изминавам двадесетина крачи и отчаянието отново ме обхваща. Но и да се върна, нищо добро не ме очаква. Продължавам, като на всеки десетина крачки се спирам да си откъсна. От прозореца на манастира дядо Георги ми се обажда и след малко виждам старческата му фигура да се провира из очертаната следа на разбития от мен сняг.

— Защо ме оставяш сам? — тревожно ме запитва дядо Георги и ме гледа с насълзени очи.

Поглеждам го с животинско равнодушие и продължавам крачка по крачка, без дума да му продумам. На всеки няколко крачки аз лягам от изтощение, цял облян в пот и дишам като пребито животно, а дядо Георги мълчаливо ме потупва. Неговата близост не ми внушава никаква смелост. Напротив, изпитвам желание да го прогоня и сам да дълбая снежната си катакомба. Дърветата, които заобикалям, сякаш ме гледат с тъпо равнодушие. Равнодушни са и кривите линии на родопските хоризонти, които плътният сняг е изгладил и превърнал в театрални проспекти.

Снежната покривка бавно, но все по-чувствително намалява своята дебелина. Но и силите ми все повече ме изоставят. При всяко полягване в снега губя съзнание и дядо Георги, който неотлъчно ме следва, все по-грубо ме побутва. Очите ми едва различават дърветата от скалите, а хоризонтът ми се струва мираж. Клатушкам се като епилептик из кална локва и устата ми несвързано изричат проклятие по адрес на този, комуто е хрумнало на такъв връх манастир да изгражда.

Разсичам с колене изтънелия вече сняг и неочаквано виждам пред себе си пръхкавия сняг разбит от друго. Сторена преди мене пъртина?... Или се връщам?... Изтръпвам пред мисълта, че съм вървял в кръг. Спирам се да разуча движението си и се досещам, че тези стъпки от цървули навярно са направени от Георги Пощата. Светлина проблясва пред очите ми. Значи той е бил в село по време на урагана и сега е тръгнал към манастира, за да си прибере кучето. Забравям омразата си към дядо Георги и любезно му обяснявам, че Пощата е тръгнал към манастира през другата страна на манастирския връх.

Дядо Георги цъка с език и не знае какво да ми отговори. Старческите му очи гузно ме гледат и неочаквано ме запитва:

— Ами ти защо не си взел със себе си неговото куче?

— Изядох го... — отговарям и хладнокръвно го гледам.

— Как така си го изял? — провикна се старецът и ме гледа смаяно.

— Ако ти не беше болен, дядо Георги, първо тебе трябваше да изям, но се страхувах да не се отровя...

— Мене?!...

Набръчканото му като печена ябълка старческо лице и потъналата му в пот шия възбуждат у мене само състрадание и затова му се усмихвам снизходително.

Може би и той има свое право. Логиката на старостта е нещо съвсем друго от моята младост. Аз съм млад и мога да издържа, както издържах, глада, но неговото малокръвно старческо тяло навярно не би изтраяло дори и седмица без храна. При това дядо Георги не е длъжен да храни човек, дошъл за развлечение в манастира!...

Дядо Георги също ми се усмихна. Набръчканата му усмивка от само себе си е смешна. Не мога да се сдържа и започвам на глас да се смея. Смея се и го тупам по кокалестото му рамо. Заснежените балкани също ми се усмихват. Може би защото вече сме на километър от с. Шейтаново.

Само дърветата, прегърбени от непосилната си тежест, се притискат едно о друго като подплашено стадо. Дядо Георги сваля от гръб окърпената си торбичка и от нея вади парче студен качамак и няколко бучки захар. Разделяме всичко по братски и отново продължаваме.

Сега по разбития от Пощата сняг леко се върви. Свалям потния си шинел и преграбвам стръмнината с едри крачки. Свалям шапката и като поздравявам заснежените родопски хоризонти, сърдечно им обещавам, че ако съм жив и здрав, догодина пак ще зимувам в манастира...

БЛЕНУВАНЕ ОТ ПАШАЛИЙЦА

Пробуждам се и пред очите ми се явява панорамата на юговските планини. Същите могъщи профили, с които преди малко бях задрямал. В главата ми отново нахлува легендата за прогонения от зевсовите енаиди злочест Орфей.

Наистина къде другаде из родопския лабиринт би могъл да се приюти един прогонен певец? Няма по-безлюдно и по-величаво убежище от тези забутани и далеч от Олимп юдоли, така живописно разсечени от Юговската река!...

Отмахвам от очите си шапката и хоризонтът ми се разширява. Цялото поречие на тази река, събираща водите си от увесите на двехилядния Чил тепе и приказното Имарет дере са пред очите ми. В далечината се вижда легендарната старобългарска крепост Зареница.

Слава богу, че другарите ми все още спят, та мога спокойно да си побленувам пред кацналите като лястовичи гнезда помашки махали из корнизата на шилестия Кокез тепе.

Другарите ми могат да спят, колкото си щат, стига бърбивият облак откъм Персенк да не рукне в пороен дъжд над главите ни. Това ще попречи и на излета ни до помашкото село Дряново. А до там още цял час планински път из гол камъняк.

Пашалийца е стара борова гора, под чиито олющени клонища може да се спи, но тя няма елхови гиганти с кичести като чадъри клони, под които човек да се подслони, когато шиба пороен дъжд. Но затова пък павелските стада намират богата паша из широките ѝ долини.

Сега стадата пладнуват и някъде из вътрешността на гората се обажда благозвучен кавал. Замлъкне и пак подхване, сякаш се колебае да не разбуди стадото.

Слънцето бавно се изместя и припарва върху лицата на спящите. Скоро ще ги събуди. Блещи по варосаните къщи на Борово и по пътеката, която акробатически се извива към върха на Кокез тепе.

Мислите ми отново ме отвеждат към класическия мир. Спомням си и за скалата на прикования Прометей.

Нищо чудно, макар че е легенда...

Човешкият дух неведнъж е бил разпъван през всички времена и по всички краища на грешната земя. Нима легендата за потурчването на дряновци не е такова разпятие?!... Павелските учители днес ми разказаха за злокобната скала под селото, от височината на която дряновки са изчаквали мъжете си, отведени при асеновградския валия, за да приемат исляма. Не им се вярвало на героичните дряновки, че това ще стане. Че ще трябва да потулват главите си с кърпи и пазят очите си от мъжки поглед. Но когато видели да се приближават мъжете им с фесове и чалми на главите си, нахвърляли се в дълбочината на пропастта.

До една се нахвърляли, като предварително си завързали косите една за друга.

Бедните дряновки!... Не са могли да понасят фесовите върху главите на мъжете си, нито пък ашмаци на очите си...

Коя ли е била тази прометейка, политнала първа от скалата?... Историята за нея нищо не говори, нито пък поет досега я е възпял. Само легендата от поколение на поколение я преповтаря, украсявайки подвига им като небивала приказка.

Меденият кавал от дълбочината на горската уся все още се обажда.

Подхване уж някакъв народен мотив и го изостави. Очевидно павелският трубадур търси нещо по-различно от това, което досега е слушал.

Гръмотевиците и те не стихват. Обръщам глава към Персенк и оставам поразен от картината на помрачения гигант. Облаците са надвиснали над ромбическото му чело, а до него като на присмех са блеснали беловатите хралупи на чудата Ер-Кюприя. Панорама сякаш не от този свят. Съвсем различна от тази на слънчевия Кокез тепе, бодро възмогнат в синьото източно небе.

Вдясно от Персенк мрачният облак засенчва и триглавия Модър тепе, моя любим двехилядник, до който така често се изкачвах като учител в съседното му високопланинско село Лилково.

Зениците ми се реят из дълбочината на хоризонта — вглеждам се в тайната на всяка извивка и мислите ми залудо се възмогват из

гънките на просторната хвойненска котловина. Най-красивата и най-гъсто населената родопска котловина.

Едно през друго по Ореховската река към Персенк се подреждат гнезда от двуетажни варосани къщи на селата Хвойна, Малево и Орехово, а под самите нас се е проснало и многолюдното село Павелско. Най-голямото и най-бедното от четирите села на тази ненагледна котловина. Хиляда къщи и толкова бегълци към градовете на широка Тракия. Само китните му орешаци, пръснати из неожънатите още ниви, дават вид, че тука има заседнали селяци.

Меденият кавал най-после попада в истинско вдъхновение, разкършва високо вибриращи трели, прелива ги в бодра мелодична песен и неочаквано се отплесва в някакво всеотдайно ноктюрно, заливайки пейзажа с болезнена меланхолия.

Тежките сенки на високите хребети все повече се удължават, преграбват оределите горички над нареченските сипеи и лениво засядат из тъмните борови лесове на Черни връх и манастира Бяла черква, високо в планината.

В паметта ми се пробуждат несбъднати все още юношески блянове — да обходя всеки хребет и връх, да се нагледам на все нови и нови родопски хоризонти и да огледам всяко залутано сред урви и пропасти усамотено селище, дете човекът, далече от враждебните очи на жестоки нашественици, е изграждал своето свободолюбиво съществуване.

Мислите ми безпътно се въземат заедно с тъмните облаци и с нерадостния повик на кавала, подхванал сякаш някаква стара като самата Пашалийца неразказана досега легенда. За миг кавалът пресеква и после изново възторжено се въззема, без да се досеща, че за нови легенди времената са отминали. Потърсвам с поглед този скрит в усоята павелски трубадур, но вместо него виждам, че над главите ни е надвиснал буреносен облак. Скачам от мястото си, за да разбудя другарите, но облакът преди мене яростно трясва и те тревожно навдигат глави.

Зевс се е разсърдил навярно, че простосмъртният пастир му е напомнил нещо досадно за себелюбеца Орфей.

Другарите поглеждат към мене недоволни, като ме виждат изправен до тях, и бърже се застыгват.

Кавалът все още не млъква. Навярно и друг път му се е случвало в гръмотевици да си пасе стадото. Поглеждам разтревожените си другари и се усмихвам. Гневът на Зевс е за тези, които спят пред сияещата красота на планината. Другарите ми, недоволни от моята усмивка, грубо ме запитват:

— Защо се смееш?...

Отвързвам им смирено, че се смея на щуравите гръмотевици.

— Нима не знаете, че когато много гърми, дъжд не вали!... — заключавам.

Все пак всички се възправят и заедно поемаме пътя към скритото в стремглавата урва помашко Дряново.

ИЗ КОРИТОТО НА ВЪЧА

Колчем съм се изправял на железния мост при с. Кричим, винаги ме е обхващало тръпното чувство, че се намирам пред разярената паст на току-що изтървана лъвица. Разярена от теснотията на каменните си клисури, през които се е провирала, и от това, че не видяла още простора на жадуваното тракийско поле, наново са я впрегнали по тесни вадички да напоява градини, лозя и тютюневи ниви.

Въча ми се е виждала особено загадъчна през онези предвоенни години, когато над самото село се белееха турските гранични постове, а по цялото ѝ недостъпно за туристи корито нямаше други пътища освен кози и тук-там конски пътеки.

Така отново попаднах в с. Кричим след края на първата световна война и без много да се двоумя, поех през скалистите пътеки край двехилядните върхове Персенк и Модър. Сам изтърван от военната дисциплина и опустошителната смърт из македонските планини, неусетно стигнах на втория ден до малката триъгълна котловина Забрал, отсам Девин, гдето се събират трите реки — Триградската, Широколъшката и Дамлъ-дере за да образуват началото на най-пълноводната родопска река, известна тука под старото си име „Воча“.

До този ден бях изкачвал двата флангови колоси: Широколъшкия Карлък към изток и чепинския Сюткя към запад, но до южния граничен сега Кайн-чал кракът ми не беше стъпвал. А тъкмо за него толкова много беше ми говорил през ученическите ми години жизнерадостният Рамадан от групата зложници през Балканската война, които изграждаха първия километър укрепителна дига край брега на Марица. Често му помагах при извличане на натоварената с пясък вагонетка и гальовно го наричах Радко. А той през почивките пееше непознатите ми дотогава родопски песни и с унес ми разказваше за родната си котловина под връх Кайн-чал, за оградената от три страни с баири Триградска река, която потъва под третия баир, за да избликне по-надолу в пропадна клисура, през която и вълк не може да мине. Говореше ми за неизхожданите борови гори и най-вече

за чутовната Шабаница, която от хиляда години не е прегазвана от човешки крак, поради чепатата гъстота на иглолистните си великани.

Достигал сега водосборния Забрал, тръгнах, без да се колебая, точно по тази река, за която в паметта ми бяха се врязали разказите на моя Радко. Предстоеше ми още половин ден път по Триградската река, за да стигна и самото село Триград, получило името си от трите огради на реката. А после през граничното с. Найпли (сега с. Буйново) да се възкача на граничния Кайн-чал, най-южния от шестте двехилядници, които ограждат коритото на р.Въча, и разделящ героичния нявга Чеч на горен — отсам върха и долен — оттатък върха.

Прекоших без почивка първото попътно помашко село Настан, запазено от разрушенията на войната, както и двете турски села Грохотно и Гьоврен, и се озовах над варовиковата урва край с. Триград, получило името си от третата планинска ограда, през която неголямата планинска река се промушва, за да изскочи наново след километри сред недостъпна за човешкия крак стремглава клисура.

Крача, както крачи човек, жадуващ да съзре бленувани от много години планински панорами след като се е върнал жив и здрав в родна земя. При това образът на Радко не изчезваше от мисълта ми. Трябваше да стигна още тази вечер в неговото родно село, а утре да навляза в Шабаница, за да стигна други ден в Смолян, прекосявайки чутовната гора от юг към север по цялата ѝ многочасова дължина.

Но всички тези мои сметки се оказаха правени, както се казва, без кръчмаря, защото още в с. Триград пътят ми бе преграден от четирима стражари, поставени от девинския околийски началник за опазване на селото от нахлуване на разбойническата банда на братя Шереметевци, а така също да не допускат движение на хора към тези места.

Научих също от триградските хора, че моят Радко бил изчезнал от селото си още щом бил освободен от пловдивското си заложничество. При това никой от местните хора не пожела да ме придружи до граничните постове. Утешителното беше само това, че там участъков офицер бил моят съученик от с. Широка лъка Георги Паликъщов.

Най-после след дълги увещания и сприятеляване със стражарите на чаша вино аз ги уверих, че ще се върна назад, и незабележимо от тях изпълзах по стръмната пътека над селото, окуражен от стар помак,

който ме придружи до нивата си. Едва тогава можах да обърна очи към селото и заобикалящите го варовикови баири. Всъщност това полуразрушено още от Балканската война село, лепнато някак случайно в подножието на куполообразния бял масив, едва ли би приличало на човешко селище, ако край реката не се забелязваше схлупената му воденица и красиво изработеният сводест мост.

Оттук ясно се очертаваха и трите планински огради на речното корито, както и карстовият понор, в който затъва речната вода: очертаваше се и пропастното корито на Кайнчалската река, която заобикаля карстовия купол от западната му страна, за да се обедини при Тешел с Триградската и тази, която идва от изток, събирайки водите на карстовия извор при с. Мугла и гористите урви на Шабаница.

Пътеката постепенно ме извежда из полегати седловини, нявгашни ниви, сега обрасли с млади, четинесто гъсти борицажи. Тук-там се мярват овесени ниви и лехи от заклеявели от сушата картофени градинки. Поспирам се от време на време при многобройните разклонения, за да обсъдя кое от тях ще ме изведе към граничния Кайн-чал и после опипвайки пистолета си, продължавам да се промъквам, смутен от новината за върлуващата шереметевска банда.

По едно време пътеката ме насочва към запад и скоро се озовавам пред замайващата дълбочина на някаква бездънна пропаст, от която потайно бучи речен шум. Несъмнено това е клисурата на Кайнчалската река, по чийто отвесни брегове са накацали съсухрени борики.

Вечерното слънце е заляло в пурпурни лъчи пластичните гънки на този недостъпен за човешки крак дълбок каньон, сега някак призрачно одухотворен от залязващото слънце и от дрезгавия прибой на невидимата река.

Обаян от това неочаквано зрелище, оставам дълго прикован на мястото си и с бавни крачки поемам обратно, за да продължа наслуки из четинестите гъстащи.

Едва при залез слънце пред очите ми се открива заобленото чело на жадувания връх, а под него, край смижорените останки на нявгашното село Найпли, сега Буйново забелязвам и офицерската палатка на някогашния мой съученик. С чувство, че съм във всякаква опасност, ускорявам крачките си към живописното подножие

и още отдалеч сигнализирам по тиролски. Миг след това от палатката изскачат две офицерски фигури, които с бинокли се взират към мене, учудени навярно от необичайната за тези места туристическа среща.

Оказа се, че освен Паликъщов при него е дошъл от съседния граничен участък и подпоручик Сава Орлов, също пловдивчанин. Стари приятели, които още отдалече се хвърлиха на шията ми и вкупом ме отведоха до сложената в палатката им трапеза...

* * *

На утрото, недоспали от краткия си сън и безконечната си беседа в спомени от ученическите години, за загиналите във войната другари и за лошите изгледи от предстоящите парижки мирни договори, ние лениво се измъкваме през опустошеното с. Найпли и се насочваме към блесналото в розови лъчи кайнчалско теме. Напразно по пътя наново разпитвах някой от оцелелите мъже за моя Радко. Оказа се, че в селото имало няколко Рамадановци на такава възраст, но почти всички били измрели от холера при укрепването на брега на Марица, а някои пък наскоро след завръщането си са се изселили.

Продължавам пътя си към върха, угнетен от чувството, че вдъхновителят ми към това пътешествие може би наистина не е вече между живите.

Стигам върха и погледът ми се насочва първо към юг. Жадувам да видя някакво селище от прославения нявга Мехмед Синапов долен Чеч и да понюхам въздуха на тези планински орли, които макар и потурчени са въстанали срещу цариградските османлии, а в последното десетилетие и срещу едноезичните си християнски властелини.

Гледам и не мога да повярвам на очите си. Никакво селище, нито следа от живот из пустеещите безлесни гънки на планината. Далечните очертания се сливат с подножието на възправения като гранитен блок монументален и гол драмски Боздаг. По-надясно към блесналия в снежни ивици Пирин се очертава граничния Али ботуш, а отсам него — просторните гористи разхълмия на доспатските Родопи.

Обръщам погледа си на север и пред мен като на барелефна карта се очертават високите оградни върхове на въчанското корито.

Това са най-високите родопски върхове. Всички по-високи от две хиляди метра и подредени като гранични жалони на въчанското корито.

Ето, право на изток се навдига като баща на другите върхове широкоплещестият Централен Карлък, изпълнал пипала на север до Персенк и Модър, а вляво от тях, на другия бряг на Въча стърчи конусът на Баташкия Карлък. Някак самотен, но все пак свързан чрез високопланинското Баташко плато с продълговатата снага на чепинската Сюткя. Верига от върхове, пресечени от дълбоките пропасти на въчанските притоци, сред които невидимо се гнездят близки и далечни селища.

Паликъщов, сам роден в пропастната долина на с. Широка лъка, ми обяснява, че тук за разлика от смолянско има и четири чисто турски села, заселени нявга като охрана на пътеките, които обединяват двете тракии. Тъкмо от тези турски села през размирните времена на Априлското въстание са взели участие така наречените башибозуци, а заедно с тях и някои помашки села.

Розовите лъчи на утринното слънце постепенно обхващат и дълбоките гънки на близките хребети, пробуждат се пасбища и китни горички. Нявга из тях са бродили многобройни стада, които са зимували по бреговете на Егея, но сега дори и козя хлопка не се дочува. Жестоко очертаната сегашна граница и бунтарствата на покръстените през 1913 година са превърнали живота на местните жители в някаква първобитна джунгла.

Поглеждам към високия хребет на Шабаница и мислите ми се насочват към този втори мой етап от маршрута ми. Подпоручик Орлов забелязва моя поглед и ме предупреждава, че през Шабаница е преминала наскоро бандата на Шереметевци, и настоява да остана при тях. Но като не успява в увещанията си, посочва ми двама стегнати за път войника, които ще трябва да ме придружат до началото на гората. Тази неочаквана негова грижа ме трогва, но да тръгна с двама въоръжени телохранители, би значило да възбудя особен интерес сред ятаците и бандитите.

— Аз трябва да мина, колкото се може по-незабелязано и по-бързо, като заблуждавам хората, които ще срещна — обяснявам на приятелите си.

Те уважават моите доводи и без повече да ме увещават, подават ми за сбогом ръка. Те ме гледат с очи на заточеници, докоснали се чрез мен до другия забравен от тях свят. Наново ме прегръщат и ми пожелават „добър път“.

Проверявам pistolетите си и пъргаво се спускам надолу през ясно очертаната пътека към съседното помашко селище Дюшук дере (сега Водни пад).

* * *

Пътеката постепенно става все по-чуплива и по-невидима между четинестата гъстота на борикажа, израснал върху изоставени ниви. Вървя с чувството на някакъв откривател на нови земи. Забелязвам, че водите на малките поточета, провиращи се между горските лъки, се насочват към юг вместо на север. Това навярно са приточета на Места, а не на Въча. Слухтя като горски дивеч при всеки шум, произведен от паднала шишарка или подплашен заек.

Най-после пътеката ме извежда на едно голо бърдо, цялото обрасло с китни хвойни, което нявга е било пасбище. Под бърдото към близката долина забелязвам някакви стрехи, облежнати край порутени къщи. Това навярно е селото Дюшук-дере.

Недоспалият ми организъм ме застава още на следния завой да смъкна раницата си и на завет между хвойните да се излегна. Сънят бърже ме поваля и когато отново разкривам очи, виждам, че слънцето е преминало на запад.

Изправлям се и с едри крачки заобикалям порутените къщи и се отправям към с. Кестен. Всъщност и това село не е никакво село, а само жалки останки от човешко общежитие, напомнящо войнишки землянки от боен фронт. Не се вижда и добитък. Само полуголи деца се навъртат край тези бордеи, в които навярно са се раждали.

Спирам се до една такава землянка и пред мен се изправя дрипав мъж, който някак боязливо ми се усмихва. Навярно ме е сметнал за член на разбойническа банда или бирник от Девин. Подава ми ръка и ме кани да седна на една дъска, нещо като пейка пред землянката му. После все така смутено ме разпитва дали не съм си объркал пътя. Когато му обяснявам, че идвам откъм Девин, смущението му става още

по-голямо. Досещам се, че ме е сметнал за някакво служебно лице, и за да го успокоя, осведомявам го, че не съм бирник, нито пък горски чиновник. А когато той съвсем се успокои, запитвам го за хляб, тъй като бях пропуснал да се снабдя с такъв от кайнчалските ми приятели.

— Та тук няма никакъв хляб... — отговаря дрипавият ми събеседник и лицето му отново се помрачава.

— Щом нямате хляб, какво ядете тогава?

— Ядем картофи, когато станат... А като се свършат, стържем корени и ги смесваме с трици ли сухи гъби.

— Ами като засявате картофи, с какво обработвате земята?...

— Чоплим я с мотички. Добитък нямаме. Само едно муле има в нашето село и ние го пазим от очите на лошите хора, които често заобикалят селото ни.

Все пак събеседникът ми се вмъкна в землянката си и след малко излиза с парче чернокафяв хляб. Подава ми го със загрижен израз на лицето си.

Вкусих от хляба и въпреки горчивината му поставих го в раницата си. После помолих моя нов приятел да ме изпроводи към Шабаница.

Смутен от тази моя молба, той неохотно тръгна с мене, предупреждавайки ме, че само до мандрата на Асан кехая може да ме заведе, тъй като нататък никой от селото им не отивал...

— Значи, имате си и мандра?... — запитвам го, учуден, че все пак селото им има някакъв поминък.

— Да, имаме по някоя овца, но вълците постоянно ги намаляват, та не зная дали са останали поне стотина. А нявга селото ни имаше няколко хиляди.

— А чиновници от Девин не идват ли насам?

— Как да не идват... идват... дори двамина бяха дошли миналата година, но като ни видяха хала, върнаха се, без да съберат и пукната пара...

— Добре сте вие, щом бирник не ви спохожда... — отговарям му шеговито.

— По-добро от това няма!... — стига бориките вместо шишарки да раждаха царевица...

След малко ми съобщава, че мандрата не е далече вече — и ми сочи с пръст отсрещния хребет. Оттам започва и Шабаница, а

граничният пост е вдясно от мандрата. Асан кехая ще ви напъти и може да ви нагости с „бял мъж“...

Вървим из тясната пътека, затрупана от подраснал борикаж, из който си пробиваме път с ръце. Неочаквано встрани от нас изгърмява пушка и след малко дочуваме тревожен човешки глас.

Водачът ми остава прикован на мястото си и ми заявява, че веднага се връща назад.

Извадих кесията си да му платя хляба и водачеството му, но той решително отказа, като ми каза, че тук парите не се харчат.

За момент се поколебах и аз да продължа ли пътя си или да се върна, но тъй като в съседство с нас човекът продължаваше да крещи, реших да надникна към него. Извадих пистолета си и предпазливо започнах да се провирам през борикажа. Скоро пред мен се откри обширна поляна и сред нея човекът, който продължаваше все още да крещи. Близо до него забелязах и малко овче стадо. Окуражен от така разкрилата ми се обстановка, доближавам се до него и като го хванах за ръкава, креснах му:

— Защо викаш, бе човече?...

Цял изтръпнал, той ме изглежда недоверчиво и смутено ми отговори:

— Диво ми грабна сигмала...

Разбрах, че вълк му е отнесъл дойна овца. Но като не можех да му помогна, махнах ръка и продължих пътя си.

* * *

Мандрата намерих точно на този хребет, гдето ми беше посочил водачът. Асан кехая, човек на преклонна възраст, ме изглежда от глава до пети като човек явно подозрителен за тези места, и после с типичната за старите помаци робска усмивка любезно ми предложи място да седна.

Седнах край огнището и хвърлих учуден поглед на това, което тук се нарича мандра. Всъщност това беше само слабо защитен от дъждовете навес, из вътрешността на който нямаше никакви съдове освен един неголям казан и две неодялани дървени корита. Леглото на Асан кехая, стъкмено от суха папрат, ми се стори съвсем

нечистоплътно и това ме накара да помисля, че по-добре ще бъде да се подслоня под някоя клонеста елха из Шабаница гора.

Доловил наблюдението ми, Асан кехая се усмихна и ми обясни, че нищо от тази колиба не е негово, също и овцете — сто и двадесет на брой — са на хората от селото, по две-три от къща.

Съобщих му, че наблизо вълк е грабнал сигмал от стадото, но това известие не му направи голямо впечатление.

— Нямаме кучета, господине... — каза с печален глас Асан кехая и ме запита желая ли да ме гости с „бял мъж“. Аз кимнах одобрително глава и го запитах защо нямат кучета.

— Защото кучето яде овесена каша колкото един човек, а тука и овесът мъчно става, защото мечките от Шабаница не го оставят да узрее...

Асан кехая извади изпод леглото си един замърсен тиган и като го избърса с папратови клони, сложи го на огъня, за да ми приготви „бял мъж“. Но от тигана и маслото, което сложи в него, стана замърсено и аз помолих кехаята да ме гости с канче прясно мляко. Помолих го да ми даде за из път и малко извара...

След закуската станах от мястото си и като нарамих раницата си, помолих го да ми посочи пътя към граничния пост.

Той охотно ме изведе из гъстия борицаж до една едва забележима пътека и с пръст ми посочи къде да търся поста.

— А назад пътеката накъде води? — запитвам, без да си давам вид, че това много ме интересува.

— Към Смолян, господине... — отговаря ми, — но по нея отдавна не е минавал човек, защото е затрупана от паднали дървета...

Благодарих на Асан кехая и се разделихме. А когато се уверих, че той се е върнал в мандрата си, обърнах се назад и с решителни крачки поех по пътеката, която ще ме изведе към Смолян, уверен, че съм успял да заблудя кехаята.

* * *

Разширявам крачките си, доволен, че се измъкнах от тази нечистоплътна и подозрителна мандра. Сега трябва да се вдълбая колкото се може по-навътре в гората, за да намаля утрешния си път

към Смолян, а така също и да се полюбувам на гората, докато вечерният сумрак не похлупи едва видимата пътека. Жадуваното пътешествие из Шабаница вече беше действителност. Асан кехая едва ли би могъл правилно да насочи бандата на Шереметевци, ако е техен ятак, но ако те квартируват нягде из самата гора — то господ да ми е на помощ!...

Все пак бързината на преминаването може да ме спаси.

Напредвам с най-големи крачки, а ми се струва, че се превръщам в някакво джудже. Така импозантни ми се виждат все по-наедряващите смърчови стволоче. Под просторните клонища на огромните дървета биха могли да се поберат няколко асанкехайови мандри.

Оранжевите лъчи на залязващото слънце постепенно изчезват от върховете на смълчалите се в сумрака гиганти. Сега те ми се струват така подозрителни, каквато ми се стори и отбягнатата мандра. При един завой незабелязано изрипна от едно корубесто дърво някакво животно и стремглаво хукна надолу из мрачната горска усоя. Изтръпват ми дори и косите. Навярно това е лисиче гнездо и вътре може би се гушат малките лисичета. На друг завой изпръхтяват мощни криле от високите клони, и този път хладнокръвно посрещам изненадата. Трябва да надвия най-сетне чувството на страх, за да заживея с величието на гигантската гора. Иначе не си заслужава нейното преминаване. Още няколко крачки и решавам да се подслоня под клоните на някой гостоприемнен смърч, да полегна и успокоен да се полюбувам на хилядолетното съществуване на тези необезпокоявани от човешката секира мрачни гиганти.

Изминавам още няколко криволи между редуващите се като китайски пагоди безмълвни иглолистници и без повече да избирам, вмъквам се сред обраслото с боровинкови храсти подножие на един клонест екземпляр. Слагам за възглавница раницата си и завит през глава с лекото си пардесю, бърже затъвам в блажен скитнически сън. Дебелият слой боровинкови храсти ми служи като мека пружина, а тихият повей, който отпочна да ръмжи из върховете на гората, като приспивна песен.

Постепенно смърчовете засилват унилия си брътвеж и когато нощният хлад ме събужда призори, забелязвам, че между високите клони пробягват парцаливи мъгли. Мраз е сковал охладените ми крайници и когато се опитам да надяна раницата си почувствувах

болки по вратните си мускули. Но това не ме тревожи. Точно по това време в края на септември, се сгъвахме цяла седмица под градушка от снаряди в каменливите окопи на Каймакчаланската чука, висока 2,500 метра. И когато на седмия ден отстъпихме в гората, чувствувахме се съвсем здрави.

Правя няколко гимнастични упражнения и отново се втурвам по едва видимата между гъстите боровинкови храсти тясна пътека. Никаква птича песен, нито аромат на планински билки. Само ранобуден кълвач акуратно инспектира престарелите кори на сънливите иглолистници.

Вървя и отново ме обхваща чувството, че съм нищожно джудже, въпреки че разтягам повече от всякога крачките си, за да избягна евентуалните преследвачи.

Вървя и след мен безшумно пълзят дрипавите мъгли. Техните влажни пипала безпрепятствено се провират между отрупаните с брадат лишей клонища, надничат през тъмните дебри на горската усоя и се въземат към щръкналите по съседното било зъбати чукари.

Днес е последният ден на септември. Старите смърчове глухо ръмжат, защото те знаят какво им предричат тези септемврийски мъгли. След тях ще дойдат хладните октомврийски дъждове, а посетне дългите декемврийски нощи, преизпълнени от снежни бури, които превръщат могъщите им тела в замръзнали истукани и безжалостно потрошават огромните им клонища.

Забравям бандата на Шереметевци и вървя из мрачната вековна гора като омагьосан от горските духове пътник, загубил всякаква връзка с живота, останал далеч при тези вечнозелени великани. Техните необхватни за човешките ръце чепати стволове безконечно се редуват, откривайки при всеки нов кривол някаква нова горска тайна, тайната на хладния горски дух и вечнозелената си хилядолетна девственост.

Тук-там само изплашена двойка катерички, смутени от моите стъпки, леко изсъскват и с високо размахнатите си из въздуха пухкави опашки стремително се понасят от клон на клон и от дърво на дърво. На един завой посред пътеката забелязвам, че нещо дими. Приближавам се предпазливо и като старателен естествоизпитател вторачвам зеници, за да разгадая произхода на тази миризлива синкава каша. Разбърквам я с клечка и най-сетне ми става ясно, че това е

сутринното облекчение на рунтавата горска обитателка, която смутена от моите стъпки е побързала да се приюти под някое дърво.

Измъквам пистолета си и с бавни крачки оглаждам заобикалящите ме дънери. Сега те ми се струват по-загадъчни от всякога. Нявга пак така съвсем неочаквано срещнах в предните Родопи зад едно дърво господарският ѝ поглед и без да ме удостои дори с едно ръмжене, втурна се надолу из горската усоя.

Разширените ми зеници и сега очакват подобна среща, но след като извървах близо километър, почувствувах срам, че пистолетът е още в ръцете ми и побързах да го прибера. Едва извървял стотина крачки видях и застанала на пътеката сърна със сърненце. Учудени от моето появяване и двете животни вперват очи към мен и миг след това, без да издадат някакъв звук, грациозно се понасят из близката папрат.

Остава да срещна и стадо глигани, помислих си, за да ми се попълни репертоарът на горските обитатели. Но вместо глигани на следващия завой пред мен се изпречи събореното туловище на огромен смърч, легнал напърно на пътеката и възправил чепатите си клони, така че ще трябва да се спускам дълбоко в стръмната усоя, за да го избиколя. Разучавам възможните през нея пролуки и като лягам по корем, промъквам се, но наблизко забелязвам друго подобно туловище, също легнало през пътеката, а след него още други две. Изгубвам близо половин час и заедно с това и смелостта си пред опасността от евентуалните ми преследвачи. Но когато се измъквам от тези досадни препятствия, окопитвам се пред мисълта, че и Шереметевци ще трябва да минават същите препятствия и ще трябва да се дочакват, защото сигурно са неколцина. А до това време преднината ми ще стане още по-голяма.

Отнегде унило се обажда гургулица. Нейният зов изпърво ме сепва, но после се досещам, че това е глас на птица и че този зов е предсказание за промяна на мъгливото време. Вглеждам се в мъглите, които неуморно шетат из високите клонаци, и забелязвам, че през тях се виждат вече и късове синьо небе. Окуражен от това, засилвам крачките си и с всяка стъпка самочувствието ми нараства. Досещам се, че в такава безизходна горска джунгла Шереметевци не могат да върлуват, защото няма кого да ограбват и убиват.

Иска ми се да запая и то така силно, че и старите иглолистници да се пробудят от вековния си сън. Поправям ремъците на раницата си

и тъкмо се готвех да разтворя уста, пред мен на стотина крачки всред една неголяма полянка се изпречва човек, наметнат с ямурлук и с пушка през рамо.

Отново изваждам пистолета си и заставам зад едно дърво. Добре, че човекът е обърнат гърбом към мене, навярно той очаква някого откъм Смолян. Неговата неподвижност ми дава възможност спокойно да го разуча. Главата му е силно наведена напред, сякаш е заспал, а пушката му е наклонена съвсем назад. Учудва ме, че има странно изшилена глава, напомняща глава на допотопно влечуго. Разглеждам и околността, за да забележа где се прикриват другарите му, но из потъналата в папрат полянка не се забелязва друг човек. Отново поглеждам към неподвижния човек и като разтривам зениците си, ясно виждам, че това не е никакъв човек, а потрошен от гръм дънер.

Прибирам пистолета си и като изричам ругатни по адрес на тези, които така упорито ме предупреждаваха за разбойническата опасност из Шабаница, zakрачвам енергично през огряната от слънчеви лъчи полянка. Светлият обсег все повече се разширява и забелязвам за своя приятна изненада, че около потрошения пън размахва крилца малка пъстроцветна пеперудка. Най-после срещнах живо същество, което да не бяга от мене. Пеперудката прехвърква наоколо ми, сякаш да ме изучи, и като отвявано листо се насочва към сенчестите пазви на гората. Това може би е последното за нея слънчево утро, но това очевидно не я смуцава, тя се радва на малкото часове, които остават от нейния мимолетен живот.

Да се радваш на слънчевите лъчи и да не мислиш за смъртта — ето кое прави животните по-щастливи от човека...

Избирам отдалечено от пътеката кътче и лягам по гръб, за да се порадвам на парцаливите мъгли, които като сапунени мехури изчезват в бездънния небесен океан.

Очите ми се спират на един едър смърч, побучил шилестия си връх в едно бяло облаче, и правя изчисление колко души биха могли да го обгърнат. После изчислявам колко кубици дървен строителен материал биха могли да се избичат от него, а така също и колко градове биха могли да се изградят от Шабаница, но като обърквам произволно измислените числа, отказвам се да мисля и отново се вглеждам в плаващите като лебеди над гората пухкави облачета. Тяхното плаване

из синьото небе е така изящно, че не си струва труда човек да мисли за друго.

Отново се изправям на нозе и въпреки умората енергично разтягам крачките си, за да достигна по-бърже Смолян. Скоро след това забелязвам, че пътеката е разширена и по нея има следи от дърварска двуколка. А на една обширна поляна виждам стадо овце с овчар. Истински овчар с гугла и ямурлук. При това без пушка. Приближавам се към него без всякакъв страх, но когато той се извърна и ме видя, очите тревожно му се разшириха. Навярно той не е виждал по тези места да се движи човек с градско облекло. Казвам му „добро утро“ и бързам да го разпитам за разстоянието до Смолян и за някой близък извор.

Той поклаща глава и ми отговаря, че извор наблизко няма и че Смолян също не е така близко. Но ако се отклоня от пътеката вдясно, след като измина близката чука, то ще намеря хубава изворна вода.

— А защо по пътеката вода няма? — учудено го запитвам.

Овчарят се засмива и ми отговаря, че по върховете вода никъде няма, а тази пътека отдавна е изоставена, защото пътници не са я отпъквали. Сега по нея се движат само хайдамаци и бегълци от гръцко.

Благодаря на овчаря за сведенията му и продължавам към далечния все още Смолян.

Пътеката все повече се разширява, но в замяна на това смърчовете се разреждат. Тук-таме се забелязват красиви елхови екземпляри, а така също и посечени дънери. Брадвената култура е достигнала дотук. Между тях могъщите стебла на смърчовете тук изглеждат още по-величествени. Започвам да изпитвам съжаление, че се разделям с дебрите на Шабаница.

През един посечен горски прозорец се откриват просторни планински гънки. Несъмнено това е многообразната панорама на горното арденско поречие. От това духът ми се възмогва, защото усещам, че Смолян не е вече далеч. Това го усещам не само по заклеявелите от безразборна сеч дънери, но и от по-добре очертаните коловози на четириколки, които са превърнали пътеката в истински коларски път.

Шабаница остава вече зад гърба ми, но нейните незасегнати от секирата колоси са все още пред очите ми. Те ще останат такива за през целия ми живот, надживели в гордо усамотение изтеклите векове

и ще продължават да възбуждат в мен неповторимото си обаяние,
както се живее със спомена от рядко художествено произведение...

ОБЕЗЛЕСЕНОТО ИМАРЕТ ДЕРЕ

Малката ни група от трима млади художници и още по-младата ми племенница напуснахме едно лятно утро прославеното Чепеларе и след едночасов стръмен горски път се озовахме в залутаната махала Караманци. Гостоприемен стопанин ни нагости с прясно мляко и без да се подчиняваме на намеренията на художниците, които много искаха да рисуват усамотената родопска къща, отново поемаме през ливади и камъняци към високото било на Имарет дере.

Толкова много възторжени хвалби бяхме слушали за това дере, че никой от нас не се вглеждаше в лъкатушната горска пътека, бърливо съпроводжана от скоклив поток. Шегите неуморно се сипеха върху главата ту на един, ту на друг, а освободена от раницата си, племенницата, чийто багаж заблаговременно бе прехвърлен в трите художнически раници, вървеше най-напред и охотно се смееше и на най-незначителните ни остроумия.

Настигахме група помаци, които разпитваме за пътя, и без да дочакаме края на техните дълги обяснения, продължаваме по пътеката, която става все по-стръмна и все по-безлесна. Все пак от техните обяснения разбрахме, че по пътеката имало изворна вода, наричана Момина чешма, а малко по-оттатък се намирало Юрушкото гробе, останало от незнайни времена.

Стигаме подножието на неголям връх, над който стърчи тригонометрична пирамида. Оставяме раниците си и пъргаво се изкачваме. Пред очите ни се разкрива неочаквано просторна панорама. Дълбоки поречия, засечени от гористи притоци, стремглаво се спускат от съседния двехилядник Чил тепе, а по-далеч на север се възмогва беловатата урва на бачковската Клувия, зад която в самото дъно на хоризонта пластично се изгъва кривата линия на Стара планина. Към изток пък, оттатък Чил тепе панорамата се разширява чак до мъгливата източна синева от безцветните и безстилни гънки на така наречените Източни Родопи. Техните снишени и безлесни бърда, разгърнати като засъхнати гърбици, малко заслужават хубавото име Родопи. А от тях на

юг през невисокия Гюмюрджински Карлък любопитно наднича островърхата капа на далечния егейски остров Самотраки. Недоволното око от бледоликия, безлесен изток тръгва на юг по граничното вододелно било, тук-таме засенчено от разредени гори и като преминава през оголения връх Ченгене-хисар, засяда в облечения като с плюш вододел с вековната гора Шабаница, проснала дългата си снага от Круша планина чак до самия Централен Карлък — бащата на всички върхове и вододели, които като октоподови нозе се протягат по цялата ширина на родопския лабиринт.

Наситени от високите вододели, вдълбаваме зеници към арденските юдоли, накичени с ярове и помашки махалички. Невидими в пропастното поречие са рударските селища Мадан, Рудозем и Рибница.

Тежки облаци се събират по високите плещи на Карлък и това ни заставя да ускорим маршрута си. Отново прикачваме раниците върху гърбовете си и мълчаливо крачим по капризните извивки на безконечната пътека, докато най-последно пред нас се изпречва клокочещата Момина чешма. Малък тревенист оазис върху гола седловина, край който през размирното румелийско време прославеният тракийски воевода Петко Киряка е трябвало да отбива с шепа чепеларски доброволци добре въоръжена мохамеданска орда, целяща да включи и самото Чепеларе в турската територия.

Развързваме раниците си и заедно с това наново се развързват и езиците на художниците, а когато отново тръгваме на път, оказва се, че Момина чешма фатално е облекчила раниците ни.

Сега крачим по-енергично, за да стигнем преди карлъшките облаци в Шишмановата бичкия, гдето смятахме да пладнуваме. Пътеката ни пак така на прищевки криволичи из тревинистите бърда, надвесени едно през друго като разгънати огромни лавини, които творецът е изоставил, преди окончателно да ги подреди.

Заобикаляме полегатите ребра, с причудливите извивки и си спомняме за минаващата през тях преди Балканската война гранична линия. Как е била прокарана през такива разбъркани вододели и как патрулиращите граничари не са се забърквали в мъгливите и снежни дни?

Но ето върху една такава гънка забелязваме наслагани в два реда малки продълговати трапчинки. Това навярно са Юрушките гробе, за

които помаците ни казаха, че никой не помни от кое време са останали.

Спираме се край тях и напразно търсим някакъв белег, по който да разгадаем произхода и епохата им. Дузина плитки правоъгълни трапчинки, наредени една до друга и обрасли с трева, заляла разкривения масив и благодарение на нея тези земни ниши са запазили белега на изшумелия в далечното минало незнаен човешки живот.

Останки може би от скитниците овчари, наречени „Юруци“, или от храбри бунтовници, паднали тука в неравен бой.

Загадката за нас става ще по-внушителна, когато в близката падина неочаквано се изпречва пред очите ни огромен ствол на обгорен от гръмотевичен удар стар бор. Проснал осакатените си клонища към небето като проклинащ самотната си съдба той запленива зениците на нашите художници и въпреки догонващите ни карлъшки облаци и тримата залягат от трите страни на столетника и бърже разгъват картонените си табла.

Аз също се приютявам под изкорубения дънер на този единствен може би свидетел на разигралата се нявга по-горе човешка драма.

Племенницата ми, останала сама, оглежда се и като забелязва през една планинска пролука сочни ливади, хуква към тях. Там навярно се намира Шишмановата бичкия. Тя ми прави знак да я последвам, но аз предпочитам да остана на мястото си и да послушам унилата песен на столетника, възбудена от приближаващия се облак. Дочуват се отнегде и удари на секира, които злоещо отекват в стихналата атмосфера. Хромите клонища на столетника сякаш долавят трясъците на секирата и спомняйки си навярно нещо отколе забравено, подхващат дълга и безутешна мелодия. Замлъкват за момент и пак като от струни на изпокъсана арфа отново прозвучават.

Вятърът постепенно се засилва и под неговия съживителен пробег столетникът решително развързва езика си и започва тъжното сказание за времето, когато целият този безлесен картал с шумял от птичи песни, а из сенчестата му гора грациозно са пробягвали тъмнокраки сърни и рогати елени. За онези блажени времена, когато стада и овчари са бивакували из цветните горски морави и меденият кавал е отпявал бленуваните им копнежи.

Сега столетникът е застанал съвсем сам сред заобикалящата го пустош и с дрезгав глас нашепва като неподкупен свидетел за безмилостната секира, пресекла бликащия нявга тука горски живот.

Не са ли за това виновни мъртъвците от така наречените Юрушки гробе, които умишлено са опожарили нявга гората, за да разширят високопланинското си пасбище...

Разгневен при тази мисъл, грабвам раницата си и без да се обадя на захласнатите художници, спускам се по следите на изчезналата ми племенница.

ОТНОВО ПО ВИСОКИТЕ ВОДОДЕЛНИ БИЛА

КЪМ ЛИЛКОВО, МОДЪР И ПЕРСЕНК

Този път навлизането ми в родопския лабиринт стана съвсем случайно. Нямах никакво намерение да напущам родния си Тримонциум въпреки настъпилите петровденски горещини, още по-малко мислех да изоставям двамата си талантиливи приятели — Цико и Цанко, с които така много ме беше свързала общата ни земеръсна барака, инсталирана край самото езеро на градската градина.

Денят обещавахе да бъде така горещ като предните дни и заслушвайки се във водния плисък на високия шадраван, разсеяно следях шахматното състезание на двамата си приятели, когато забелязах край градинската ограда да отминава снажен родопски помак, водещ след себе си натоварено муле с жълта като янтар тлъста борина.

Кокалестата и малко приведена фигура на този побелял от годините си планинец ми се стори позната. Бях го срещал негде из предишните си родопски скитничества. Напразно напънах сънливата си памет. Едва когато той се скри зад клонестите дървета на градинската ограда и сребрилата мелодия на конското звънче едва достигаше до слуха ми, аз се досетих, че този беше Ибрахим Чауш. Същият гостоприемнен старец, в чиято самотна къшла край Мугленския чаир бях намерил спасение през една дъждовна есенна нощ.

За миг забравих присъствието на приятелите си, забравих и грижата по предстоящото изместване на земеръсната ни барака, останала единствена край езерото. И без да се двоумя, тръгнах из съседните улици по посока на изчезналия планинец.

Звънчето продължаваше да отзвучава в слуха ми, макар че не можех да доловя посоката, от която идва. Криволичех между пропуканите от трусовете къщи, докато най-после се озовах пред собствената си разкривена паянта. Въмъкнах се в разтърбушената си стая, сърдечно посрещнат от измършавелия котарак, и започнах да тършувам за парче хляб, за да го нахраня, но вместо това попаднах на извехтялата си раница.

Конското звънче все още продължаваше да отзвучава в слуха ми и този негов призив настойчиво ме отвеждаше из високопланинските морави, заобиколени от стройни редици ароматни борики. Израстваха в паметта ми залутаните из недостъпните урви самотните овчарски къшли край бълболещи планински извори и без много да обмислям, измъкнах раницата си и стария си туристически костюм, останал от времето на родопското ми учителствуване и реших отново да навляза из високите вододелни била на родопския лабиринт. Мисълта да се върна в градинската барака, гдето до късна нощ дискутираха разни гости по политическия и културен живот, ми се видя непоносима. Спорове, които често завършваха с буйни разпри и взаимни обиди, а понякога и със сантиментални проповеди за възвръщане към майката природа, гдето всред истинските народни хора човек би могъл да възроди обезверения си дух.

Без повече да се двоумя, навлякох стария си туристически костюм и с празна раница, в която не забравих да пъкна и останалия ми от войната офицерски пистолет, закрачих по най-късия полски път към възвишенията на Тамръшката река. Крача и не обръщам глава назад, за да не ми хрумне някоя нова идея и да остана вкаменен, както се разказва в старата библия.

Пред мен е планината с все по-ярко очертаващите се засенчени хребети, а зад мен — пялото ми нескопосно всекидневие от земетръсно безделие и вестникарски полемики. Пред мен са благозвучните планински потоци и залутани горски пътеки, които се редуват като безконечните строфи на тъжна помашка песен, а зад мен — безчислените ми несполуки и прикаченото ми от врагове прозвище „закъснял Дон Кихот“.

Следвам стъпките си по нарастващата стръмнина на бойковския баир и духът ми се носи високо напред из урви и високопланински пасбища, сред щипливия въздух на обсадените от тайнствено мълчание помръкващи скали. Отминавам планинските криволи край Тамръшката река и с неуморна енергия продължавам над пропастните хралупи, из които пенливите й води като разярен змей шумно се провират. На един завой обръщам поглед назад и се досещам, че пропуснах да наредя нещо за храната на любимия си котарак, а така също да внесе паричния си дял на приятелите си по изместването на земетръсната ни барака.

Какво ли ще си помислят те, като тази нощ не взема участие в шумните им дискусии, а на сутринта видят, че леглото ми е празно. Може би ще допуснат, че позорно съм забягнал от вестникарската канонада по мой адрес, след като публично бях нарекъл своя роден Тримонциум „кебапчийски град“...

А може би ще изтълкуват отсъствието ми като бягство от паричното ми задължение по моето участие в изместването на бараката? Но какво особено участие бих могъл да взема, когато подобно на тях и моите финансови възможности на волнонепрактикуващ юрист едва позволяват да поддържам физическото си съществуване, без да протягам ръка при разпределението на чуждестранните заетръсни помощи.

При тази мисъл аз изправям високо глава с чувството, че благополучно съм се измъкнал от досадната благотворителност на изтънчените дамски комисии и техните напудрени кавалери. Доволен съм, че се откъснах от цялото това общество на скудоумни правници, глаголстващи артисти и самодоволни политикани, които и старата си риза не са готови да пожертвуват за идеите, на които уж служат...

Бумтежът на Тамръшката река постепенно успокоява съвестта ми, тъй като и аз самия едвам се отличавам от тези, които злъчно критикувах.

След още един час пешеходство ще стигна острата попътна чупка, наричана от местните хора Куминя, в чието подножие се събират водите на Тамръшката река с тези на Лилковската и Ситовската. Там под пъстрата сянка на кривия бор, чиито корени смучат живителната си влага от самата скала, ще сложа палто върху каменната площадка и ще направя дълга почивка. Така както правех някога като учител във високопланинското село Лилково, връщайки се от празнична почивка. А утре след прохладна нощувка в къщата на старата си хазяйка ще продължа през двехиладните върхове Персенк и Модър към пропаднатата долина на с. Широка лъка и Мугленския чаир. Там единствено сред глухата тишина на крайграничната дebra и в тиха беседа с гостлюбивия Ибрахим Чауш ще мога да забравя всичките си досегашни несполуки и да замисля нови такива...

А после?... После... Каквото планината ми подсказе. Може отново да прекося чутовната Шабаница гора, да продължа към безлесните юдоли на Арда или през разгънатото в безизходни

иглолистни гори високо Баташко плато към подножието на снеговитата Рила. Пътища добре познати и все така неизбродими, каквито са и лъкатушните ми жизнени пътеки... Утре вечер може да се отбия отгатак връх Модър, в къшлата на бай Ставри Иманяра, за да чуя от него някоя новосъчинена легенда за скритото злато под неразчетения надпис на лилковското Градище и да споделя с него градските си несполуки. Много мъдрост е събрал този стар фантазьор и единствено пред него мога да се изповядам. С него ние не ще говорим за културните придобивки на съвременния Тримонциум, нито за творческите видения на духовните му първенци. Той ще ме нагости с попукан овесен хляб и варени картофи, а след вечерята ще говорим за новите лилковски хора, които не гурбетуват като бащите си из просторна Тракия и не умеят да шият женски въленици, везани със сърма и гайтани. Той ще ми разкаже за пакостите, които е сторила изтеклата тежка планинска зима, за миналогодишните шилета, които сега вече са станали дойни сигмали, и за картофените ниви, които от много седмици жадуват напоителен дъжд. А когато огнището затлее, ние ще сложим глави върху царевични рогозки, изплетени от самия стопанин, и мълчаливи ще слушаме безкрайната приказка на пълноводната Въча, натъжена от пристигналите с длета и взривове по нея инженери, за да прокарат широк път през безизходните ѝ клисури, по който ще извозват девствените ѝ гори.

Унесен в безредни мисли за предстоящия ми планински път, крача все по-енергично въпреки настъпилата обедна жега. Спирам за малко край една попътна скала и като извъръщам очи назад, погледът ми се вцепенява в белосаните сгради на родния Тримонциум, накацали като лястовичи гнезда по хълмовете. Те напомнят призрачен мираж сред равното като обширно море тракийско поле. Гледката ме очарова и без да обмислям думите си, гласно се провиквам:

— Тримонциум... Тримонциум!... Единствен и неповторим!... Ти, който помниш гордата стъпка на хората с шлемове и ризници и звънливия говор на белосаните византийки... Кой сега ще прославя днес безцветния ти живот?...

— Хей, Даскале, пази се от мулето!... — провиква се зад мен лилковски мулетар и прекъсва възторжената ми ода.

Обръщам глава и край мен едно след друго се изнизват цяла дузина натоварени с дълги греди планински коне, които разперили

гредите като лястовичи опашки могат неусетно да ме повлекат в пропастта...

Мулетарите са мои стари познайници, а някои от тях — и бивши мои войници от Световната война. Те се поспират, ръкуват се и ми пожелават добър път. Аз ги разпитвам за бившите мои ученици, имената на които съм запомнил, и за стария местен учител Радьо Дачев.

— Жив е... Жив е... — отвръщат ми с привичния си висок планински говор и бърже ме отминават, догонвайки натоварените си добитъци.

— А бай Ставри Иманяра?...

— И той е жив и здрав, но се засели оттатък Модър... — крещят ми лилковци и скалите от отвъдния бряг повтарят техните думи.

Отново заставам на крайпътната скала с лице към далечината, за да продължа възторжената си ода, но едва изрекъл: „бедни мой днешен Тримонциум!...“, когато отново някой зад мен се провиква:

— Къде така, господин подпоручик?...

Извърщам глава и виждам зад себе си нявгашния ми взводен подофицер, предвождащ керван ситовски мулетари. Усмихнат до уши, той ми подава едрата си длан, а с другата засуква наперчените си мустаци.

— Наричай ме даскал... — отвръщам му престорено сърдит и го тупам по рамото като човек, с когото сме делили окопните хралупи из задимения от снаряди Каймак-чалан и мухлясалия хляб из завоя на Черна.

Той също ме потупва по рамото като равен сега гражданин и ухилен ми припомня безславното ни отстъпление от тези прославени за сръбския шовинизъм македонски планини.

Отново се потупваме по раменете и набърже се разделяме, защото днес е пазарен ден в града и лилковци са ги изпреварили.

Извърщам глава към скрилите се зад завоя ситовци и мисълта ми се насочва към техния, както и на лилковци, тежък планински живот. При дълга зима и късо лято те трябва да маршируват по осемдесет километра с контрабандно издялания дървен материал, за да доставят на многолюдната си челяд торба царевица или лятна ръж. Същите тези застаряващи мъже, които воюваха по всички бойни фронтове, а до Балканската война срещу наполовина плащан данък пазеха

неспокойната тамръшка граница, като отиваха по нивите си не само с рало, но и с пушка. И препука ли изстрел, зарязваха ралото и допълзяваха до граничния окоп.

Възкръсва в паметта ми и онази първа вечер по снеговития Каймак-чалан, от чиято височина съзерцавах с туристически все още очи лилавите тонове по битолското поле и скалистия Пелистер зад него. Помня как в този момент по пътеката се зададе картечният взвод на махленския ми приятел Станчо Халваджиев и поглеждайки към ръцете ми, хитро се усмихна. Какво толкова смешно имаше в това, че държах в ръцете си сферична бомба, връчена ми за предстоящата среднощна атака. Усмихна ми се с детинска усмивка младоликният Станчо и то само два часа преди французка граната да раздроби черепа му.

Може би той ми се надсмиваше, че разглеждах граната като кварцова друза, току-що изкъртена от скалата, а може би се смееше на дружинният ни майор, който изправен до мен държеше патриотичното си предбойно слово, без да съзнава, че още тази нощ, той както и половината от дружината ни ще бъдат мъртъвци.

Приближавам острия завой на Куминя и прохладният ветрец откъм ситовското дъре пропъжда тягостните ми възпоменания. Зашумяват край пътя и група иглолистници. Това са първите борика, които и друг път са ме поздравявали. Пред очите ми се изпречва и скалата с кривия бор — мой стар приятел, при който винаги съм почивал. Снемам раницата и като застилам палтото под себе си, облягам гръб на разкривения му дънер. Точно така, както правех преди тринадесет години, когато изплавал от полските мъгли тук на завоя ме стопляха ярките лъчи на планинското слънце. Чудно ми е, че оттогава са се изменили цели тринадесет години. А ми се струва, че това е било през миналата учебна година, и че лилковските деца, пак така изправени на чиновете си, усмихнати ще ме посрещнат, когато влезна при тях с цигулка в ръце. А после пак така, както нявга, ще се отбия привечер в кръчмата на бай Христо Бръмбъра и ще побеседвам с възрастните лилковци по големите световни въпроси.

Премрежвам очи пред блясъка на обедното слънце и мислите ми летят заедно с прохладния ветрец към това щастливо минало. Отпускам глава за кратка дрямка, а кривият бор над мен започва както

нявга да извишава сърдит глас. Поспира за малко и после отново продължава дрезгавата си реч:

„Забрави ли... Забрави ли?...“

Отварям сънливи очи и после отново през дрямката се ослушвам...

„Забрави ли?... — повтаря настойчиво кривият бор.“

„Забрави ли стиховете, които ми декламираше, и обещанието си, че от учителството няма да се откажеш?...“

„Забрави ли как се хвалеше, че децата много те обичат и че вместо закон-божие си ги извеждал в планината да берат цветя и да им разказваш как се е създала земята... Помниш ли какво ми разказа за внезапното инспекторско посещение в час по естествена история? Не бил си прочел нито ред от учебника, и те спасил горкият бухал, който децата хванали жив в гората... Какви небивалици си разказвал тогава из интимния живот на тази мъдра птица. Подобно на инспектора, тя те изгледала с широко отворени очи... Где се е видяло и чуло бухал да се храни с риба и да води нощем малките си на забавление край реката!...“

И баща ти учеше някога децата от хвойненската долина, но не съчиняваше подобни небивалици, а преподаваше утвърдена наука. Все пак урокът за бухала бил се харесал на инспектора, защото и той не бил чел нищо за него...

Забрави ли малчуганите, които често почукваше по неостриганите им глави, а на момичетата смъкваше кърпите и ги изпращаше да си измият главите..., дори и възрастните съветваше да не претоварват животните и да помагат на жените си в «оборната работа.»“

Кривият бор позамлъкна за момент и като пое дълбоко дъх, подхвана с твърд глас истинска филипика:

„Ти пренебрегна надеждите на старите си родители, заедно с правата си на дипломиран юрист, защото не бивало човек човека да присъжда, а днес самоволно от вестникарските колони присъждаш първенците от родния си Тримонциум..., каква самоизмама... Едни те аплодират, за да не захапеш и тях, а зад гърба ти присмехулно те наричат «закъснял Дон Кихот»..., горчива измама... та това не са лилковските деца, които безнаказано да почукваш по главите... Добре, че земните трусове отвлякоха вниманието на местните редактори, които ти нарече «най-благовонното блато»...“

Кривият бор шумно въздъхна и тъкмо се готвеше да продължи жестоката си критика, по пътя се дочуха конско звънче и някакъв стар помак на висок глас извика:

— Ще урочасаш, господине... махни се от това дърво... не виждаш ли, че се е надвесило като ламя над главата ти... ветровете от три дерета духат по неговите клони!...

Обръщам глава и като разтривам сънливи зеници, гледам и не мога да повярвам на очите си. Край скалата е застанал Ибрахим Чауш. Същият кокалест помак, който тази сутрин мина с кончето си край градинската ограда. Бялата му като сняг шилеста брада блестеше на яркото слънце и правеше набразденото му като смокиня лице да изглежда още по-старо. Същият гърлест глас, с който беше ми разказвал за нявгашните хора от Чеч и за тяхното срамно покръстване през Балканската война.

— Какво си се вторачил в мене... — ухилено се провикна Ибрахим Чауш. — Не ме ли позна?... Санким да се не виждаме за пръв път... Ставай, докато не са ти се схванали кокалите.

Аз правя усилие да се възправа и бавно си измъквам от протегнатите над главата ми чепати клони. Ибрахим Чауш поема от ръцете ми раницата, слага я върху натовареното си муле и тръгваме един до друг.

— Какво те носи тъдява по нас?... — запитва ме Чауша и крачим с отмерени планински стъпки.

— Сам не зная... — отвърщам му с колеблив глас.

— Да не си се нещо заборкал?

— Не, не съм се забъркал. Тази сутрин като видях твоята борина, хвана ме скитническата краста. Видях те, когато мина край градинското езеро. Гонех те да те настигна та заедно да вървим, но не те намерих... затова тръгнах сам...

— Хубаво съм те наредил!... — прихна Ибрахим Чауш в гърлест смях и посегна да ми прикачи върху коня си и палтото, което влачех през рамо.

— Продаде ли борината? — запитах го и аз на свой ред.

— Не, трампах я с торба царевично брашно... — и след малко додава: — Върви да вървим. Какво си се люшнал като пиян!... Пътят не е лош. След час ще стигнем Дормушево и ще направим голяма почивка.

Наистина пътят съвсем не беше лош. Високо над реката разширеният някога конски път се източваше по хоризонтална линия и пред очите ни се очертаваха букови гори, примесени с тъмни борикажи и светли трепетлики. Споменът за нявгашните ми слънчеви набези в съботни дни и възвръщането ми на другия ден от мъгливото поле сега възкръсваше в съзнанието ми и правеше стъпките ми все по-пъргави.

Минаваме край чешмичката, при която веднъж бях си забравил вълненото шалче, а на другия ден го намерих окачено върху близкия храст от грижлива и честна ръка. Такива са местните хора. Окачили го бяха, защото забравеното не е загубено, нито пък може да бъде откраднато.

Когато наближихме Дормушево, Ибрахим Чауш извърна глава нагоре по насрещния баир, зад който се възмогва граничния някога връх Червен камък, и като направи с ръка някакъв ислямски поздрав, извърща се към мен и ми обяснява, че горе е погинал в първия ден на Балканската война единственият син на по-малкия му брат. Много правоверни хора измрели тогава, а от Тамръш не останал камък върху камък. При среднощното им бягство много жени и деца измрели и добитъка си погубили.

Ибрахим Чауш отново направи същия знак с ръка към челото си и въздъхвайки, добави:

— Такава е тя челяшката дюня... Аллах наказва децата и внуците на онези, които ограбиха по-рано Перущица... наказва и нас, чеченските люде, през балканското морабее... Дядото на моя бобайко ми е разказвал за бозгонлуците на Мехмед Синап и Дертли Мехмед из полянските селища. И двамата са от нашия край. Ужким бунтари срещу царщината, а накрай — баш грабители!... Дойде време и ние да плащаме техните грехове. Кръщаваха ни, пожариха ни и накрай много от нашите хора не се върнаха, след като ги отвеждаха към вашите места...

Ибрахим Чауш дълбоко въздъхна и след като изминахме дълъг път в мълчание, добави:

— И това, гдето сега вашите хора ни зовят българомохамедани е друга проклетия. Измислял го е някой необрязан дявол, за да ни отлъчи от османлиите и да ни превърне в такива челяци, каквито сте вие, но това никога не ще бъде...

— Османлиите не ни обичат, но и вие не ни обичате, макар че на думи не зовете кръвни братя... Какви братя сме, когато всеки циганин може да се пресели там, гдето сърце го тегли, а нас са ни вързали край гората и дърва за къщи да си насечем не ни позволяват. Ти сам видя в какви дупки се раждат нашите деца, след като ни опожариха през 1913 година вашите стражари. Видя с какво чоплим земята, за да я засеем, след като ни отвлякоха всичкия добитък...

— Видях и писах за всичко това... — Отговарям с преведена глава, — но това вече няма да бъде. Други времена идват и самите ваши деца ще станат управители. От тях ще се научите и ще се уверите, че сме кръвни братя...

— Ще станат... Ще станат... И аз вярвам, че ще станат, но от пророка не бива да се отказват. Аллах е пожелал да станем, каквито сме сега, и такива трябва да си останем...

Ибрахим Чауш най-после замлъкна. Навлизаме в Дормушево. Двама стари помаци почтително ни поздравяват и продължават пътя си извън селото. Край една полуразрушена къща са се събрали млади момичета, нагиздени с пъстри шапчици и украсени с мъниста, пеят някаква народна песен, а около тях са застанали възрастни жени и щом ни забелязаха, закриха лицата си под белите ашмаци.

Ибрахим Чауш ми обяснява, че днес е първият ден на Байряма. Празнуват дузината семейства от заселената от неznайно време помашка махала. Преден пост на помохамеданчените нявга вътрешни Родопи.

Влизаме в бакалницата. Вътре са насядали неколцина възрастни мъже и щом ни видяха, спряха шумната си беседа. Между тях стърчи с цяла глава русокос, със сини очи застаряващ мъж. Той се приближава усмихнат към мене и ме поздравява като стар познайник.

— Не ме ли позна, Даскале? — гръмко се провиква и ми друсаръката, така силно, че изтръпвам от болка.

Вглеждам се и пред очите ми изпъква човека, когото не веднъж бях срещал на път за града да мъкне на раменете си по една, а понякога и по две греди. Тридесет километра натоварен като добитък, за да ги продаде, и пак на гръб да донесе торба царевица за шестте си деца. Усмихнат и тогава, той ми пожелаваше добър път, без да се оплаква от незавидната си участ.

— Как да не си спомням!... — шумно отвърщам на застарелия Ариф Пехливанов и първото нещо, което ми дойде на ум, бе да го запитам носи ли все още греди на гръб.

— Не, Даскале... Сега си имам магаре, пък и дечонките ми отхвъркнаха, та вече сами се изхранват. Ожениха се, а някои се изселиха. Сега съм рахат...

Ръкувам се и с другите посетители на бакалницата, която им служи и като място за беседа. Ибрахим Чауш също се ръкува и си поръчва паница вода и чаша оцет. После изважда парче хляб и три бучки захар, които разбърква в оцветената вода. Тази помашка супа ми се видя интересна за горещия летен ден и поръчвам на бакалина същата гозба. Бакалинът ме изгледва учуден и ми предлага варени яйца, от които също не се отказвам.

За момент високият Ариф изчезва и след малко донася по едно подсладено парче баклава, за да се байрямосаме. Поканвам го да седне да мен и започваме разговор за живота на дормушевци.

Дормушевци вкупом ми отговарят, че откакто пътят е разширен, животът им се е подобрил, но сушата е опропастила цялата им тазгодишна реколта. Вече три месеца не е капнал дъждец и изворите край селото са затихнали. Научавам също, че бойковци са ги приели като жители на тяхното село, та вече не ходят далече да записват новородените си деца и да отписват умрелите, а на джамията са си направили ново викало от дъски.

Честитявам им новото викало и лакомо гълтам варените яйца, наквасвайки твърдите си зальци в оцветената супа. После изяждам баклавата и като пожелавам лека почивка на Ибрахим Чауш, слагам главата върху раницата си.

* * *

След час отново тръгваме по широкоочертания път край реката. Унилото празненство на дормушевските девойчета все още достига до слуха ми. Още веднъж обръщам глава да погледна оглозганите къщи на дормушевци и забелязвам, че край джамията е израснала млада топола. Това е единствената новост, която можах да забележа.

Вървим с Ибрахим Чауш един до друг, без повече да се връщаме на българомохамеданската тема. Сега той ми се вижда грохнал старец и това ми дава повод да го запитам — кое го е накарало да тръгва на такъв дълъг път? Отговоря ми, че бил позачул за разигралата се земя, та рекъл с очите си да види как Аллах е наказал неверните хора!...

Пътят постепенно слиза край самата река, а над нея от двете страни се възмогват стръмни височини, облечени във все по-наедряващи букаци. От време на време през горските просеки се мърват високи безлесни хребети. Те ми напомнят арденските юдоли, по чиито ребра са пръснати като орлови гнезда малки помашки махали. Рожби може би на необузданата воля към ветровитите панорами.

Реката започва все по-енергично да бумти и аз се досещам, че скоро ще стигнем моста, под който се обединяват Ситовската и Лилковската река, и че ще трябва да поемем отново стръмните извивки към високопланинското Лилково. Ще навлезем из панорамата на недостъпните каменни увеси, по които като гирлянди са се побучили самотни елхи. Там нейде незнайна човешка ръка от незнайно време е издълбала едри йероглифи, под които бай Ставри Иманяра неведнъж по, петльово време е търсил заровеното имане.

Ибрахим Чауш мълчаливо отклонява мулето към една крайречна полянка, разстила на тревата пъстро чердже и като си измива нозете, започва вечерната си молитва.

Аз продължавам с нескрита завист да гледам как този неук старец е намерил лесен начин да пречиства душата си.

Преминавам моста с чувство, че е време и аз да намеря начин да се очистя от всякакви безпътства. Така че, когато се върна в родния Тримонциум, да стана друг човек! Съвсем различен от досегашния. Такъв, че и враговете да ме харесват...

Потиснат от тежки размишления, сядам на първия попътен камък и като извъръщам глава назад, забелязвам, че съм отминал моста, без да се спра на него и да се полюбувам, както правех нявга над шумно обединяващите се води.

Наистина да отминеш цял един мост и да не забележиш, че е изграден съвсем наново, е истинска слепота. Заслепила ме е навярно завистта към вечерната молитва на Чауша. Не съм забелязал и

каменните увеси по отсрещния бряг, по който са блеснали обагрените лъчи на вечерното слънце.

Така веднъж преминах неусетно улиците на цял един балкански градец и се озовах сред пустинните хребети на планината, без да усетя, че толкова съм се отдалечил. Полагаше се основен камък за паметник на поета, умрял от вражески куршум за свободата на своята родина. Гирлянди от цветя, музики и знамена красяха улици и площади, а на тържествената естрада бяха застанали тъкмо тези, които поетът злъчно бе осмивал. Напразно очаквах някой възмутен безделник да кресне срещу това кощунство и понеже няхах смелостта сам аз да сторя това, поех нагоре из планината. Все по-нагоре, докато пискуните на кралската музика съвсем заглъгнаха.

Там край един извор неочаквано се появи пред мен някакъв белобрад старец, заобиколен от няколко мършави кози. Стори ми се, че това не е козар, а някакъв горски дух. Поздравих го почтително и го запитах: — Виждал ли е нявга жив поета!...

Старецът сякаш това и чакаше, благо се усмихна и подхвана разказа си за лудориите на поета, от когото било писнало нявга мало и голямо. Много невероятни подробности ми разказа чорлавият пастир, докато най-сетни разбрах, че и нему не е бил угоден, този немирнен стихоплетец.

Отново продължих все по-нагоре из планината, докато се озовах под самите снеговити върхари. Там двойка скални орли кръжаха високо из небето и със своя дрезгав грак превръщаха пустинните скали в някакъв изоставен храм.

Стори ми се дори, че зад мен някой мълком наднича. Всеки хвойнов храст сякаш ми нашепваше присъствието на поета.

Не беше ли това неговият дух, който все още витаеше из местностите, гдето е събирал сили за борческата си лира... Стори ми се, че в брътвежа на хвойновите храсти долових страдалческите въздишки на поета от онова робско време, преизпълнено от жестоки неправди, но все пак по-малко лицемерно от днешното празненство.

До късно подслушвах горестното пошъкване на хвойновите храсти, а когато отново се смъкнах към пируващите големци, изпитвах страх да мина през шумните улици. Страхувах се, че някой би могъл да прочете в очите ми високопланинската тайна.

— Ами това какво е? — гръмко ме запитва приближилият се до мене Ибрахим Чауш, посочвайки с глава многоетажно възправените плочести скали.

Извърнах глава почти уплашен от ненадейното присъствие на Чауша и едва когато се опомних, можах да му отговоря, че тези скали ги наричат Щутград и че по тях има издълбан стар надпис, който учените и досега не могат да разчетат...

Ибрахим Чауш самодоволно се ухилва и отново повежда мулето между надвисналите край пътя кичести елхи. Аз също тръгвам след него и от време на време се поспирам, за да се полюбувам на слънчевата игра по недостъпните каменни увеси. И все не мога да се начудя на загадъчната прищявка на този незнайник, който без да го еня за мъчнотията на бъдните археолози, е издълбал такива неразгадаеми йероглифи!...

А може би бай Ставри да е прав, като твърди, че това не са никакви букви, а чертежни линии, по които може да се намери заровеното имане?...

— Единствен аз съм разгадал тези чертички... — твърдеше нявга бай Ставри и ми обещавахе, че преди смъртта си ще ми обясни тяхното значение. — Само на тебе... защото ти единствен не се подиграваш с иманярите...

За последен път извъръщам глава към невъзмутимото величие на щутградските скали и завивам между елхите към отдалечилия се Чауш. Неговата кокалеста фигура, крачеща пред натовареното муле, напомня мравка, която влачи след себе си едър бръмбар.

Някакво малко птиче с бял корем и черни крилца подскача от камък на камък и от време на време се гмурва из пенливата вода. Спомням си, че съм го виждал и посред зима да се гмурка под самите ледени блокове. Единствено то и друго едно из горите, наричано Чичо пей, одухотворяват скованата през дългите снеговити месеци планинска природа.

Стръмнината на разширения път става все по-голяма и уморените ми нозе все по-тежко се влачат нагоре. Наближаваме лилковската махала Брезовица, прикътана под селото като в майчина пазва. От всички страни високи хребети, а долу край реката две дузини каменни къщи, заобиколени с малки градинки и пчелни кошери.

— Хей, Ибрахим Чауш, не бързай толкова!... — провиквам се, колкото ми глас държи, за да надвия шума на буйствуващата река. Ибрахим Чауш извъръща глава, за да разбере защо го викам и като не забелязва особена причина, продължава равномерния си ход. Неговата бяла гъжва някак противоречиво на потъналата в зеленина околност се клатушка, отсичайки секундите на неговия равномерен планински ход. Така навярно са вървели и прадедите му християни, без гъжва и без вечерно кланяне, защото дотогава подтисничеството е било непознато за обитателите на родопските дебри.

Неочаквано пред мен се спуска откъм гората невръстно момиче и като ме забелязва, поправя забрадката си, за да ме разгледа по-добре и отново тичешком продължава към реката. Но като си спомням, че в един от джобовете си имам бонбони, напълвам шепичката му и казвам да махне бялата си забрадка, защото прилича на помакия. То ме гледа учудено, усмихва ми се и отново се втурва към реката. Едва сега забелязвам, че между каменните блокове е навела глава дребна планинска крава, за да пие вода. Момичето се обръща още веднъж, за да ме разгледа, и прогонва кравата към селото. Неговата наивна усмивка отново ме връща към миналите години. Нявга аз имах цяла стая с такива деца, които ми ставаха прави, щом се вестяхах при тях. Тогава често им подръпвах забрадките, но не можах да ги отвикна от това наследство, останало от времето, когато Лилково е било наполовина населено с помаци.

Досещам се, че трябваше да кажа на Чауша за забрадките на помакия, които си скриват очите, когато минават край тях мъже. Трябваше също да му кажа:

— Милеете за вярата си и твърдите, че вашите деца трябва такива да си останат, а на женската челяд гледате като на пазарна стока. Пазите Рамазана по-строго и от османлиите, от страх да не изтървете мохамеданския рай, а на младежите не позволявате на хоро да си порипнат, ни в очи да се погледнат... Не, мили ми столетнико... Вие не живеете истински човешки живот, макар че песните ви са така галювни. Пазите чистотата на нозете си повече от лицето, без да се срамите, когато напъждате застарялата майка на децата ви, за да я смените с друга, по-млада...

— Хей, Чауш ефенди!... — провиквам се отново. — Почакай да си поговорим откровено, като истински приятели, а не да се звериш

пред разрушените къщи на неверните...

Викам с гневен глас след този одъртял султански Чауш, но вместо отговор от него връхлитат го две рунтави овчарски кучета от първата брезовска къща. Аз се притичам на помощ. Докато най-последно от къщата довтасва човек с голяма тояга, който се оказва стар приятел. Той ми се усмихва и настойчиво ме кани да му бъдем гости.

Аз отклонявам за себе си сърдечната покана и го моля да приеме за нощувка само стареца. Извинявам се и продължавам по оголения скат към центъра на Лилково. Остават ми още два километра, но умората чувствавам с цялото си тяло.

Най-последно пред погледа ми се разкрива голотеместият двехилядник Модър тепе. Оплешивял сякаш още повече, но все така гордо възмогнат в сиянието на обагрения запад. Под него гористите долове из Лилковската река унило са затънали в сънлив здрач. Те сякаш очакват неговата повеля дълбоко да заспят. Но той загледан в тържеството на угасващия ден, дори и палеца си не помръдва. Само няколко окършени от зимните бури елхи тревожно стърчат като оцелели косми върху каменните му задушници.

В този тържествен час Модър изглежда по-мъдър от всякога. С бащински поглед той наднича към тучните ливади и плюшените гори, които също като него се спотайват в молитвено мълчание. Дори буренясалият улей на близката тепавица, притисната към мочурливата ливада на Ангел Бръмбара, е замлъкнала като никога. Тя сякаш е занемяла от почуда пред небивал катаклизъм.

Обхваща ме странното чувство, че тук животът е пресекнал. Може би от същия земетръс, който събори не малко сгради в родния ми Тримонциум.

Спирам се като втрещен пред тайнственото високопланинско мълчание и смутено запитвам: — къде са чардата рогат добитък, които по този час лениво се спускат от високото пасбище край Белия камък?... Къде са рунтавите стада, съпровождани от начумерени псета?... Къде са пъргавите девойки, които с мотики на рамо се връщат от картофените ниви?...

Разучавам всички пътеки към прикритото зад близкия хълм село, но не виждам и следа от селския живот. Отново поглеждам към замлъкналата тепавица и неволно си спомням вечерния час, когато като днес безгрижно се забавлявах с любимия котак и той въпреки

милувките ми панически побягна и миг след това земята като спукана бъчва се раздруса. И тогава вечерният покой си вървеше така благочинно, сякаш под замръкващите стрехи на просторния Тримонциум в този ден нямаше нито един непокаян грешник...

Хукнах и аз навън, но още в близката училищна улица ме свари втори не по-малко страхотен трус. Клекнах, за да не бъда съборен, и с ужас се заслушах в шумната оргия на разигралите се ученически чинове. Стори ми се, че цяла орда от демони злорадно се гаврят с тези детски окови.

Настъпилият мрак от загасеното осветление и съборените зидове спъваха движението ми, но все пак заедно с тълпа изумени хора и разплакани деца се добрах до градската градина. Там попаднах на леко ранения от керемидата по главата млад поет Цико, а на утрото се събрахме и с наредения композитор Цанко. Още същия ден край езерото изградихме дъсчено жилище. Цико твърдеше, че скоро не ще дойде на себе си и че лирата му завинаги е замлъкнала, макар че и преди това отдавна не бе прозвучавала. А Цанко напротив бе на друго мнение за себе си. Тъкмо този страхотен катаклизъм бе възбудил творческите му нагони и по цял ден рисуваше петолиния, върху които трябваше да се роди неговата симфония, олицетворяваща сеизмичните гърчове на земята и затрогващите вопли на обезумелия човешки род...

А край нас бе възцарен безкрамолен човешки порядък. Дори и най-закоравелите спекуланти правеха на близките си безкористни услуги, а професионалните мошеници бяха се превърнали в смирени картоиграчи. Такива кротки и добросърдечни бяха станали нашите съседи, че на третия ден, когато един полицейски пристав повиши гласа си при разпределението на подарената от съседните градове храна, то всички присъстващи останаха възмутени от тази дисхармонираща полицейщина...

Наистина земните трусове бяха облагородили обществените нрави, но само в първите дни.

— Ще изстинеш, Даскале... — чувам зад себе си познат глас. Обръщам глава и виждам бай Ангел Бръмба, натоварен с желязната ос на тепавицата. Подавам му ръка, но той не подава своята, защото цяла е измаслена.

— Какво те носи насам? — ухилено ме запитва и премества тежката ос на другото си рамо.

— Дойдох да те видя и не мога да се начудя в каква посока се е изместило селото, та е настъпила такава тишина. Дори и тепавицата ти е замлъкнала. Помислих, че сте се заселили отгатък Модър. Нали половината ви мера нивга се намираше в тамръшко землище.

— Хубаво беше да бяхме се настанили след Балканската война там, но държавата не дава граничните си ниви да обработваме, което турците ни позволяваха. Трябвало всичко да се залеси, та градът да имал повече вода за пиене...

— Ами защо стадата ви ги няма?

— Нима сте забравили, Даскале, че по това време всички овце са на селската мандра?...

— Значи селото ви не е мръднало?!...

— Мръднало е... Мръднало е, но в посока към Кукуляк. Цяла махала е изникнала като гъби из камъняка. Ще я видиш, като стигнеш селото.

Бай Ангел отново премести на другото рамо тежката ос и ми каза „довиждане“. „Довиждане“ му казах и аз, поемайки последния километър до селото.

* * *

Най-после прекрачвам дворния вратник на нивгашната си квартира и престарялото куче Балкан с немощен глас се нахвърля върху мен, но щом дочу гласа ми, замаха опашка и дружелюбно заквича. Старата ми хазайка се показва и като видя, че кучето ми лиже ръката, ухилено извика:

— Позна те, дяволът му с дявол!...

После се приближи и с двете ръце ме хвана за раменете и се провикна на двете млади жени, които надникнаха от прозореца:

— Елате да видите кой ни е гост...

Младите жени се приближиха до мен за да се ръкуват и аз се досящам, че едната, по-младата е Йорданка. Нивгашното петгодишно сополанче, което учех на коленете си да пее хороводни песни. А по-възрастната навярно е тяхна снаха.

Йорданка ме гледа някак изумена, но майка ѝ като ѝ напомня, че съм живял у тях на квартира, повторно ми подава ръка със сияещо

лице и ме повежда към огнището, гдето е сложила тенджерата с шупнало тесто, за да пече катми. Предлага ми да седна по-близо до огнището, но аз ѝ казвам, че съм уморен и предпочитам негде да полегна.

— Ела с мен... — казва ми Йорданка и ме повежда към стаята, гдето нявга квартирувах. Измъква от дрешника плътно одеяло и ми посочва легло, покрито с друго по-пъстро. Снахата, застанала до вратата, ме гледа изпитателно.

Поблагодарих на Йорданка за бързата ѝ услужливост и преди да изпъна уморените си членове, поглеждам през прозореца, от който нявга по цели часове надничах към планинските хребети.

Йорданка чевръсто затваря вратата зад себе си и отвън ми съобщава, че след час катмите ще бъдат готови. Отново ѝ поблагодарих и като привличам стол до прозореца, сядам, за да се полюбувам още веднъж на Модър. Неговият профил, изрязан в загасващия запад, сега изглежда още по-могъщ и по-загадъчен.

От близката каменлива улица звънтят момчешки гласове. Боси и чорлави, те спорят около някаква игра. Те не обръщат никакво внимание на помръкващите хребети и на гората, която утре ще ги призове и ще превърне детските им ръце в мазолести мъжки лапи. Спирам погледа си и на безредно разхвърляните двуетажни къщи, върху чиито прозорци все още се виждат плетеници от тънки пръчки, останали от времето на изселилите се помаци. Никакви еркери или гиздави стрехи, така типични за родопската къща от Чепеларе, Широка лъка и Смолянската котловина. Близостта на града и неговите безвкусни квартални къщи са дали своето отражение. Из разкривените скалисти дворове са натрупани дълги редици от борови цепеници, но нигде не се вижда четириколка. Лилковци не желаят да стават колари, макар че пътят им е разширен. Причината за това може би е катастрофата с бившия им кмет Иван Дачев, който заедно с жена си и новозакупената си бричка полетя в пропастта край Куминя.

Контурите на Модър стават все по-твърди от настъпващия из долините нощен мрак. В съзнанието ми се промъква тъжна нота на обезвереност. Бленуваното нявга бъдеще, с чийто прекрасен мираж заспивах, тук се оказа безрадостна химера. Необуздало бленуване, което няма нищо общо с жестоката действителност на Световната война и последствията от нея.

Помраченият силует на Модър все по-твърдо се възправя от висотата на своето невъзмутимо планинско величие. Стори ми се, че размърда оплешивелия си лоб и присмехулно ми смигна.

Възмутен от каменното безучастие на планинските хребети, обръщам гръб на Модър и с потръпващи плещи се тръшвам на застланото легло с дълбока въздишка.

Йорданка, долавяйки моята въздишка като някакво обръщение към нея, показва лицето си от вратата и ми съобщава, че катмите са готови.

Без да чакам втора покана, сядам край сложената ниска трапеза и започвам да сгъвам шупливи катми. Хазайката ми донася паница с подквасено мляко и като сяда срещу мен, охотно ми обяснява, че в селото им не е станала никаква промяна. Само числото на изкуствените женски плитки се е увеличило и то благодарение на поевтиняването им след като гражданките са започнали да си режат косите.

Но за нещастие заедно с косите на гражданките дошъл и техния градски мързел, та лилковки се срамуват да слязат с торба жито на гърба си до воденицата, както са правили преди. Срамуват се дърва да нацепят за огнището и да нахранят добитъка, което нявга също се е вършело от жената.

— Така ако върви... — пошепва ми хазайката, за да не я дочуе наблизото стоящата й снаха, — скоро и кравите ще трябва да бъдат издоявани от мъжете, когато то си е чисто женска работа. Не умеят днешните жени ни кон да натоварят, ни при нужда нива да изорат!...

Ето откъде идват болестите по добитъка и все по-честите летни засухи. Йорданка, която е седнала на отвъдния край на кръглата трапеза, неловко поглежда снахата и хитро ми се усмихва. Тя допълва майка си, че тези граждански коси са донесли и друга беда на селото.

Учуден поглеждам Йорданка и тя без да променя израза на лицето си, добавя:

— Останахме без коси от гражданския косопад!...

Аз си давам вид на загрижен и като набарвам в джоба си пастата за зъби, подавам я на Йорданка с уверение, че може да й помогне... Давам й също калъпче парфюмиран сапун, за да си измие лицето, преди да отиде на хорото. Аз съм съвременен човек и не искам

лилковските моми да дъхат на оборски тор, когато се приближават до момците...

Натъпквам стомаха си с бухналите катми и отново бързам да се изпъна на приготвеното легло. Йорданка ми е сложила бял чаршаф и пухкави одеяла. Дъхат на нафталин и прана вълна. Прохладният планински въздух щедро се промъква през отворения прозорец и скоро ме унася в непробуден летовищен сън.

* * *

На утрото Йорданка предпазливо почуква и през ключалката ми нашепва, че отиват с майка си на черква по случай имения й ден и че закуската ми е похлупена върху масичката. Съобщава ми също, че към обед на поляната край гробищата ще има хоро и ако дойда там, ще мога да чуя някоя от песните, които съм свирил на цигулка пред учениците си.

— Кога тръгвате за черква? — запитвам.

Като получавам отговор, че не веднага, отмахвам одеялото от главата си и виждам, че слънцето е изпъзляло високо над гористите хребети отгатакъ новозастроената махала.

Навличам набързо туристическия си костюм и самодоволно се усмихвам, че ще мога да чуя на хорото песни, които отдавна съм забравил.

— Защо не е тук и моят приятел, композиторът Цанко, за да види какъв забравим трубадур съм за това високопланинско село...

Каква неочаквана ласка!... Да оставиш след себе си следа от талант, в който сам не си вярвал. Ето кое е непостижимото в живота на простосмъртния човек...

Лилковци навярно биха кръстили някоя улица на мое име, но понеже такива из селото липсват (освен държавното шосе), то за моя зла слава името ми ще остане неотбелязано. Но това може би е по-добре. Иначе току-виж, че някой злоезич критик би оспорил правото ми на безсмъртие!...

Изправям се пред прозореца и отново се вглеждам в блесналото пред утринното слънце голо теме на Модър. Сега той изглежда по-стар и лишен от всякаква загадъчност. Под него нашироко се разстилат

гористите гънки на общинската гора, а от речните криволи лениво се издигат прозрачни утринни изпарения, които внасят в пейзажа молитвена одухотвореност.

Сядам отново пред кръглата трапеза и преди да започна закуската, продължаваме с хазайката снощната тема за новостите из Лилково.

Оказва се, че през последната зима са станали две кражби на сено, а една сгоденица е родила, преди да се венчае.

— За всичко това е виновно шосето!... — провикна се хазайката ми и ме гледа със сурови зеници, сякаш и аз имам някаква вина за този разширен държавен път.

Йорданка е замесила голямо корито с втасало вече тесто и го притегля към опалената в дъното на пруста домашна пещ. Това тя прави леко и пъргаво, макар че тежестта на суровото тесто е доста голяма. Все още не мога да повярвам на очите си, че онова чорлаво нявга дете е станало такава кръшна мома. Китките ѝ са здрави като хвойнови корени, а усмивката ѝ напомня безукорната женственост на класическите мадони.

— Дай ми чаша вода... — прекъсвам я от работата ѝ с лукавата мисъл по-отблизо да я погледам. Тя избърсва брашнените си ръце и ми налива вода в калайдисано менче, което свети като посребрено. Тя отново ми се усмихва със същата детска усмивка, която нявга ме подкупваше да я уча на хороводни песни. Вглеждам се в нея и мислите ми се помрачават. Как стана това, че тя изрипна като лозов лъскун, а аз не усетих как пропилях най-ценните си години.

— Йорданке, почакай малко... Имам нещо да ти подаря... — тя се спира учудена и все така лукаво се усмихва, сякаш не съм ѝ бърсал нослето. Бъркам из джобовете си и набарвам една занемарена игла от вратовръзка с евтини камъчета и с артистичен жест ѝ я поднасям.

— Вземи я... — казвам. — Тя вече не ми трябва... отивам в помакълъка и там може да я загубя. Ще я забождаш на гърдите си, когато отиваш на черква или на хорото...

Йорданка я взема в набрашнените си ръце. Учудена я разглежда и не може да повярва, че ѝ подарявам такава скъпоценност. Обръща смутени очи към майка си, за да разбере дали тя одобрява приемането на подаръка. Това смущава и мен, но за да прикрия глупавото си

положение, добавям с необикновено сериозен израз на лицето си, че подаръка го правя при едно важно условие.

— Какво е то? — запитва Йорданка съвсем поруменяла.

Аз прихвам да се смея и казвам, че условието ми е да бъда поканен за сватбар при венчилото ѝ. Това облекчава смутената съвест на Йорданка и тя едногласно с майка си ми обещава, че не само сватбар ще бъда, но и дар ще получа на сватбата ѝ.

Йорданка разчиства огъня от пещта, за да метне вътре хляба, а майка ѝ ме поканва да закуся. На трапезата освен паница прясно мляко е сложен тънък рогатник, за чиято направа хазайката е ходила рано тази сутрин из ливадите, за да събере сладко биле.

Закусвам и мисълта ми се връща към барачната ми квартира край градското езеро, от която талантливите ми приятели, недоспали от среднощни дискусии, навдигат глави — без да има кой да им приготви дори и чаша топъл чай. Мисля и за Ибрахим Чауш, който навярно е пренощувал в сеновала на брезовския стопанин и с празен стомах въпреки Байряма е поел още в тъмни зори към Персенк. Моят път също минава през там, но сърдечното гостоприемство на старата ми хазайка ме задължава да не се измъквам от къщата ѝ като от хотел. При това ще трябва да се видя и с лилковските си приятели и да обходя наново любимите ми околности.

Изяждам почти целия рогатник, изпивам половината прясно мляко и като изказвам дълга благословия за благополучието на дом и челяд, взимам каскета си и изхвърквам навън.

* * *

Много неща ме свързват с това неугледно село. Всеки камък и храст ми напомнят онова време, когато държах главата си твърде високо и вярвах в своето бъдеще...

Тръгвам към поляната, гдето растеше широколистната перуника и срамливата иглика, с които украсявах вазата си в учителската стая. Отбивам се и при самотния бук, единствен широколистник, допълзъл докрай селото, пред когото привечер декламирах стиховете на Пушкин и като опитвам водата на всички попътни извори, връщам се в село, сроден вече с лилковските бележитости, включително и с останалата

от помашко време каменна джамия, превърната сега в ковачница от някакво циганско семейство. А от близката седловина хвърлих обширен поглед към хвойненската долина, гдето нявга е учителствувал покойният ми баща.

Минавайки край старото училище, влизам в двора му. Разглеждам го отвън и не намирам никаква промяна освен стълбището, което е изместено през зимника, но с това самата сграда малко се е подобрила. Цялото помещение мирише на мухъл и на нещо по-неприятно.

Влизам в нявгашната си класна стая, в която светлината мъчно си пробива път през двата тесни прозореца, вградени като в крепост от широки каменни стени. Ниският таван едва не допира главата ми. Броя с крачки ширината и дължината на стаята, които се оказват пак шест на четири. Затварям вратата зад себе си и оставам сам. Тъжни мисли ме изпълват. Не мога да позная себе си в тази поносима нявга обстановка. Коя е причината? Може би липсата на гуреливите малчугани, които тогава изпълваха с бодрост неугледната класна стая... Не, това не е истинската причини... Какво е станало с мен?... Ето учителската ми маса, върху която бях поставил вързания за крака жив бухал, когато внезапно се вмъкна училищният инспектор. Помня добре този дребен на ръст човек със златно пенсне на носа си, към когото и бухалът извърна златистите си очи. Децата също се посмутиха и трябваше да им напомня, че трябва да станат прави. После инспекторът седна на задния чин и аз започнах преподаването на новия урок за бухала, без да бях прочел нито един ред от учебника...

Добре, че не изгубих самообладание. Разказах такива небивалици за тази безукорно търпелива птица, каквито никой биограф на именита личност не би могъл по-добре от мен да измисли. Децата безусловно ми вярваха. Повярва ми и инспекторът, въпреки че когато казах, че се храни и с рибки, той подобно на бухала разшири зениците си и леко се Поизкашля Отпосле се оказа, че бухалът наистина се хранел и с рибки, които ловял в плитчините на горските потоци, като преграждал водата с крилете си. Това научих от руския пътешественик Арсениев.

Това е то човек да има младежка фантазия!... Дори и лъжата се превръща в истина...

Чувам стъпки из стълбището и като отварям вратата, пред мен се изстъпва прегърбената фигура на стария ми колега Радьо Дачев. Познах го по извехтелия му тумбест каскет, съшит от домашен плат, и по дебелия му бастун, саморъчно изделие отпреди четири десетилетия.

Той ми подава ръка усмихнат и ми посочва след себе си едри младежи, които също показват белите си зъби. Някои от тях са истински великани.

— Това са твоите ученици... — казва ми бай Радьо и весело ги поглежда. Водя ги, за да ги видиш какви мъже са станали. Те сами тръгнаха с мен. Видели те, когато си влизал в училищния двор.

— Добре дошъл, учителю... — обаждат се зад гърба му младежите и вкупом ми подават ръце за поздрав.

Не мога нищо да им отвърна. Гласът ми се е задръстил негде в гърлото. Поемайки само ръцете им и някак с разкривено лице се усмихвам. Постепенно се съвземам. Назовавам ги по име и ги разпитвам за техния сегашен живот.

Те се удивляват на моята памет, а аз на тяхната внушителна мъжественост.

— Седнете по местата си!... — изкомандвам със строг учителски глас и сам заставам пред учителската маса. В първия момент младежите ме изглаждат със смаяни очи и после като прихват в гърлест смях, седат всеки в каквото чин им попадне. Аз правя бележка на двама от тях, че са сбъркали местата си.

— Господин учителю, чиновете са станали нещо теснички, та не можем да се поберем... — отговарят ми двамата и седат отгоре на чиновете.

Бай Радьо е свалил каскета си и под мустак се подсмива. После се приближава до масата и като измъква от чекмеджето малка пръчица, с каквото той винаги влизаше в клас, заканително потропва с нея. Аз се противопоставям на такава педагогика и поканвам учениците си да продължим класните си занятия в кръчмата, тъй като в Лилково няма читалище.

Бай Радьо ми съобщава, че там и без това ме чакат старците, за да ме съдят за вестникарската ми статия, с която съм предлагал на Градската община да откупи имотите на ситовци и лилковци или да им ги замени с полски, та да се залеси изцяло водосборното корито на водопроводните води.

По пътя за кръчмата разпитвам учениците си и за съученичките им. Оказа се, че всички са се изпоженили и че са станали майки по на две-три деца.

Влизаме в кръчмата. Някои от учениците остават навън. Старци и застаряващи мъже ми подават ръце и ме поздравяват с „добре дошъл“. Някои ме упрекват, че толкова отдавна не съм идвал в селото им. Ръкувам се с всички и сядам край дългата дъсчена маса. Пред мен веднага се слага ракиена чаша. Аз не смея да я отстраня, макар че неотдавна бях държал възторжена реч против алкохола по случай въздържателния конгрес.

Чакам обвинителната реч, но такава никой не започва. Чукаме чашите си и повеждаме разговор за предстоящите общински избори. Всички са настроени опозиционно. Задават ми въпроси от всички страни и аз едва смогвам да им отговарям. Влиза и кметът на селото. Той също ме поздравява с „добре дошъл“ и остава прав на тезгяха.

Влизането на кмета прекъсва беседата за изборите и някой се оплака от търговците, които откупват частните горски етати на безценица и ги извозват с външни превозни средства. Виновно за това е шосето, обаждат се други и добавят, че ако го нямаше, сами с мулета щели да ги извозват. Някой се обади, че кметът не е настоявал за по-голям общински етат, та да се изгради с дохода от него новото училище.

Беседата се движи трескаво и опозиционно. Кметът се чувства неудобен. Поставят се все нови и нови въпроси. На първо място по заграбената от държавата тамръшка мера. Също и за тежките данъци, с които държавата безмилостно ги е обложила, след като се е изместила границата. Аз се старая да проявя участие като човек, който познава болките им. Говоря като техен близък приятел и се чудя на себе си, че не съм забравил отколешните им неразрешени въпроси.

Някои от близкостоящите до мен старци ме запитват за личния ми живот, но аз като не зная какво да им отговоря, правя се на увлечен в общата веселба и разсеяно им отговарям. На свой ред и аз ги разпитвам за техния живот, споменавам имена на членове от техните семейства и техните очи ме гледат топло, досущ като близък роднински човек. Те ми обясняват кои от внуците им са вече войници, кой пък се е задомил, а за убитите във войната казват „бог да го прости“ и отливат на земята капки ракия.

Разговорът на отвъдния край на масата се разгорещява. Нахвърлят се върху кмета, че не завежда процес срещу държавата за тамръшката мера и че позволява да идват горски секачи от други селища. Възмущават се и от търговската камара, която е възпряла гурбетчилъка на шивачите от село, защото нямали майсторки свидетелства, а в резултат на това младежите са изпуснали доходния занаят на бащите си и носят на ситовци дрехите да им шият.

Кметът отново се почувствува неудобен и като заръчва голямо стъкло ракия, напусна кръчмата, оправдавайки се със служебна работа.

И аз заръчвам стъкло ракия. Това е единственото добро, което в момента мога да предложа на тези претоварени от тежка работа планинци. Мнозина из тях отдавна биха били пенсионери, ако бяха чиновници, но секирата и косилото все още не отпадат от ръцете им. Чувствувам се в нещо виновен към тях, но не мога да определя в какво. Може би в това, че досега съм бил така далеч от тях и малко съм се интересувал от техните неволи.

Един от най-старите членове на многолюдното Бръмбарово родословие — дядо Христо, разгневен от бягството на кмета, глътва наведнъж поднесената му от мен чаша ракия и като ме измерва някак враждебно, високо ме запитва:

— Я ми кажи, Даскале, като писа тази твоя статия за изселването ни от Лилковското землище, питахте ли някого от нас дали това ни се харесва?...

— Статия като статия... — отговаря му вместо мен бай Радьо и прави опит да пренесе разговора към тамръшката мера.

— Не е лошо, че е писал човекът статия за нашето загубено Лилково... — подхващат неколцина лилковци, но възбуденият от ракията Бръмбаровец отново насочва погледа си към мен и с тон явно предизвикателен продължава:

— Коумто от гражданите се пие балканска вода, нега заповяда тук и да пие колкото иска. Ние имотите си не даваме и не искаме да се преселваме в полето. Къщите ни са на камъняка, нивите ни са безплодни, но ние не искаме да дишаме полските прахоляци. Тук сме се раждали и тук искаме да бъдем и погребани...

— Водата при Белия камък е хубава... — обажда се и дядо Кольо Лъонтов, който е учителствувал нявга по време на Освобождението

заедно с баща ми, — но в село нямаме хубава вода, и ние пием варовита вода...

— Не давам имотите си! — отсича и застарелият бай Атанас Барабана, който нявга искаше да ме осинови, но майка ми се противопостави. Навдигат гласове и други лилковци.

Бай Радьо поръчва шише ракия и настоява повече да не се говори за преселване.

— Никой не е заритал за каменливите ни имоти, които без тор дори и леща не раждат... — казва бай Радьо. — Ако не е горската ви контрабанда, и качамак за децата си няма да имате... Лошо ли е, че човекът се сетил и за нас да пише... За добро го е направил... Какво тогава сте го заяли...

Шумният говор за момент пресекна и мнозина ми се усмигнаха. Това ми даде смелост и аз на свой ред да взема думата. Ниският таван на кръчмата ми напомня галерията под бойния окоп на фронта, гдето понякога се навдигаше протестна глъчка срещу безконечната позиционна война. И там като днес търпеливо изслушвах чичовците, облечени във войнишки куртки, и после с обвинителна реч срещу самите тях ги вразумявах. Нали всички бяха по-възрастни от мен и с тяхната бюлетина дядорадославовата партия беше дошла на власт!...

Сега реших същото да направя. Навдигам се от мястото си и започвам дръзка реч. Не мисля за нищо да се ограничавам. Размътената от ракията глава ми вдъхва необикновена смелост. Нека разберат тези прости глави, че от собствения си мозък теглят. Истинският народен учител е длъжен откровено да говори и да просвещава не само децата, но и техните бащи...

— Кой е виновен за вашите неволи? — започвам със смирен тон своята филипика. Спирам се, за да си поема дъх и да ги накарам окончателно да замлъкнат. После като ги изглеждам всички поред, продължавам:

— Вие... Единствено вие сте си виновни за тая своя участ! Лилковци се споглеждат едни други и после отново отправят погледа си към мене. Може би те са ме помислили за съвсем пиян.

Аз се покашлям и започвам енергично да бичувам сънливата им общинска политика, която дори и водата от Белия камък не е успяла да доведе в село, та децата им наполовина са болни от гуша. Липсата на образовани хора от селото и безразсъдната им омраза към разширения

коларски път, който би могъл да удвои износа не само на дървен материал, но и на подобрения тип картофи. Живеят в полупомашки къщи и все още забулват децата си в кърпи, по които пъплят разни паразити.

— По-умните от вас бягат чак в преславско, гдето откупват имоти от изселващи се турци, а вие тука се сърдите, че някой ви предлага плодородна земя в полето... — продължава да гърми гласът ми. — Не видях из селото ви ни една четириколка, а се сърдите на кмета, че допуснал секачи и извозвачи от други села. Не сте си направили нито една улица и зиме се търкаляте из снега като таралежи. Имате толкова много крави, а не сте си закупили породист бик...

Настроението ми с всяка дума се повишава и сам се учудвам на своето познаване на селските им въпроси. Добре, че не са наблизко моите талантиливи приятели от земетръсната барака, биха се пръснали от смях.

— Нямате дори поп!... — страхотно се провиквам. — Унижавате се ситовският да ви погребва мъртъвците.

Припомням на занемелите си слушатели прекрасната лилковска природа, която би могла като летовищно селище да удари бойковци, стига да подобрят къщите си.

Отново замлъквам, през което време дядо Колю Лънгов се Поизкашля и кротко се противопостави Лилково да стане разсадник на болни и развратени летовници.

Аз се опитвам да разсея страха му, но старият възрожденски учител само поклаща глава и тихо повтаря същото. Това даде повод да се раздвоят слушателите ми. Но без да им дам възможност да се опомнят, аз продължих:

— Вие не завеждате дело за тамръшката мера, защото не вярвате в авторитета и безпристрастието на родното ни правосъдие... Нямате читалище, защото не вярвате в науката и просветата...

Още много неща им казах, като не забравих селската кооперация, изкуствените торове и Всичко онова, което случайно бях прочел през безделните си часове из разни редакции.

Лилковци ме гледат с изумени очи, неподозиращи, че са толкова много виновни. Най-последно доволен от себе си, спрях словесния си

порой и бай Радьо използва момента, за да предложи всички вкупом да отидем към гробищата, гдето петровденският курбан е вече готов...

Голяма част от лилковци тръгнаха с нас, а неколцина, между които и моят обвинител дядо Христо Бръмбара и бай Атанас Барабана, останаха в кръчмата.

При гробищата ме посрещна друга група бивши мои ученици, към които срамливо се присъединиха и млади майки с деца край skutите си. Оказаха се мои ученички. Отново разговори за миналото, за сегашното им семейно положение. А под самите гробища на наведена полянка се извива кръшно хоро от поколение, което нямаше нищо общо с моето минало. Момците здраво се държат за кожените си колани и жестоко бият с подкованите си ботуши твърдата лилковска земя, така че и мъртвите от близките гробища да усетят, че животът тук не е пресекнал. Девойките, още невръстни, също енергично следват момците, зачервени до уши под белите си забрадки. А зад тях майки и бащи, наседали между хорото и гробищните камъни, усърдно дъвчат късове месо от петровденския курбан. Предлагат и на мен такава мръвка, от която за приличие отгризвам веднъж и после я отстъпвам на glutницата селски псета, които наредени около огнището търпеливо изчакват своя ред.

* * *

Поглеждам Модър, към който следобедното слънце се е накривило, и се досещам, че е време да се простя с лилковските си приятели. В този момент Йорданка, цяла зачервена, се откъсва от хорото и усмихната ми посочва карфицата върху гърдите си. Аз ѝ съобщавам, че след малко трябва да продължа пътя си, но тя, както и заобиколилите ме лилковци, решително протестират.

Поглеждам отново Модър и въпреки протестите подавам ръка за сбогом. Край водопойната чешма при пасбището на Кукляк смятам да сложа глава за овчарска дрямка. От изпитата ракия главата ми е размътена, а раницата нещо е натезняла от сложения голям къс топъл хляб от старата хазайка.

Когато приближавам чешмата, чието бълболене още отдалече се чува, извързвам глава към накачулените по камъняка лилковски къщи и

си спомням грубите нападки към слушателите си в кръчмата. Почувствувах нужда поне отдалеч да им се извиня:

— Аз ви наругах, мили мои лилковци, и вие не ми се разсърдихте. Дори не ме упрекнахте. Слушахте ме с добри очи, защото сърцата ви са чисти... Ще дойде ден, когато ще имате не само поп, улици и образовани хора, но и много други културни придобивки, за каквито сега дори не смеете да мечтаете. Дори и вашите жени ще започнат да режат косите си, а вместо цървули ще носят лачени чепици, но от това не ще се почувствуват по-щастливи. И такива като мен, обрулени от градската култура, не ще намерят при вас изгубения си простосърдечен рай, защото и при вас не ще го има...

* * *

Отклонявам се до чешмата, която се намира на самия вододел между притоците на река Чая и на Сотирската река, и без да надниквам към бездънните карстови понори, пръснати из пасбището, прислонявам се зад една хвойна и овладян от внезапна меланхолия, похлупвам очи към земята. Бълболенето на водопоя ме възвръща към миналите ми дни, когато вярвах в себе си и в победното тържество на просветата, на която бях решил да посветя живота си. Вярвах въпреки топовните гърмежи на развихрилата се Световна война, които така ясно се дочуваха чрез незнайните небесни пътища чак от далечните Дарданели.

След един час отрезвителна дрямка отварям зеници и оставам омаян от панорамата, която се разкрива пред очите ми. Бях забравил, че съм в планината, а не в художествена галерия. Разгънатите един през друг хребети от водосборния басейн на река Чая се очертаваха като акварелен пейзаж от виолетови светлосенки...

Грабвам раницата си и тревожно се насочвам към възмогнатия оттатък общинската гора двехиляден Модър. Когато стигам първите елхи, спомням си, че веднъж през снеговита зима, дочувайки дружното скимтене на глутница вълци, бях се покатерил на една от тях. Бях се улисал в разсъжденията си за „битието и мисленето“, която тема заядливо бях диспутирал с учителите в с. Ситово. Не бях съгласен с тяхното марксистическо разбиране, че битието определя мисленето.

Вдълбочен в доводите, които бях пропуснал да има кажа, съвсем не мислех за пътя из мъглата. Едва когато се покатерих на дървото, разбрах, че съм се отдалечил с цял километър от Лилково. А когато отминаха вълците, дойдох до заключението, че ситовските ми колеги бяха прави.

Слязох най-сетне от елхата и успокоен се ориентирах към селото. Скоро се изправих пред неугледния изглед на това забутано сред камъняка високопланинско село. Мислите ми отново поеха първоначалния си ход и съвсем не бях готов да се съглася със ситовци, защото никой не беше ме заставил да стана учител тъкмо в това невзрачно село, когато училищният инспектор ми предлагаше място в някое от богатите полски села. Единствено моето юношеско хрумване ме беше довело тук, каквото хрумване е накарало и онези първи лилковски поселници да си построят жилищата не при хубавата местност под Белия камък, а тъкмо тук върху варовиковия баир.

Крачех през шубраци и клонаци направо през гората, за да наваксам изгубеното време, без да изпитвам някакъв страх, защото лятно време вълците бягат от човека. Подхващам дори някаква песен, доволен, че отново се сродявам с горите, но тъкмо в този момент от три страни се насочват към мен цяла глутница рунтави овчарски кучета. Грабвам елхови шишарки и ожесточено се браня в четири посоки, но въпреки заглушителния кучешки лай не се чувствавам така застрашен, както от дружния вестникарски вой на захапаните от мен културни мои съвременници.

Оказа се, че съм попаднал при селската мандра и след минута забелязвам, че от последната изрипна човек с тояга. Едва когато бях въведен в мандрата и се вгледах в червеномустакатия мъж, който ме спаси от кучешката злоба, познах застарелия ми санитарен войник Александър Пейков. Цял засмян, той ми подава ръка и ми припомня, че не за пръв път ме спасява от лоша sluка.

— Как да си не спомням, бай Сандо... Веднъж ме измъкна от тамръшките снежни преспи, а втори път на фронта пръв ме превърза. Точно два пъти си ме спасявал, а сега за трети път, без дори да ти съм казал ни едно нашенско „благодаря“...

Александър Пейков размахва с ръка червените си мустаци и на висок глас ми отговаря, че нему други са му правили добро, без да се сети да благодари...

— Каква по-голяма благодарност, щом доброто се помни... —
добави той и ме кани с прясно мляко.

Отговарям му, че бързам да стигна до къшлите отатък Модър, преди да се е стъмнило. Тази вечер ще бъда гост на бай Ставри Иманяра. Говоря, без дори да съм седнал. Но той щом чува кому ще бъда гост, върху лицето му заиграва лукава усмивка.

— Значи искаш да спиш на гробищата?!...

— Как тъй на гробищата? — малко възмутен отговарям.

— От три дни Ставри Иманяра е умрял... Паднал от дворната си череша и издъхнал...

Бай Сандо ме гледа и продължава да се усмихва.

— Да не си тръгнал за някакво имане?... — лукаво ме подпитва бившият ми санитар и отново по-настойчиво ме кани да седна край огнището.

Втори път отказвам да седна и като подавам ръка за сбогом, отново се втурвам пряко храсти и клонаци направо към върха.

Александър Пейков ми пожелава добър път и ме кани на връщане да му бъда гост.

* * *

Напущам мандрата над село Лилково на път за Модър, пресичам калдъръместата пътека, по която допреди петнадесет години са патрулирали нашите граничари и по която преди повече от едно столетие са се завръщали претоварените с плячка кърджалийски орди на Мехмед Синап и поемам направо през камъняка. Слънцето вече преваля зад възправения пред мен скалист Модър и хвърля дълбоки сенки из седловини и горски долища. От време на време спирам да си поема дъх и да се полюбувам на пирамидалния Персенк, който все по-могъщо израства зад гората. С всяка моя стъпка той става все по-висок. Вървя уж с все същите едри крачки, а усещам, че ставам някак все по-дребен. Обръщам поглед към Лилково и дочувам веселите провиквания на младежите, както и хороводните удари на тъпана, но самото хоро с просто око едва може да се забележи, гърчи се като настъпен червей, една жива лента около гробищната поляна.

Лек вечерник започна да появява косите ми и по потното ми тяло пробягват хладни тръпки.

Най-после преграбвам и последните камъняци на плешивия Модър. Изправям глава и обгръщам с бегъл поглед обширната панорама към бледоликото тракийско поле, из което старият Хеброс змиеобразно е пропълзлял равнината. Доволен съм, че родният Тримонциум е закрит зад бойковските хребети, та поне оттук да ми се не помрачава духът от полемични възпоменания.

Доволен съм и заради това, че пак сам както някога, стигнах оголеното теме на Модър, без да съм длъжен да давам някому обяснение защо именно на този връх и то привечер, а не сутрин се изкачвам. Прохладният зефир развява все по-силно своите невидими криле и отнася със себе си безвременните мигове, които свързват човека с многовековния живот на планината. Из пропастната дълбочина Въча невидима потвърждава с дрезгав глас тази безсмъртна истина. Тъмнеят гори и безлесни ярове, които се губят в далечината през островърхата могила на Баташкия Карлък чак до снеговитите дантели на Рила и Пирин... А на север през осеяната със самотни дървета равнина, които напомнят закъснели пътници, се възмогва и продълговатата снага на стария Балкан.

Цялата равнина, както и далечният Юмрук чал, са стихнали в тръпно мълчание. Само Въча със своя тъжен припев нарушава вечерното тайнство на помръкващите земни грамади. Може би тя иска да ми довери нещо неразказано от вещите историци, неразгадали някои страници от далечното минало. А може би роптае срещу тези, които с взривове разкъртват из недостъпните клисури живописната ѝ снага, за да прекарат новопроектираното шосе. Тъмнеят в подножието ми и порутените стени на буренясалия конак на всевластния тамръшки нахия Асан ага. Вечерните сенки бавно но сигурно като самата история похлупват трагичното минало.

Отново насочвам погледа си към равнината, където като мираж се е проснал край бреговете на реката цял един град. Безспорно това е градът на нявгашните татари, а отпосле и на писателя Константин Величков и на поета Димитър Бояджиев.

Отсам този широкоразпрострял се град забелязвам някакво голямо село. Напрягам памет и в съзнанието ми изплава споменът за последната нощувка на възвръщащите се жалки останки от

някогашния многохиляден 43-ти пехотен полк. Възвръщяхме се ято обезоръжени и одърпани войници с половин дузина оцелели офицери. Връщяхме се ние, непогребаните из македонските чукари, за да ни посрещнат с изцъклени очи майките на тези, които оставихме там. Те ще искат да узнаят от нас участието на своите синове.

Така навярно са се връщали нявга и ослепените самуилови войници. Покрусени и без да могат нещо да кажат за тези, които никога няма да се върнат...

Подтиснат от тягостни мисли, обръщам гръб на равнината и оставам поразен от картината, която представляваха в този момент блесналите в пурпур върхари на могъщия Персенк. Пирамидално възправените му като катедрали чукари горят в огнено-червени багри, а по стръмните му склонове боровите гори отливаха нежни нюанси, превръщайки целия масив в някаква одухотворена гигантска скулптура.

Тръгвам в посока към Персенк по самия вододел между реките Въча и Чая с чувство, че и аз самият се превръщам в безплътен дух, маршируващ из вечността, редом с унилата глъчка на реките и пробудилите се от величавото си безмълвие земни грамади. Засилилият се вечерник буйно размахва косите ми, но това ни най-малко не ми пречи да правя големи крачки по нявгашната гранична линия. Спирам се за момент край разрушените стени на българския граничен пост, за да си спомня и моето юношество, когато за пръв път с махленските ловци от Пловдив навлязох из Родопите.

Продължавам надолу към турския пост, до който нявга се добрах с двуцевката на застарелия ловец, не подозирайки, че се приближавам до размирната по онова време тамръшка граница. Вървах и си подсвирквах тогава, доволен от себе си и от хубавата вечер, когато неочаквано пред мен между младия борицаж се изпречи мургав арабин с червен фес на главата си и дълга бойна пушка на рамо. Замръзнах на мястото си и не знаех как да му обясня, че след мен вървят старите ловци. Той беше младеж, почти на моята възраст. За дълъг момент останахме двамата един срещу друг, безмълвни и смутени. Все пак аз успях пръв да му се усмихна. Пресилена, но все пак човешка усмивка. Арабинът също се усмихна и като свали пушката при нозе, направи ми с ръка към челото дълбок поздрав. После пак така усмихнат ме покани да го последвам по пътеката през борицажа. Отведе ми при една

беседка, от която сега не виждам никаква следа. Там ме приеха група по-възрастни араби, които ми направиха място да седна между тях и побързаха да ме почерпят с хубав цариградски локум.

Цялата тази неочаквана любезност ме смущаваше, въпреки че те се опитаха с ръце и мимики да ми обяснят, че искат да узнаят отгде идвам. Едва когато се дочу кучешкият лай на приближаващите ловци, аз станах по-спокоен. А когато ловците дойдоха при беседката и един от тях заговори с арабите на звучен турски език, почувствувах се като у дома си. Арабите почерпиха и ловците с локум, а после им предложиха ароматен ксантийски тютюн, който те навиваха на специални машинки и запалваха цигарите си с въсъчен кибрит.

Беседата ни край турския пост продължи дълго при най-голямо разположение на арабите, които често показваха белите си зъби в непринуден смях. Разбрах най-сетне, че на тази опорочена от чести престрелки гранична земя живеят истински човечни хора. Едва към смрачаване довтасаха от близкия пост и българските войници, които настоятелно ни поканиха да им бъдем гости. Арабите почерпиха и тях с локум и ни подканиха за сутринта да закусим с пилаф.

Все пак тази закуска не се състоя, тъй като нашите войници в старанието си да ни нагостят с печено шиле едва не предизвикаха престрелка, когато се опитаха да го грабнат от стадото на приближилия се до самата граница откъм турска територия каракачанин. Последният извади пистолета си и даде сигнал на турските войници. Престрелка не стана, може би защото турските войници не пожелаха да ни разтревожат. А на другия ден, когато се наложи отново да минем през турския пост на път за Ер-Кюприя, чувствувахме се някак виновни. Но турският подофицер не само че ни прие любезно, но и даде нареждане на младия арабин, с когото се бях срещнал предния ден в борикажа, да ни съпроводи през римския калдъръм, минаващ през турска територия, до поста Ченгене-къошк, отгатак Персенк.

Разглеждам сега позната ми седловина, но младият тогава борикаж е станал истинска борова гора и аз не мога да се ориентирам. Разглеждам с вълнение моите иглолистни връстници и се насочвам към близкия извор, от който нявга черпеха вода турските граничари.

Оказа се, че край извора сега има овчарски егрек и до него малка колиба, обитавана от старец от Орехово. Последният изпърво ме прие

с подозрителни очи, но като се увери, че съм мирен пътник, посочи ми застланото с кожа място край огнището. Там бил нощувал неговият син, който днес отишъл в селото, за да отпразнува имения си ден.

Слагам с благодарност раницата си и след кратка беседа, през което време старецът ме почерпва с овче мляко очите ми се притварят в блажен овчарски сън. Преситеното ми от дневни впечатления съзнание се нуждае от продължителен сън.

На утрото, когато разкрих зеници, дълго не можех да си спомня где се намирам и какво ми предстоеше да предприема. Слънчевите лъчи играеха високо по върховете на отсрещните елхи и птиците в хор подемаха дружните си песни.

Старецът отново ме гости с топъл пресник и настойчиво ме покани да остана в колибата, докато се върне синът му от село. Оправдавам се, че бързам по неотложна работа и като нарамвам раницата си, нагазвам из високата папрат, която превръща обувките ми с обилната си роса в гвачещи цървули. Птичите песни ме следват чак до най-високата точка на калдъръместия път към нявгашния турски пост Ченгене-кьошк.

Широките плочести блокове, разкривени от многовековния си живот, ми напомнят за поколенията, които са пътували през този най-висок родопски превал към центъра на Родопите и към Беломорието. Път, изграден от хора, които са предпочитали високите била вместо кривите пътеки покрай реките. Съзидан от тежки каменни блокове, дотърпени от неизвестни кариери и грижливо подреждани, за да устояват на дъждовния порой и снеговитите пързалки.

Крача с равномерни стъпки от блок на блок и очите ми не се откъсват от просторната панорама, която се разкрива към запад. Рила, Пирин, Али ботуш и драмският Боздаг обхождат като кичеста шевица родопските върхари, затъмнени от безконечни иглолистни гори. Тук е царството на белия бор, обхващащ цялото многогоръко поречие на пълноводната Въча. Под нозете ми пропастно зее Лясковската урва, из която утринните мъгли все още се глумят. Над мен в близко съседство се извишават и самите скалисти пики на Персенк, но те сега не ме привличат, защото погледът ми е насочен към плещестия Централен Карлък, обект на утрешното ми пътешествие.

Не ме привлича и царицата на родопските карстови чудеса Ер-Кюприя, край чиято пътека скоро ще премина. Пред подобен храм е

нужен друг душевен строй...

ПО КАРА БАИР КЪМ ШИРОКА ЛЪКА

Преминавам развалините на Ченгене-къошк, заседнал в малката седловина между Персенк и съперника му Кара баир — два колоса съвсем близки един до друг, и продължавам по пътеката към гористото било на чепеларския Кара баир. Но следите на тази изоставена пътека изчезват сред прогнилите стволоче и малинови храсти на опустошения от зимни бури Кара баир. Провирам се между пречупени клонища и изпитвам досадното чувство, че лесно мога да се натъкна на някой остър чеп.

Най-после след половин час мъчително провиране пътеката отново се очертава по високото било, осеяно от тревясаи зидове на редуващите се стари български и турски постове. Граница, съвсем произволно вдълбочена по двата бряга на Въча чак до склоновете на с. Кричим, отстъпена в угода на бунтуващите се след Берлинския договор въчавски помаци и като откупна цена за примирителното поведение на султана по време на съединението.

Преминавам горска усоя след усоя и между тях нагазвам в обширни многоцветни морави и ми се струва, че вървя из една и съща градинска алея, която няма начало, нито пък край. Часове вървя с едрите крачки на доволен от съдбата си безпризорник и редом с мен вървят невръстните ми юношески години, когато за пръв път навлязох с ловците из родопския лабиринт.

Отминавам попътни кичури от ароматни ягоди, сред непобутвани от човешка ръка цветни килими и замаян от пъстрото им многообразие, забравям да си дам отдих, въпреки прежурящото вече обедно слънце. Майката природа тук е дала безграничен простор на багрената си палитра, за да взимат образци родопските невести при изработването на многоцветните си китени халища и стилно извезаните губери. А може би и самата природа е взела образци от ризниците на многобройните племена, преминали през вековете по тази свързваща двете тракии високопланинска пътека.

Извървявам и последните горски криволи из чепеларския Кара Балкан, засегнати тежко на места от търговската секира, и пред очите

ми постепенно се очертават ветрилообразните плещи на ширококолъшкия дял от Централния родопски Карлък. Надвишили двете хиляди метра, неговите тревенисти картали просторно се изгъват в цяла поредица от познати върхари — Шилеста чука, Голям и Малък Перелик и възрасналия Мезар-гидик над недостъпния зиме превал Ешек-кулак, по който се изнизват наесен безчетните стада към Беломорието.

Белеят се и варосаните ширококолъшки махали под тези великани, а под самите им плещи като непостижим за човешката ръка паметник се възправя строгата пирамидална фигура на самотната Турла — нявгашна попътна застава на римските легионери.

Погледът ми ненаситно се рее към гористите гънки на доспатските и баташките високи плата, лишени от селища, но богати с шумливи потоци и всякакъв род дивеч. Далече на юг пред драмския Боздаг се е възмогнал граничният Кайн-чал, около който невидимо се гнездят дузината села от Чеч, все още невъзстановени след пожарищата по време на Балканската война.

Мислите ми сега са насочени към тези именно гористи гънки, сред които се раждат и живеят Ибрахим Чаушевци. Хората, които говорят благозвучна българска реч и малко се интересуват, че негде далеч от техните горски пасбища стават земетресения и че съществува така наречения „цивилизован“ свят!...

Там, в тези планински гънки може би все още е оцелял човекът от Чеч, който без да ми се кланя с робска усмивка, ще ми разкаже нещо от борческото минало на дедите си и за верското петно, лепнато от жестоката история върху нявгашните им православни чела...

Не, аз не съм тръгнал да събирам фолклорни материали. Още по-малко да изопачавам събраните такива. Искам само да се срещна лице в лице с неуките горяни и чрез тяхната неподправена усмивка да прелея в своето опорочено от книжовност самочувствие нещо неподквасено от културата на градовете.

Вървя и мислите ми се нижат като безредно разхвърляните край пътя борови трупи, с цената на които чепеларските търговци изграждат своето благополучие и това на покровителстващите ги столични политици.

Най-после прекрачвам и последните криволи, забравил где точно се намирам, и ето — съвсем неочаквано до слуха ми долетява ручилото

на някаква гайда. Пресмятам празниците и не проумявам кой пиян от вчера петровец се е объркал да празнува днес в овчарската си къшла своя имен ден вместо вчера...

Още няколко крачки и пред очите ми се разкрива необяснима за делничния ден празнична картина. Край малък параклис подрипват млади жени, облечени в тъмни въленици и дълги чак до земята оранжеви престилки, везаните им бели ръкави се развяват като криле на пеперуди. По-надолу сред широката седловина, разгъната отсам пропастното дърво на Широка лъка, са насядали под пъстрите борикови сенки стари жени, деца и възрастни мъже, които многогласно припяват протяжни родопски песни. Още по-надолу край импровизирани кръчми високо разговарят мустакати гости с дълбокодънестни потури.

Учуден от това празнично зрелище, настигам възрастен мъж и от него узнавам, че местността се казва Бистрица, а празникът е в чест на параклиса Кузма и Дамян — двамата тачени покровители на с. Широка лъка.

Редом с група млади мъже, продължавам към хорото. Съпровожда ни гайда. Заставаме близо до женското хоро и едва сега забелязвам, че тъмните въленици на подрипващите жени не са черни, а разноцветни и през кръста са препасани със сребристи колани, извезани от сърма. Челата им са пресечени от копринени кърпи във вишнев цвят, елегантно превързани отзад върху дълги плитки.

До мен се спират и младежите с гайдата, които се вглеждат в подрипващите моми. А из далечината на широкоплещестия Карлък също наднича и единствената ивица сняг, останала под урвата на Шилеста чука.

Дългокраките муржевци, бочуковци и пелтековци, умишлено не се хващат на женското хоро, за да могат отстрани да се полюбуват. А може би те се двоумят при коя от еднаквите наглед по хубост моми да се заловят. Подрипват момите и се правят, че не забелязват жадните погледи на младежите. Техните бродирани нагръдници в такт с широките им ръкави и оранжевите престилки се люшкат, ситно пристъпвайки по зелената поляна с донесените специално за хорото везани със сърма шаечни терлици. Броеница от оранжеви престилки и леко зачервени момински лица подрипват като отвявани от лек ветрец и малко искат да знаят, че утре с мотика на рамо ще маршируват из картофените си ниви.

„Ще пребъде ли тази картина в живота на родопските хора?“ — задавам на себе си въпрос и подобно на Карлък незлобливо се усмихвам. Усмихва се сякаш и заобикалящата ме жизнерадостна родопска природа, учудена като мен от делничното празненство на чудатите планинци. Не им стигнаха цялата дузина летни сборове, останали от времето на овчарското им гурбетчийство, та свръх Петровден пак празнуват...

Най-после към хорото се втурват и групата млади мъже. Откъсвам погледа си от хорото и се насочвам към допичащите се на шишове тлъсти агнета. Там под боровите сенки се наслагват дълги трапези и бъклиците предварително маршируват от ръка на ръка. Дошли са тук стари майки, синове и снахи от селото, за да се срещнат сватъовци, внучета и дъщери от махалите. Край тях са насядали гости от Чепеларе, помаци от Брезе и Беден, с които се имат като роднини от незапомнени времена, а по-надолу, край търговските клади, са насядали гости от по-далечни места и отрано подготвят стомасите си с шишенца ракия.

На пътя ми се изпречва мустакат муржевец и учтиво ме поканва да бъда гост на тяхната трапеза. Приемам поканата без много да се колебая, и още щом сядам, бъклицата ми се подава за „добре дошъл“. Поглеждам многобройната муржевска челяд и изричам благословия за скорошно отваряне на границата към Егея, та стадата им отново да се размножат...

Трогват се муржевци от щедрата ми благословия и една беловласа муржевка става от мястото си, за да ме дари с везана домашна кърпа за спомен от Бистришкия събор.

Малко след това на трапезата се слага препеченото агне и с него се започва истинската веселба, която продължава до късна вечер. Хорото на поляната обаче не прекъсва. Младите предпочитат да играят, вместо да се хранят.

Играят младите, а старите и децата старателно дъвчат. Едва късно след обед, тръгват и те към хорото. Играят млади и съвсем стари. Опитни хороводци разгъват многоетажното хоро из широката поляна и редом с гайдата се навдига обща хороводна песен, която се носи през рътлини, долове и колиби. Пеят родопци като надарени певци. Така пеят, че и бориките от гората се ослушват. Не случайно тук е родината на Орфей. Гърлести овчарски гласове и звънливите

момински сопрани, премесени с детски гласчета, хармонично се вплитат и неуморно припяват. Пеят край трапезите и старите майки, допрели рамене до сватове и снахи, възраждани, че планината пак ги е събрала. Но слънцето не чака да пресекнат родопските песни. Постепенно то се скрива зад върбовските хребети и още преди да се е здрачило, навдига се откъм Кукивица махала бледото лице на огромна луна. И тя на свой ред иска да надзърне към нескончаемата родопска веселба.

Надошлите отдалеч гости старателно стягат украсените по случая ездитни коне с пъстри халища и живописни дисаги. Но песните на широколъчани все още не престават...

Решавам най-после и аз да потегля. Ставам от мястото си и по ред се сбогувам с всички муржевци, както и с насядалите край тях бочуковци и пелтековци. Поглеждам ги всички за последен път и като им благодаря за сърдечното гостоприемство, поемам надолу из стремглавата пътека към неудачно назованото село Широка лъка, разположено в тясна долина.

След малко се показват и многоетажните каменни къщи на селото, натоварени сякаш една върху друга в тясната крайречна долина.

Денем селото не прави особено впечатление, макар че къщите му като образци на родопска архитектура не отстъпват по хубост на гиздавите смолянски и устовски къщи. Но вечер при лунно осветление те стават неповторими. Белосаните им еркери и многобройни прозорци се извисяват един над друг, осветени от бляскава луна изгряваща зад високите хребети.

В тези къщи невестите през дългите зимни нощи ще препридат вълнени конци за чеизлик на подрастващите девойки и за тежките гурбетчийски ямурлуци.

Ще минат години. Тези образци на красивата родопска архитектура ще започнат да изчезват пред настъпваща градска мода. Ще изчезнат и красивите женски носии и дълбокодънестите потури, както и пазарджийските им кервани из безконечните горски пътеки, но самите цветни морави край тях не ще изчезнат. Ще останат песните — лиричните и с неповторима мелодичност родопски песни и жизнерадостният родопски дух. Той ще пребъде и мнозина от него ще почерпят сили и вдъхновение.

* * *

В Широка лъка човек трябва да попадне при пълнолуние и да погледне селото от отвъдния горски бряг на реката, за да получи онова незабравимо впечатление, каквото ние нямга с приятелите си Кольо Узунски и Спас Божков получихме през едно ученическо летуване. Спас беше увлечен от химията и по цял ден се ровеше из боровите корени, за да изучава етеричните им масла, а ние с Кольо, предвождани от селските палавници, скитахме хей тъй по пещерите и развалините на Турлата, из чийто порутени стени все още се откриваха сребърни монети и прогнили железни стрели.

Денем селото не ни правеше особено впечатление, макар че архитектурно къщите му като родопски образци не отстъпяха на гиздавите смолянски, устовски или чепеларски къщи, но вечер при лунно осветление те стават безподобни. Ние ги съзерцавахме от отвъдния бряг като молепсани. Белосаните им еркери с многобройни прозорци сякаш се навдигаха един през друг, за да посрещнат изгряващата зад високите гористи хребети бляскава луна. Романтика, която ни препращаше към миналите времена, когато тук посред нощ са се приютявали преди повече от 200 години първите побягнали от потурчване преселници. Щастливи, че тъкмо тук, в такава пропадна долина ще могат да изградят жилища и църква за своя православен бог.

Отнесен от тези възпоменания, преминавам неусетно старинния сводов мост отсам престарялата църква и сядам на нявгашната ни дъсчена скамейка. Луната и сега се е възправила над помрачените хребети, досуц както в ученическите ми години. Също и реката пак така тревожно ручи из каменливото си корито. Липсват само Спас и Кольо, за да се отдадем мълчаливо на обичайното си съзерцание.

Сядам на беседката, останала сякаш непокътната от онова време, и обръщам поглед към засенчените под плочести стрехи многоетажни къщи, накацали една въз друга. Многобройните им прозорци пак така се взират към отсамния елхов скат, но изтеклите години са отнели от очите ми нявгашната романтика.

Отегчен от прозаичните си зеници, реших да стана, когато забелязвам, че към мен се движи сянка на прегърбен мъж. Мълчалив, той учтиво повдига касета си за поздрав. Същият маниер на поздрав, с

който бях запомнил приятеля си Спас и същата прегърбена походка. Не можех да повярвам на очите си, защото знаех, че Спас е изчезнал през Световната война. Стори ми се дори, че това е неговата задгробна сянка, която обхожда любимите си от земния живот места...

Почувствувах нужда да се махна от скамейката, но тъкмо навдигнах раницата си, сянката ми заговори: — Легло ли нямате, та сте тук с раницата си? Обърнах се и останах смаян на мястото си. Този беше гласът на Спас. И лицето под каскета бе неговото. Вторачих погледа си, за да се уверя, че не халюцинирам. Но преди да заговоря, Спас се хвърли на шията ми. Той също ме бе познал.

ПРИ „ФАБРИКАТА“ НА СПАС В ГОРАТА ПОПИНА

Дълго беседвахме на скамейката със Спас и едва към полунощ се отправихме към барачната му фабрика за етерни масла, която построил на час и половина път от селото. По пътя не пропуснахме да се отбием към вкаменената овчарка, която според преданието сама пожелала да се превърне на камък, когато към нея се насочили похитители.

— На луна... — каза ми Спас — вкаменената овчарка изглежда като жива и затова при такива нощи не пропускам да ѝ се полюбувам. Понякога дори ми се струва, че тя ми се покланя...

Погледнахме я и сега двамата, застанали мълчаливо един до друг. Издигната на невисок скалист пиедестал с каменна кърпа на глава и препасала дебела престилка, тя наистина под лунно осветление изглеждаше като жива.

Дълго я гледахме, докато най-после и на мен се стори, че тя размърда главата си и леко ни се поклони.

— Забеляза ли?... — пошепна ми Спас и мълчаливо ме поведе по пътеката към потъналата в дълбока сянка нявгашна гранична борова гора Попина.

* * *

Гостуването ми под бързивите клонаци на вековната Попина продължи неочаквано и за самия мен цяла седмица. И сега мъчно мога да си дам сметка защо прекъснах за толкова дни пътешествието си.

Може би защото исках да подпомогна приятеля си с каквото мога в пресекналата му фабрикация поради отслабналия воден дебит от близкия извор, а може би защото горският дух на старата поляна ме завладя още от първата нощ, когато пробудена от среднощния зефир ми заговори на безкрайно сърдечен иглолистен език. Досущ някаква изповед пред потънал в забрава стар приятел.

При това Спас се очертаваше сега пред моите очи като човек с голямо бъдеще, макар и лишен от всякакво настояще. Пестелив в

приказките си като всеки изобретател, той малко се грижеше за своето лично благополучие. Но затова пък неуморно още от ученическите си години издирваше способности за облагодетелствуването на цялото човечество. На химията той гладеше като на най-велик дар от провидението, чрез който единствено би могло изстрадалото във войни и бедствия човечество да се измъкне на спасителния си бряг.

Сега Спас бе построил с последните пари от някакво наследство дълга дъсчена барака до развалините на турския граничен пост, инсталирал голям казан с тръби, които минават през охладителен резервоар, и решил да става богат човек. Не толкова заради себе си, колкото за самото човечество!...

Да му мислят старите борове на Попина!... Засуканите им коренища скоро ще бъдат измъкнати изпод земята, нарязани на дребни късове и сварени като пролетни охлюви. Нито капка милост не изпитваше този иначе крайно милостив мой приятел към тези многовековни гиганти. Доскоро живели безгрижно, сега те бяха изтръпнали пред близката си участ и вместо дружелюбна песен, ръмжаха по цели ноци над бараката като вързани псета. От това тяхно зловещо ръмжене нощем изпитвах страх да си покажа главата навън от бараката. Приятелят ми навярно изпитваше същото чувство, защото по цяла нощ поддържаше запалени главни в огнището, разчитайки може би по този начин да прогони тъмните духове, които любопитно надничат през цепнатините на дъсченото ни жилище.

Понякога оставахме до късна нощ будни около горящите пънове, вслушани в тъжната беседа на старите иглолистници. В такива моменти лицето на Спас изглеждаше необикновено оживено, а очите му напрегнати от трескави мисли. Аз упорито мълчах, за да не попреча на творческите му замисли и по този начин да лиша човечеството от самодвижеща се машина или от прокарване на слънчева светлина чрез огледални тръби в рудниците и мрачните работилници. Нали той беше ми поверил, че е изпробвал вече подобни проекти...

Като всички изобретатели Спас наистина малко приказваше, но затова пък като заговореше, ставаше ми ясно, че той е творец не само на химически чудотворства, но и голям покровител на изящните изкуства. Проявяваше истинска загриженост към недохранените жреци на Мелпомена, които през летните сезони ходят все още немили-недраги. Трябваше да им се построи античен храм на открито. А на

скулпторите — просторни градски ателиета, населени с мраморни образци, от които да черпят творческо вдъхновение. А на себе си смяташе да изгради мраморен дом върху крепостните развалини на усамотената Турла. И там, окрилян от величавата панорама на снеговития Карлък, да проникне чрез вгълбено мислене във великите тайни на миросъзданието.

Заслушан в тези негови проекти и вгледан в трескаво изцъклените му зеници, аз започнах да му вярвам. Вярвам, че не ще минат много години и върху самотната Турла ще блесне мраморна вила и че покрай приятеля си ще мога понякога и аз да съзерцавам как зимните бури се боричкат из недостъпните върхари на снеговития Карлък. Вярвах, че ще се облагороди и аскетичната външност на моя приятел, а жителите на задънената Широка лъка, издребнели в пиянски празненства, ще заживеят като олимпийски богове негде високо из слънчевите седловини, а не в пропадна урва. Дори и нечистоплътните помаци от съседното Катран-чукур ще се почувствуват като истински хора и няма като дяволи да се въртят около врящия катран...

Какво от това, че Попина ще пострада. За такава величава идея може най-сетне да се пожертвува една одъртяла гора. Всяка сутрин аз и моя приятел се събуждаме преди изгрев слънце, закусваме с печени картофи, които ни доставяха пастирчетата от съседните махали, и като смъквахме пред любопитните им погледи горните си дрехи, започвахме работа по къси гащета. Аз копая край цъцъркащия извор широка язовирна яма, а Спас размества охладителните тръби, така че с най-малко вода да се получава изобилна етерна продукция.

Вечер ние наново навличахме изтънелите си горни дрехи и с лица, огрени от буйната клада, говорихме за близкото бъдеще, когато сегашната ни барака ще се превърне в истинска фабрика и чрез нея ще може да осъществим предначертаните си планове. Говорихме и за така наречените политически мъже, които некадърни да измислят някакво полезно изобретение слагат загрижени маски на бездарните си лица и с голословни думи се перчат като творци на човешкия прогрес. Говорехме за техните гръмогласни възмущения от световните неправди, макар че единствено от тях те черпят своето благополучие. Говорехме също и за бездарниците в изкуството, които ограбват смирените и после снизходително ги окайват. От друга страна

приятелят ми искрено се възхищаваше от истинските народни труженици, отминавани най-често и от тези, в името на които уж се жертвуват.

При такава една беседа веднъж уж случайно го запитах не е ли срещал в живота си истински народен човек. Такъв, какъвто са го описали нашите именити писатели.

Спас вторачи погледа си в мен, сякаш да провери дали не се шегувам, и като повдигна глава, неудържимо се засмя. Така, както никога досега не бях го виждал да се смее. Въобще той не умееше да се смее и затова лицето му придоби грозен вид. А когато се успокои, отново вторачи погледа си в мен и с ироничен глас ме запита:

— Да не си тръгнал из планината да търсиш жив народен човек?...

Аз троснато му отвърнах:

— Дори и да е така. В това няма нищо смешно!

— Прав си... — отговори ми Спас през сълзи от смях. Но аз се смея на себе си. Смея се, защото преди години и аз бях дошъл по тези места с подобна задача. Не малко пари похарчих в почерпки, за да вляза в контакт с хората на народа, но широколъчани подобно на столичните ми приятели умеят добре да ласкаят човека, който ги черпи, с тази само разлика, че последните си поставят трагични маски, когато се напият, а местните хора вместо това пеят. Добре пеят широколъчани, но още по-добре пият. И ако не бях побягнал навреме, тук, под клоните на Попина, нямаше дори да мога да построя и тази барачна фабрика. Разбира се, и тук не можах да открия живия народен човек. Но затова пък за сетен път се уверих, че народният човек отдавна е изчезнал. Умъртвили са го политиците от следосвободителната епоха, а литераторите от днешно време го погребват. Някои от тях обаче все още успешно боравят със сянката му.

— А никога ли не ще се роди вече народният човек! — запитах приятеля си, който като никога размахваше ръце в разгорещена реч.

— Не, той може пак да се роди, но този утрешен народник не ще прилича на възрожденския и неговото родно място не ще бъде в бунтарската механа на хъшовете, нито пък из отдалечените от света планински дебри.

Бъдният народен човек ще трябва да се появи сред пожертвувалите се труженици на науката или между борците срещу

политическия кариеризъм и срещу безличието на дипломираната интелигенция, които неуморно опустошават духовния облик на народа. Нашият народ достатъчно много понесе от този род синчаги. Станал е по-мъдър и сам разбира, че не са това хората, които ще го възвеличат, а това ще направят преди всичко постиженията на науката и неговата неуморна трудова воля при прилагането на тези постижения...

Никой не може да каже точно какъв ще бъде утрешният народен човек, но неговото появяване е неминуемо, защото без истинска народническа подкваса животът на хората е безцветен и безнадеждно досаден.

Истинските народни хора в миналото са били тези, които са извеждали човечеството из мрака на първобитността към светлината на бъдещето, опазвали са живота от падения и за всичко това не са искали коленапреклонение, нито пък паметници да им се изграждат...

И тук, в тези безизходни дебри, нявга са живели такива народни хора. Дори и сред правоверните мохамедани, някои от тях са заплатили с главата си своето непокорство. Легенди колкото искаш... Такива непокорници на узаконения несправедлив ред навярно е имало и по-рано. Тогава, когато из тези мъчнопроходими клисури не е имало никаква държава. И тъкмо заради това навярно тук е побягнал древногръцкият Орфей, защото няма нищо по-скучно от това да живее истински народен певец между хора, които добре са се наредили и на песните му са гледали като на забавно майсторство, а не като на духовно откровение.

Легендата, че Орфей се бил скарал с всемогъщия олимпийски Зевс и че подведомствените му енаиди са го прогонили, е измислена навярно от тези, на които той не е искал повече да пее. Предпочел е на дивеча и скалите да пее, отколкото на богопомазани подтисници.

Очите на моя приятел тази нощ като никога блестяха. Замлъкваше за момент и като разравяше жаравата, вгледан в огъня, довършваше мислите си с притихнал унил глас.

Към полунощ, тъкмо когато приятелят ми бе започнал да говори за първенците от столичния духовен елит, гората отвън се обади с кротка приспивна мелодия и той без да продължи мисълта си, пожела ми лека нощ и се тръшна на дървеното си легло. Аз направих същото и дълго тази нощ не заспах, заслушан в мъдрата горска песен.

* * *

Най-последно след едноседмичен труд всичко беше готово. Оставаше само да се напълни казанът с борови корени и етеричното масло да потече като мед от пчелен кошер.

Старата Попина, доловила скорошното сбъждане на пъклените ни замисли, започна отново да ръмжи сърдито. Не бе останало в тайна и на горските власти започването на нашата фабрикация и при нас един ден се явиха двама въоръжени мъже, за да ни предупредят да не вадим корени от живи борове, а само от засъхнали. Моят приятел ги увери, че така ще бъде и лукаво ми намигна.

Привечер ние надянахме градските си костюми и като едри търговци се напътихме през гората към високото било, гдето живеят хората от малката помашка махала Катран-чукур.

Жителите на селището навярно бяха разбрали, че фабриката ни наскоро ще започне работа, както и целта на нашето посещение, та заблаговременно се изпокриха щом ние се показахме из гората.

Все пак ние намерихме глашатая, който ни обеща, че ще разгласи още тази вечер за набиране на нужното число секачи.

На утрото ние станахме по-рано от друг път в очакване на работната ръка, но до обед никой не пристигна. Привечер моят приятел отново пое към Катран-чукур.

Попина, която беше си отдъхнала от липсата на секачи, през нощта отново заръмжа. Аз затворих вратата и с нетърпение зачаках тежките стъпки на приятеля си. Запалих по-голям огън от друг път, но като се уверих, че той няма да се върне, залостих вратата с тежък пън.

Попина към полунощ заръмжа като пред буря. На моменти затихваше и в такива интервали долавях тромавите изпъшквания на боровите корени изпод земята. Тази среднощна беседа на гората със собствените си корени ме караше да мисля, че предстои да се случи нещо необичайно. А когато от върховете на дърветата се събаряше някоя шишарка, аз цял изтръпвах. Струваше ми се, че около бараката се тълпят горски духове, които хей сега ще направят някоя поразия. Не смеех да мръдна от мястото си. Такава нощ и на фронта при река Черна не бях преживял. Чувствувах се изравнен с охлювите и пещерните хамелеони.

По едно време и огнището загасна. Бях забравил да приготвя повече дърва. Попина започна все по-сърдито да ечи и сякаш с тежките си клони да посяга върху самия покрив на бараката. Може би някой огромен клон ще бъде откършен и ще ботуряса цялата фабрика. Допуснах дори, че и приятелят ми е попаднал в плен на същите нечистиви горски духове или пък катранчукурци са го отвлекли в ледената пещера под Шилеста чука на Карлък и там в подземната пропаст са го предали на своите опашати съюзници във вечния пъклен катран...

Мислите ми отскачаха трескаво като футболна топка и въпреки здравия си дневен разсъдък упорито вярвах, че с приятеля ми се е случило нещо непоправимо. А на всичко отгоре до слуха ми от време на време долитаха болезнени човешки викове. Нервите ми едва издържаха това среднощно напрежение. Не са ли това измамническите стонове на горските демони, които искат да ме накарат да изляза от бараката? Или пък тези викове идват от порутените стени на близкия граничен пост, край който навярно има и войнишки гробове?...

Напрягах слуха си до краен предел и ми се стори, че това е гласът на моя приятел. Повече не можех да изтрая. Достоинството на бивш фронтовак най-сетне се пробуди и без повече да се двоумя, отлостих вратата и изкочих навън. За миг ужасът ми безследно изчезна. Навън ме посрещна обсипаното с брилянтни звезди небе, дълбокото родопско небе. Каква неочаквана промяна!... Предутринните съзвездия вибрираха в нестроен хоровод и сякаш дружелюбно ми се усмихваха. Стори ми се дори, че и старите борове със своите тежки чадъри приветливо всичат красиви линии в бездънното небе.

Човешкият вик за помощ обаче не пресекваше. Спирам отново дишането си и пак долавям същия изнемогващ глас.

Не, това не е духът на погинал граничар, нито гласът на моя приятел, а най-обикновен стон на нощна сова, каквато неведнъж бях дочувал в предутринните часове из пущинаците на Бабуна планина.

Полюбувах се на звездното небе и после заспах дълбок родопски сън чак до изгрев слънце, когато цяла тълпа катранчукурци започнаха да разтоварват мехове пълни с катран и торби с борова смола.

— Ще ги дестилираме... — каза моят приятел и самодоволно се усмихна.

Аз нищо не му възразих и по негово нареждане веднага стъкнах огнището под казана. Отново повярвах, че мраморната вила над Турлата ще се осъществи в близко бъдеще.

Помаците получиха парите си и като обещаха след два дена пак да дойдат, поведоха конете си в обратен път, цели ухилени като мръсни дяволи.

След един час катранът клокочеше в големия казан. Аз заставах при огнището, а приятелят ми при охладителните тръби, за да ги контролира. Катранът все по-ожесточено клокочеше, пускаше пари, които охладителят трябваше да превърне в ароматно масло. Увлечени в работата си, забравихме дори да обядваме. От време на време излизах навън от бараката, за да глътна чист въздух и тогава гласно се обръщах към палмообразните корони на укротените столетници:

— Не се тревожете, мили мои песнопойци, животът ви с гарантиран... Вместо корени катран ще варим...

По едно време като влязох при охладителя, гдето приятелят ми тревожно шеташе, запитах какво става... а той посочвайки разпуканите тенекиени тръби, грубо ми извика:

— Не виждаш ли, че терпентинът излита... загасявай по-бърже огъня...

Без да се бавя нито минута хвърлям две кофи вода в разпаленото огнище и зачаквам по-нататъшни нареждания на приятеля си, който в този момент превързваше с парцали спуканите тенекиени тръби на охладителя. Лицето му изразяваше смъртно отчаяние. Повече той нищо не ми каза.

Излязох навън, за да се разсея, и отново хвърлих поглед към непоклатимите стволоче. Обхвана ме чувство за срам за доверието, което имах към моя изобретател. Огънят в огнището беше съвсем загаснал, но заедно с него угасна и надеждата ми, че един ден от върха на Турлата ще мога да се люблювам на зимните стихии по недостъпните върхари на Карлък.

Дочаках приятеля си да довърши превръзките на разбитите хладилни тръби и като нарамих отново извехтялата си раница, обясних му, че завчера минавайки отгук, Стою кехая беше ме поканил да му бъда гост някой ден на мандрата. Сбогувам се някак виновно за внезапното ми заминаване и без да се обръщам назад, закрачих с отрезвени очи по стръмната пътека към високите пасбища на Карлък.

НА ГОСТИ В МАНДРАТА НА СТОЮ КЕХАЯ

Крача из стръмната пътека и все още не мога да си обясня — кое ме задържа така дълго в Попина. Нейният боров аромат, или бленуванията на моя приятел?...

Вървя из пътеката, по която нявга преди век и половина са минавали синаповите кърджалии с претоварените от плячка заграбени коне.

Отново ме обхваща гордото чувство, че пак съм сам сред планината и че никому не съм длъжен да давам ответ где и за какво пътувам.

Пътеката изведнъж става по-равна и между дънерите на елхите се забелязват оградени с пръти просторни егреци, а малко по-нататък се вижда и дъсчения покрив на мандрата, приютена като тайнствено скривалище между кичестите стволове на едра елха.

Приближавам се с тихи стъпки, за да не предизвикам гнева на овчарските кучета, но се оказва, че не само кучета няма, но и хора. Всичко е навън из пасбището, а вътре само различни големини казани, каци, качета и голямо огнище.

Оставям раницата си, от която изваждам само бойния си пистолет и като взимам голяма тояга, продължавам нагоре към подножието на Карлък, за да се полюбувам на прибиращите се стада. Преминавам високата седловина Помак-гидик, която единствено свързва целия горен Чеч с Широка лъка (разбира се, само през летните месеци) и продължавам нагоре към водопоя под Шилеста чука.

Край пътеката на самата седловина са насядали при накладен огън трима помаци, които разводняват квасено мляко от замърсените си овчи мехове. В тази бърканица те натопяват черни като въглен корави зальци, а до тях са наслагани окърпени раници, пълни с царевично брашно, донесено на гръб чак от Чепеларе.

Това са първите жители от вироглавия нявга Чеч, които срещам по пътя си. Измършавели и окъсани, те съвсем не приличат на своите прадеди, които са застрашавали дори и султанското господство върху цяла една плодородна област от Османската империя. Бунтарската

земя на непокорни планинци, превърната сега в пустош след въстанието им в злокобното лято на 1913, когато правоверните внуци на синаповите кърджалии вдигат глава в гърба на отстъпващата българска армия, изгонват наложените им от пловдивския митрополит свещеници и нахлупват отново червените си фесове. А петдесет години преди това техните бащи са водили седемгодишна бунтарска война срещу нестабилното румелийско правителство. Дори и прославеният тракийски войвода Петко Киряка не е успял да се справи с тяхното непокорство.

Запъхтян от стръмнината, най-после се добирам до водопойната чешма и след като утолявам жаждата си, обгръщам с поглед земите, които смятам да обходя. По цялото протежение на снишените към запад родопски върхари нито следа от живот. Слънцето прибира и последните си лъчи негде зад начупения профил на Рила, а вляво от нея многобройните върхари на Пирин, Боздаг и далечния орфански Пърнар-даг, хванати сякаш ръка за ръка аленеят пред окъпания в пурпур залез.

Тъмнеят и високопланинските пасбища, из далечината на които се дочуват отгласи на приближаващи се звънци: тържествената им мелодия напомня далечни камбани, затънали нейде из помръкващите земни грамади.

Насочвам погледа си към последните стволоче на Мурсалица и забелязвам, че оттам се измъкват стада, които в успоредни линии се повличат из тревинистия картал като широки подвижни килими, а вляво други стада откъм мугленските Капуджици тромаво се придвижват.

Това са стадата на Стою Кехая, които тази година едва ли ще бъдат допуснати от гръцката държава за зимуване в Беломорска Тракия.

Стадата навлизат в егреците си под сенчестата елхова гора и планината отново затихва. Опиянен от обсаждащото ме безмълвие, сядам върху един от наредените около мен кърмилни камъни и изпитвам чувство, че потръпващите от вечерната прохлада хвойнови храсти зорко ме наблюдават. Потръпвам и аз от засилващата се прохлада, но все още не искам да тръгна към мандрата. Тръпен час, в който планинските гиганти сякаш тревожно се приветстват, възбудени от пурпурните лъчи на скрилото се зад хоризонта слънце.

Възправам се най-сетне някак неохотно и с лениви крачки се спускам надолу. Отново минавам край задрямалите при огъня помаци и преди да навляза в елховата гора, погледът ми се привлича от силуетите на два самотни бора. Съвсем сами и разкривени от зимните бури, те сякаш тревожно надничат към угасващия залез. Две близки по род растителни същества, сърдечно привели един към друг разкривените си гръбнаци като двама унили старци. Така много те напомнят прогонени от общежитие неблагоприятни вироглавци... Някаква странна одухотвореност се излъчва от обрулените им стволове. Кой са те и кое незнайно събитие им е определило тази самотна съдба?...

Продължавам към мандрата и мислите ми не се откъсват от силуетите на двата бора. Струва ми се, че между тях и столетниците от Попина има някаква връзка, прекъсната от овчарски пожарища или от небрежно бивакуващите нявга кърджалийски орди. А може би те са неми свидетели на преминаващите нощем отгук бегълци, успели да се спасят от верското поругание.

Навлизам в елховата гора с твърди стъпки и съвсем забравям, че стадата на Стою Кехая се пазят от две дузини стръвни кучета. Едва когато се нахвърлят срещу мен, аз се опомням и оставам прикован на мястото си с тояга в едната ръка и пистолет в другата. Убедителните ми приятелски думи, че съм поканен гост на кехаята, съвсем не ги подкупват. След около една минута около мен се образува истинско куче стадо, което с бесния си лай ме прави сляп към дотърчалите с големи тояги четирима овчари. Те застават в каре около мен и така ме повеждат към мандрата, гдето сам Стою, изправен на входа, ме посреща с усмихнато лице. Човек на средна възраст, набит и с червеникаво лице, облечен в шаячен костюм от бозав цвят, той повече прилича на майстор-мандраджия, отколкото на господар на многохилядното си овче стадо.

Стою кехая е не само прочут овцевъд, но и истински веселяк. Още не седнали край лумналото огнище, той измъква от дисагите си силни напитки, слага ги пред нозете ми и сяда до мен с видимо доволство, че съм се отзовал на поканата му...

Разговорът ни се повежда за опасността, на която се излагам из размирния все още Чеч, за обърканите горски пътеки и за фабриката, която така неочаквано съм напуснал. Аз ловко отклонявам тази тема и

го разпитвам какви са изгледите за предстоящото отвеждане на стадата към Егея. Отговаря ми с тъжна гримаса, че няма никаква надежда и че ще трябва да разпродаде овцете още тази есен, за да не измрат гладни през зимата. Той отклонява разговора към общите ни познати, за снеговитите зими, които затрупват високите пътища и за новопроектираното шосе по течението на река Вьча, което ще свърже всички селища от тези краища и ще даде на местните хора нов поминък. Говорим също и за красивите женски носии, които бърже отпадат пред нахлуващата фабрична манифактура.

Нашата трапеза се състои от прясна овча кавърма, забъркана с незрели картофи, а в друг съд се приготвя за мен мандраджийски специалитет от прясно сирене и масло, наречено тук „бял-мъж“.

Храним се така, както се хранят хора, стигнали края на гората. Вълчи апетит и тракане на челюсти до изнемогване. Овчарите, които са наседали в долния край на застланата с губер трапеза продължиха неуморно да мляскат, докато Стою най-после даде заповед да донесат гайдите.

Вечерята бе приключена и за овчарските псета в дългата копаня. И както навсякъде по света, слабите бяха избутани с ръмжене от силните, преди копанята да бъде опразнена. Сега те са заели постовете си около егреците и от време на време дружно джавкат.

Нощният хлад все по-осезателно започна да прониква през широките отвори на мандрата и Стою дава заповед да се подсили огъня, а ние двамата с него се оттегляме навътре по застланото с елхови кори импровизирано дюшеме, покрито с плътни халища.

Кучетата най-после позамлъкват. Само от близките егреци покашлюват болнави овце. Наближава края на краткото родопско лято и овцете предчувствуват скорошното отпътуване. През пролуките на егреците дойните овце си подават тесните глави, за да бъдат облизани от виторогите кочове на съседния егрек. От друг съседен егрек яловиците също си подават главите, но гордите самци не обръщат никакво внимание на такива безплодни същества.

— Донесете гайдите!... — повтаря Стою и сам награби близкостоящата до него гайда. Надува я с мъжествените си дробове и като наклонява глава, редом с ручилото, гласовито запява. Друг гайдар, доловил песента на кехаята, също навежда глава и с чевръсти пръсти

подема същата мелодия. Подемат песента и другите овчари, разцепвайки горската тишина чак до самия Карлък.

Тази тяхна песен е събудила и спящите на седловината помаци, които след малко успяват да се промъкнат с дълги тояги през стадото озверели кучета. Стою, без да прекъсва свиренето на гайда, дава с глава нареждане да им се даде от хляба и от кавармата. Помаците пак така с тояги ухилени се измъкват, а песента, подемана от двете групи певци и подсилвана от пискуните на гайдите, продължава. Скоклива като водния речитатив на планинската река и тъжна като жалбите на обрулената от зимните стихии високопланинска гора. Песен, предавана от поколение на поколение, преповтаряна сега горестно от тези неуки овчари, летуващи по високите картали и зимуващи из гурбетчийски полета.

От време на време кучешкият лай злъчно се засилва срещу тъмните замисли на някой довтасал из горската уся вълчи син, погрешно преценил сватбарското настроение в овчарската мандра.

Към полунощ овчарите един по един навеждат уморени глави и незабелязано се присламчват към пъстрите халища. Огнището бавно загасва и ние с кехаята също слагаме глави на пухкавите въленици.

Настъпва най-сетне среднощната горска тишина. Напразно притварям очи да заспя. Из далечината се долавя пърхането на нощна птица, която унило се обажда. Полъхва мразовит утринник и гората се пробужда. Сгушвам рамене в топлия китеник и наострям слух. Може би гората на свой ред и тя нещо ще ми разкаже за преминалия оттук живот.

Кротка е незлоблива е песента на елховата гора. Тя ми напомня отгласи на спотаени из планинските дебри далечни водопади. Напрягам слуха си и започвам да разбирам нейния разказ. Говори навярно за смирените си четвероноги обитатели и за поколенията, извървели своя жизнен път по залутаните из урви и скали горски пътеки... Приказка за обагнените сигмали, преминали неведнъж дългата пътека към Егея, възраждани, че се връщат с рожбите си към китните морави.

Бъбрят клонестите елхи и болезнено затихват, сякаш да преглътнат горчивите си спомени от снеговити зими и пак с кротки напевни срички преповтарят жалбата си по кратковременното родопско лято.

Преповтарят неписаната си горска история и най-после някак уморени от своя безконечен разказ, замлъкват. Загасва съвсем и овчарското огнище. Навеждам глава в кратка дрямка и когато кучешкият лай отново ме пробужда, забелязвам между елховите клонаци блясъка на предутринната зорница. Притварям отново очи, за да си доспя, и ми се присънва прекрасен сън...

... Яхнал дорест кон, Стою кехая върви пред безконечното си стадо, цял натруфен с пищови и силяхлъци, а след него като парадни музиканти дрънчат огромните си звънци цял взвод витороги овни, следвани от обагнените сигмали и очарованите от планината тънконоги рожби.

Върви с накривен калпак кехаята, а пред него са излезли нетърпеливите овчари, за да зърнат още отдалеч киприте си невести.

Върви безконечната орда от шилета, яловици и овни, блейнали в неравен хор, доволни че се връщат към тлъстите пасбища и бистрите водопои.

Радва се и Стою кехая, че го посреща извън селото многолюдна овчарска челяд и че му подават шарена бъклица за добре дошъл. Възрадвана е и планината, че животът отново ще закипи под заснежените върхари и че гайди и песни ще огласят високите сборищни поляни.

Пред църковния двор ги посреща и поп Тодор с китка светена вода. Довтасват и нагиздените овчарски невести. Те срамливо поднасят на обрулените от дълъг път овчари новородените им рожби, но рожбите извърщат глави и не искат целувки от такива брадясали чужденци.

Рунтавите пазачи на стадото, накичени с бодливи железни гerdани, сърдите поглеждат на тържеството и отвърщат на детския плач с глухо ръмжене.

— Пазете се от кучетата!... — провиква се Стою кехая и аз отварям очи. Пред мен е застанал прав до огнището кехаята и крещи към минаващите по пътеката малки пастирчета.

Оглеждам се и като забелязвам, че слънцето е блеснало по елховите клони, притеглям раницата си и започвам да се стягам за път...

КЪМ КЪШЛАТА НА ИБРАХИМ ЧАУШ

Напразно Стою кехая ме увещава да остана поне за обед, та да опече едно шиле. Аз му благодаря за сърдечния прием и слагам раницата на гърба си. Той смъква раницата и слага цял фурник хляб, парче бито сирене и голям къс овча кавърма, защото пътят ми минавал през гладни села и грехота е да се търси храна от такива хора.

Благодаря му още веднъж и благополучно се измъквам от кучешкото стадо, което в този момент отново бе навело глави над пълната с овесена каша дълга копаня.

Отминавам с бодра стъпка двата самотни бора, и неусетно се озовавам на ветровития Помак-гидик. Огнището на нощувалите тук помаци още дими. Очевидно те преди изгрев слънце са продължили пътя към порутените си домове.

Стъпвам на нявгашната граница, през която не за пръв път минавам, но преди да направя първата си крачка, извърщам глава към навдигналото си над чепеларските хребети слънце и пред очите ми се изправя пресечения конус на самотната Турла. Тя е такава, каквато е била навярно преди две хиляди години, когато по нея са татразели тежките си ризници римските легионери. Тъкмо върху този връх моят талантлив приятел Спас мечтаеше да си построи мраморна вила и в отшелническа самота да дълбае неизчерпаемия кладенец на човешката мисъл.

Закръглям поглед към навдигналия се на север Персенк и на запад през разгънатите пропасти на въчанските притоци чак до чепинския Сюткя и граничния Кайн-чал. Спирам погледа си на познати долини и върхари, оставили в паметта ми профилите си от времето, когато пак така прекосяха техните забъркани дебри.

И сега, както и нявга, преди да направя първата си крачка по голата стръмнина към с. Мугла, попипвам по инстинкт раницата си, за да се уверя, че не съм забравил в мандрата бойния си пистолет.

Пътеката става все по-стръмна и това ме кара да подрипвам, за да не загубя равновесие. Лесно се върви надолу, но когато това

надолнище е гола урва, пресечена от множество ярове, то човек на моята възраст би предпочел да върви нагоре.

Стръмнината ми отнема всичкото внимание и не мога да отклоня погледа си към живописната долина, която постепенно се разкрива под нозете ми.

Спускам се най-сетне между самите развалини на порутеното село и на пътя ми се изпречват малки момиченца, накичени с огърлици от пъстроцветни мъниста. Запитвам ги за ходжата и те вкупом ми посочват с пръст дъсченото минаре на джамията. Продължавам между развалините, из подножието на които се подават тук-таме млади помакини, също накичени с мънистени огърлици и везани малки шапчици, кокетно накривени въпреки одърпаните си черни фереджета. Те извързват глави към мен и мигом закриват лице в замърсените си ашмаци.

Минавам покрай блатото, образувано от голям карстов извор, и се напътвам към джамията, пред която на дъсчена скамейка е седнал помак на средна възраст с бяла гъжва около червения си фес.

Този е мугленският имагин Касъм ходжа. Човек с остър поглед и интелигентно лице. Той се припича на утринното слънце и щом ме забелязва, става прав, и любезно ми казва „добре дошъл“, поканвайки и мен да седна на припек.

* * *

Лесно се сприятелихме с Касъм ходжа, когото от учтивост назовах Ходжа ефенди. Оказа се, че той е завършил някаква мохамеданска гимназия в Солун и че е зажаднял за разговор с човек, дошъл от вътрешността на страната.

Изпърво заговорихме за карстовия извор, напомнящ по големината си Бралото в с. Райково и Клептуза край с. Чепино, и неусетно преминахме на теми за верския фанатизъм на помаците, за техния устрем към изселване в Турция и за невзрачния живот на помакията, запазила не само ашмака върху лицето си, но и робската покорност пред мъжа.

Разговорът ни се вплита все по-вдълбочено и неусетно става все по-откровен. Търсим някакво безобидно обяснение за материалната

нищета на помашките села в сравнение с християнските, за разликата в строежа на къщите им и духовната им отчужденост, въпреки еднаквите им песни и благозвучния общ език. Навлизаме дори в щекотливата тема за помохамеданчването на Родопите, както и за срамното покръстване на помаците по време на Балканската война.

Облегнали гръб на препечената от слънцето джамийска стена, ние не прекъсваме беседата си дори и когато забулени помакини минават край нас с крадлив поглед към нашата нескончаема беседа.

Най-после аз ставам от мястото си и казвам на Касъм ходжа, че трябва да прехвърля отвъдната висока урва, докато още не е припекло обедното слънце. Касъм ходжа остава неприятно изненадан от бързото ми преминаване през селото, без да му дам възможност да прояви своето гостоприемство. Дори и когато си тръгнах, той ме сподиря и настоява да му бъда гост. Така той продължи с мен нагоре почти до средата на урвата.

На раздяла той ме помоли да не го забравям и да му изпратя вестник, ако пиша нещо за тукашните хора.

— Не сме турци, господине, но и християни дали сме били, не знаем. Тъмно е за нас нашето минало, какъвто е целият ни помашки живот. Никой не иска да ни разбере. Всеки, който ни споходи, или на път ни срещне, бърза да ни запита: какви сме ние — българи или турци? А не се интересува с какво и как живеем...

А защо сме мохамедани и самите ние не знаем. От такива хора като нас може ли да се иска съзнание за род и родина, когато се раждаме и живеем в такива безизходни дебри. Погледнете селото ни — отвсякъде урви и камъняци. По шест месеца през зимата не можем да прегазим снежните преспи, а нашите майки и жени не знаят дори какви хора живеят отгатък баира.

Тежък е животът на нашите хора и ако не са нашите хубави песни, то разликата между нас и дивеча от гората не ще бъде голяма.

Касъм ходжа замлъкна, задъхан от стръмнината. А може би и от дръзките си думи. После като си отдъхна, отново продължи:

— Ето там виждате дъсченото минаре. След малко аз ще се възкача на него и с напевен глас ще възвестя величието на Аллаха и неговото благоволение към правоверните хора. Старците ще наведат глави и ще повторят моите думи, уверени, че ако не тука, то там горе

ги очаква вечното блаженство, заради което всеки тук, на земята, е длъжен да трае...

Ех, господине, сега е така, но не ще бъде същото и утре. Ще минат години и вековните елхи на Шабаница гора ще изчезнат, а на тяхно място ще се народят млади фиданки. Това ще стане, когато през сухото дърво под селото ни, по което сега и вълк не минава, ще профучава камион или пък локомотив. Тогава и нашите хора ще тръгнат по широките пътища и ще опознаят и обикнат своето отечество. Едва тогава нашенци ще станат истински хора... Такива като вас... Но дотогава... Дотогава... — повтори задъхано Касъм ходжа — Аллах да ни е на помощ!...

Мугленският имамин преведе гръб, спусна се надолу из урвата, забравяйки дори да се сбогува с мен. Но като премина няколко крачки, обърна се и пожелавайки ми добър път, горчиво някак се усмихна и затъна из низината.

Аз също се усмихвам, учуден от темпераментния ходжа и размахвайки ръка за сбогом, поех нагоре из каменливата урва, вдълбочено замислен в изказаните от него душеспасителни мисли.

Слънцето беше започнало да припича, но и урвата свършваше. Бях вече близо до превала, когато забелязах, че сред камъняка е разчистено място за малка нива, а край нея две млади помакини веят с дървено сито току-що очукана леща. Те не ме забелязаха и аз можах спокойно да ги разгледам. Разсъблекли черните си фереджи, те пъргаво отвяват лещата, която нямаше повече от половин крина. Можах да разгледам не само извезаните им с пъстри конци окърпени въленици, но и техните правилно изваяни профили, които така много напомнят восъчната нежност на църковни икони. Такъв навярно е бил профилът и на древната българка, опазен тук из недостъпните дебри, запазвайки чистотата на славянската си кръв.

Крача към превала, а из главата ми не излизат двете кръшни фигури със сита в ръце, елегантно изрязани в дълбочината на граничния родопски хоризонт.

Стигам превала и смъквам раницата си, за да погледам селището, което току-що напуснах. Селище от черни, полуизгнили дъсчени покриви, прилепнали неузнаваемо към каменливата урва, сякаш нарочно така замаскирани по своето безцветие с нея. Къщи на прокаженици, отречени от цивилизования свят, очакващи безропотно

своя мохамедански рай. Недоволното ми око неволно се плъзга встрани, към заобикалящата го природа, но и там освен тревенистите хребети, възмогнати чак до небето, нямаше нищо, което да зарадва погледа. Варовикови урви от двете страни на дълбокото дере, в което затъват вдън земи под самото село и водите от карстовия извор. Вместо вечен шум до ухото ми долита някакъв човешки припев. Това навярно е молитвата на Касъм ходжа от дъсченото минаре. Тя звучи като безнадежден вопъл, отправян жаловито към небето.

Двете помакини спират за момент отвяването на лещата, заслушани в мелодичния глас на ходжата, и отново продължават работата си. Продължавам и аз пътя си през наклонената сега пътека из тревинистите лъки на триградското землище. Мислите ми в ход с изменилата се природа поемат по-жизнерадостна посока. Бодро крача и при всеки нов кривол изпитвам желание да се изтегна под пъстрата сянка на зачестилите борови корони и с притворени очи да дишам ароматния въздух. Изпитвам дори желание да запея. Така както пее душата на човек в своето щастливо усамотение. Щастлив, че не съм жител на село Мугла!...

Пред очите ми се разкрива широкоразгънатата котловина на Триградския чаир. Цяла дузина безредно разхвърляни дъсчени сеновали между разредени борови столетници, а над тях като мрачен пестник е застанал заобления Куру-бурун.

Ето, това се казва родопска дебра, казвам гласно на себе си, и като смъквам раницата, сядам край пътеката върху тънкостеблена чаирска трева, с жадното чувство да запазя в паметта си по-задълго ненагледната картина. А така също и да си представя отново картината на нявгашното полесражение между връщащите се от полето синап-мехмедови кервани с преследващите ги доброволци на чепеларския нахия Кара Ибрахим. Сражение, за което дядото на Ибрахим Чауш му бил разказал и което е продължило чак до родното село на Мехмед Синап Алъ-кьой, сгущено под скалите на Мешар-гидик. Тук негде е загинал и красавецът Мустан, байрактаря на Кара Ибрахим, възпяван и до днес от чепеларските помакини.

Сражение между две групи мохамедани, в защита на опустошаваните православни полянци. Борба, непродиктувана от султанските войскари, каквито самовластният бунтар Мехмед Синап неведнъж е побеждавал в срещите си из полето.

Продължавам надолу из гънките на чаира към къшлата на Ибрахим чауш, но преди да стигна сеновала, в която нявга бях намерил убежище от градоносен облак, пред мен се мярват две невръстни момичета, следвани от малко рунтаво куче. По-голямото с прикачен през рамо бъкел върви напред и високо подвиква на малкото, което се забавя да си играе пътем с рунтавото кученце. И двете вървят пряко неокосените ливади към клокочещия пред тях чучур. Изпърво те не ме забелязват, но щом кучето извърна глава към мен и започна да лае, те също вторачват очи и преди аз да им се обадя, захвърлят празния бъкел и с бяг се отправят към близката къшла, край която млад мъж размахва бляскава коса.

При извора остава само рунтавото куче, с което скоро станяхме приятели. Развързах раницата и му подхвърлих залък хляб. Изпърво то предпазливо приемаше залъците, но когато започнах и аз да се храня, то се приближи съвсем близо и дружелюбно размахвайки опашката си, приклепна край мен и неотстъпно следеше движенията на ръката ми и поглъщането на залъците. Студената вода от чучура ми отвори ненаситен апетит и разговаряйки с рунтавия пес, очите ми не се откъсват от планинските хребети. Всичко започва да ми става познато. Там негде направо на юг навярно се намира и новата гранична линия с Гърция, която откъсна голяма част от Шабаница, а малко вляво по самия рид е Круша планина. Нявга там бях стигнал вододела на трите реки — пъпа на родопския лабиринт. Вододел на реките Въча, Арда и притоците на Места. Там негде бях пренощувал под клоните на едър смърч, след като бях заблудил кестенския мандраджия Асан кехая за посоката на своето пътешествие, подозирайки го, че е ятак на Шереметевата банда. Беше преди девет години, а на мен се струва, че е било предната година. Разглеждам един по един настръхналите от старост сеновали и духът ми отново се сродява с тихия припев на чаирската рекичка, която невидимо зад къшлите неуморно бълболи.

Нахранвам се и тъкмо да прибера хляба в раницата, забелязвам, че младият косач и двете момиченца се приближават към мен. Косачът вдига от земята захвърления от децата бъкел и приближавайки извора, ми прави отдалеч знак на приятелски поздрав. После той слага бъкела на чучура и гръмко ме запитва:

— Ага си се оборкал из нашите баири?

Отговарям му, че идвам на гости на Ибрахим Чауш и любезно му подавам парче хляб и бучка каварма. Той взема поднесеното му и без да го сложи в уста, поднася го от своя страна на застаналите на почтено разстояние деца. Подавам му други две парчета хляб с кавърма за децата и го запитвам коя беше къшлата на дядо Ибрахим.

Той ми посочва близката къшла, пред която се вижда голяма копа изсушено сено и ми обяснява, че старецът си бил навехнал крака и от вчера е в село.

Вглеждам се в лицето на косача и виждам, че той е съвсем млад с едва поболи светли мустачки. Дрехите му са много окърпени, но това не уврежда на общия му строен изглед и на сините му като мъниста зеници, от които се излъчва добродушна усмивка. Двете момиченца също имат такива очи, а върху главата на по-голямото кокетно е сложена малка плоскодънна шапчица, извезана от пъстри конци и украсена отпред с малка сребърна паричка, която лежи върху самото ѝ чело.

— Как се казваш? — запитвам по-голямото, което окуражено от косача, се приближава до чучура.

— Зовят ме Сафие... — обажда се по-малкото със звънливо детско гласче и като поглежда някак хитро към по-голямото, отговаря вместо нея: — А тази я зовят Асия...

Отново запитвам:

— Сестрички ли сте?

— Сафие ми е сестра, а другата е уйковско момиче... — обажда се момъкът. — Тук сме с бобайко на коситба при къшлата. Асия ми помага да събираме сеното, а бобайко го откарва с уйковското муле в село...

Така започна познанството ми с трите планински деца, което продължи и на другия ден, тъй като накамареното сено пред къщата на Ибрахим Чауш ми се видя достатъчно добро място за нощувка, а в раницата си имах храна за три дена.

Вечерта те отново дойдоха при мен, защото бях наклал огън край ибрахимовата къшла и рунтавото кученце нямаше никакво желание да се откъсне от мен. Младежът, чието име пак от малката Сафие узнах, че се казва Зюлфи, се оказа твърде разговорлив и от него узнах, че в селото им доскоро имало учител, но рядко събирал децата, защото не му оставало време от обхождане на пчелните си кошери, пръснати на

много места край границата. Старците от селото не му се сърдели, защото и без това не им се харесвало децата да се учат...

Зюлфи ми изповяда още, че си имал гальовница, която се казвала Азмина, и че не ще можел да се ожени за нея, защото нейният бобайко искал един коч и шест кози агърлък, а неговия бобайко не могъл да му ги даде.

— Ще си я отведеш без агърлък и без съгласието на нейния бобайко... — шеговито подхващам, но Зюлфи неодобрително клати глава и ми разказва за съдбата на приятеля си Асан от с. Ягодина, който също така направил със Сафина от село Чамла, но имаминат отказал да ги венчае без съгласието на нейните родители и после Асан умрял в затвора от недояждане и от мъка.

Когато огънят загасна, Зюлфи отведе двете деца и кучето към къшлата и скоро из онази страна на долината се дочу пискливата мелодия на някаква свирка. Напразно Зюлфи се опитваше да подчини пискуна на волята си. После зарязвайки непокорната си свирка, започна на висок глас да пее. И песента му се оказа също така неравна, но в нея прозвучаха тъжни нотки, които хармонично се сливаха със скокливия шум на чаирското поточе.

Безрадостна е песента на Зюлфи. Стъкмена може би за Азмина, чието име се повтаряше след всяка дума.

Най-после Зюлфи замлъкна и в безмълвната нощ се навдигна безконечната песен на хилядите щурци от чаирските ливади и от самата копа сено, в която си нагласих топло легло. По-късно през нощта на тази тяхна песен започнаха да пригласят и столетниците, побучили високите си клони в бездънното звездно небе.

Погледът ми се спира на разноцветните съзвездия и вслушан в мъдрата песен на старите иглолистници, забравям горестната песен на Зюлфи. Мислите ме връщат към земетръсния Тримонциум, останал цели три дена път назад оттук. Твърдите контури на Куру-бурун ми напомнят каменните профили на хълмовете на родния ми град. И неочаквано за себе си отново поставям на преценка поведението си през последните месеци. Струва ми се, че нямах право да нарека славния нявга Тримонциум „кебапчийски град“, само заради това, че от две поколения не се е родил талантлив стихоплетец, голям общественик или що-годе писател. Още по-малко имах право да

нарека трудолюбивите местни редактори „най-благовонното благо“, когато и местните политически лидери не са по-малко благовонни.

Какво от това, че дружеството „Приятели на изкуството“ насочи приятелството си към самите актриси и превърна Камерния си театър в нещо съвсем друго.

Защо ми трябваше да обвинявам заслужилия в миналото си библиотечен директор, че с бюджетни средства е закупувал чеиз на дъщеря си, вместо да ги харчи за подвързия на новопостъпилите книги, които с години оставаха скрити за читателите. Та какво от това, че кметовете ни вместо да укрепяват бреговете на реката, предпочитат да се любуват на „венецианските“ улици из крайбрежните работнически квартали!...

Добре, че земята се раздруса, та моят съученик Ханджиев, станал градоначалник, не сметна за нужно да ме прогони заради възмутените първенци от родния ми Тримонциум.

Сега такава опасност вече не ме застрашава. Куру-борун ме закриля от всякаква непредвиденост. Лежа по гръб в ароматното сено и ненаситно се вслушвам в нескончаемия концерт на щурците, общуващи сякаш със самото звездно небе. Притварям очи и повече за нищо не искам да мисля. Благославям часа, в който звънчето на ибрахимовото муле ме накара да тръгна из планинските пътеки.

Заспивам с прекрасното бленуване, че през третото поколение в родния ми Тримонциум ще се навъдят толкова много поети, писатели и общественици, че с тяхното име никой не ще посмее дори да се пошегува.

* * *

На утрото ме събужда рунтавото псе на Зюлфи. То е клекнало до самата копа, в която съм се заринал, и от време на време жаловито проквичава. Обаждам му се, преди да се измъкна от копата, и то радостно се разлайва, като рови с лапите си, за да ми помогне да изляза.

Тази животинска грижа, отколе не проявена от човек към мен, ме трогна и преди да измия лицето си на чучура, развързвам раницата, за да му подхвърля голямо парче каварма. То е възхитено от моята

щедрост и посяга с лапите си чак до раменете ми. Добре, че на този свят животните поне не скриват добрите си чувства. Такива нежности получавах от моя застарял котарак, когато се връщах угнетен в къщи.

Сега бедният мой четверенг приятел навярно пак ме очаква, но аз най-безсъвестно го оставих на произвола на съдбата. Дано бъде жив, когато се завърна, за да му се наплатя за неговата безхитроствена привързаност.

Приближавам се до чучура, за да наплискам лицето си, но там заварвам възрастен мъж със същия бъкел, който децата бяха захвърлили. Очевидно това е бащата на Зюлфи. Но защо той така малко прилича на местните помаци!... На главата си вместо червен фес има замърсена велурена шапка във форма на ладия, а изопнатите му панталони завършваха със сукнени гамаши, намотани чак до коленете. Целият му външен изглед издаваше нещо различно от хората, които досега бях срещнал по тези места. При това той не ми се усмихна с угодническо лице, а с мек гърлен бас ми каза само „добро утро“ и отмести бъкела си, за да ми даде достъп до чучура.

Застанал малко настрана, усещах, че той вторачено ме наблюдава, и когато се извърнах, той ми каза:

— Познат чилияк ми се виждаш... И други път сме се срещали... Отвърнах му, че не помня. Но той се приближи до мен и отново повтори, че се познаваме още от Балканската война.

— Грешка имаш, Аго... — отвърнах му някак смутено и цял изтръпнах при мисълта, че ме е сбъркал с някой от онези запасняци, които опожаряваха имотите и грабежа добитъка им.

— Никаква грешка!... Помня ви, като да е било вчера, дори и името ви помня. Тогава вие бяхте гимназист, а ние половината мъже от селото денем работехме като зложници по брега на реката, а нощем спяхме по плочите в джамията близо до вашата къща. Стотина души бяхме, когато ни докараха, а когато се свърши войната, останахме наполовина — холерата ни съкрати.

Прекъснах плискането по лицето и без да се избърша, вторачено се загледах в този застарял мъж и за момент ми се стори познат. Познат ми беше този дълбок мъжки глас.

— Рамадан се казвам... — поясни ми събеседникът, сякаш да ми помогне и аз да го припозная. — Рамадан се казвам, но не онзи

Рамадан, когото ти наричаше Радко и му носеше храна от къщи, за да ти пее нашенските песни...

— Где е сега Радко?... — провикнах се зарадван, че най-сетне ще открия човека, който пръв ми беше говорил за тези Родопи, които отпосле станаха втора моя родина.

— Радко не е жив... Умря си сиромашът на другата година, след като ни освободиха. Холерата го пожали, но гладорията го умори... Много нашенци измряха през тази зима... Може би изтощени от заложенството... И деца измряха. Някои скоро след раждането си, защото майките им си нямаха мляко да ги кърмят. Такава гладория и старците не бяха запомнили. Без добитък и рало по тези места не се живее...

— А ти как оцеля? — запитах Рамадан, който се готвеше с пълен бъкел да си отива.

— Оцелях, защото не се завърнах по нашите места. След като ме освободиха, скитах като аргатин из полските села, за да припечеля храна за своите хора. Ходих отпосле и в Турция заедно с мнозина нашенци, които завинаги се изселиха там. На турска земя аз не можах да привикна и крадешком се завърнах през сегашната граница. Върнах се, но тук ме подгониха разни джандари и отново заскитах из градовете. Прибрах се, чак когато Зюлфи отрасна...

— Затова ли сега говориш като гражданин?...

Рамадан се усмихна и като ми посочи туристическите си обуца, каза, че от скитничеството му е останало само това на краката.

После добави:

— Аз те познах още през онази година след голямата война, когато пак сам мина през селото ни и разпитваше нашите хора за Радко. Познах те, но не исках да ти се обаждам, защото не знаех какъв челяк си станал. Тукашните хора и досега се плашат от непознати. Уплашен беше и ти, господине, защото по онова време Шереметевци бесеха и колежа всеки срещнат пътник. Гръцка команда бяха Шереметевци. Върлуваха, докато се измести границата и половината Шабаница стана гръцка... Сега е тихо и няма опасност. Може навсякъде да ходиш, стига хляб в торбата да си имаш...

Рамадан най-сетне повдигна бъкела, намести го на рамото си и тръгвайки надолу из ливадата, извърна се и запита ще бъда ли тази вечер тъдява.

Отговорих му, че хляб имам и мога да остана.

— Тогава пак ще се видим... — провикна се Рамадан и размахна измърсената си велурена шапка.

Едва той се закри зад окосените камари при неговата къшла, аз извърнах глава към Куру-бурун. Сега над заоблената му скала слънцето се възмогваше да я надскочи, посребрявайки тъмните му контури, а вдясно от нея из гористите хребети същите лъчи припламваха из шилестите връхчета на борикажа, без да прогонват все още виолетовите сенки из сгъстените му стволоче. Тъмни сенки се гнездеха само из шумливото чаирско даре, прибулвано от леки като паяжина мъгли. Пробуждаха се и горските птички, накацваха край бълболешия чучур.

Мислите ми неотстъпно се възвръщаха към далечното минало, когато несъзнаващ опасността от върлуващата холера всекидневно се навъртах около родопските зложници, които укрепяваха брега на реката ни. Те наистина спяха върху каменните плочи на близката джамия и само срещу половин килограм хляб измъкваша тежките вагонетки към високата крайбрежна дига. Първият километър укрепителна дига, оставена на града ни като спомен от тези родопски непокорници, за които нашите църковници-патриотари бяха си направили погрешна сметка.

Разтварям раницата си до самото дъно, за да проверя какво е останало от храната, която Стою кехая ми подари, и за мое учудване се оказа, че хляб имам само за един ден, а кавърма и бито сирене — още по-малко. Високопланинският чучур, край който се бях настанил, се оказа фатален. Все пак реших да остана и тази вечер край къшлата на Ибрахим чауш. Ако той не се завърне днес и не ме нагости тази вечер с качамак, ще се наложи утре отново да прекося горската джунгла на Шабаница към Смолян и Райково, за да попълня раницата си. Ангажимент към никого нямам и мога всякак да променям маршрута си. Затулвам раницата си в сеното, и се отправям с бавни крачки по окосените ливади към подножието на Куру-бурун. Нагазвам и през неокосени високостеблени треви, каквито са и самите ливади. Тънки, дълги, меки стъбълца, които се огъват и от най-слабия повей, досущ изтъкани от копринени конци. Ето какво сено дава чаира... Не току-тъй са изградени толкова много сеновали в една заобиколена от всички страни с каменливи хребети безлюдна котловина.

Достигам самото скалисто подножие на щръкналия над главата ми връх и нозете ме носят все по-нагоре, макар че не съм взел храна, нито пък решение да стигна до самото му заоблено чело. Слънцето е заляло всички гънки на чаира и оттук се виждат и други косачи, които сякаш под команда размахват в такт бляскавите си коси.

Обхождам полегатите ребра на върха и с всяка стъпка желанието ми да се възкача постепенно се превръща в решение.

Къшлите под нозете ми стават все по-дребни, а косачите — едва видими.

ЛЕГЕНДА ЗА ФАТМА И ВЪЛЧИЦАТА НУРКА

Вдясно от Куру-бурун, отгатак чаирската рекичка се открива разредена от нявгашен пожар стара гора. Хребет, зад който навярно започва и Шабаница. Помня, че Ибрахим Чауш беше назовал този настръхнал хребет Фатмака и ми разказа някаква тъжна история. Случка отреди цяло столетие, свързана с това място, от която хребетът е получил това женско име. История, забравена вече от сегашните хора...

Побягнала била малката Фатма, дъщеря на селския имамин Кадир ходжа, защото я записал в джамийската си книга за втора жена на застарелия вече овцевъд Сульо. Богат и силен човек е бил този Сульо, и на всичко отгоре е обещал на ходжата 100 овце. Побягнала била в Шабаница да търси там сред вълците закрила от вълчицата Нурка, която девойката била огледала от малко вълче, но като пораснало, сама го отвела в гората, за да не го гризат селските псета. Вълчето било намерено от сульовото аргатче Бекирко, с когото Фатма като невръстно дете била играла на миженица. А по-късно, когато майка ѝ сложила ашмак на очите и баща ѝ я записал за жена на Сульо, Бекирко ѝ казал, че есенес, когато отвежда стадото към брега на морето, ще отведе и нея, за да се не върнат в селото вече.

Побягнала порасналата Фатма в деня, когато майка ѝ приготвила за себе си бяла кобила според обичая, за да я отведе в къщата на Сульо, а върху нейното лице сложила тежко було, достигащо чак до петите.

Никой не усетил когато Фатма се измъкнала от бащината си къща. Но тогава било пролет, а не есен. Затова вместо към егрека на Бекирко тя хукнала право към Шабаница. Цял ден тя се лутала между намръщените смърчове, провиквай се:

— Нурка!... Нурка!...

Но едва привечер, когато капнала от умора и задрямала под клоните на един столетник, усетила, че нещо ѝ ближе ръката. Отворила очи и до себе си видяла вълчата глава на Нурка, станала вече истинска вълчица с увиснали на корема си млечни цицки.

Радвали се и двете на щастливата си среща, а после Нурка я завела при своите вълчета, затулени в дълбока каменна хралупа.

Два дни Фатма се скривала край вълчата хралупа, като се хранела с ягоди и сладникаво лико от боровите клони, а на третия ден, дочувайки овчи хлопки и тъжната мелодия на бекировия пискун, тя излязла от горската усоя.

Щастлива, че ще срещне очите на Бекирко и че той ще ѝ даде хляб и че отново ще ѝ обещае да я отведе към морето, тя се провикнала още отдалече. Но озверения ѝ баща, който от три дни вървял по стъпките на Бекир, препуснал към нея с бялата си кобила. Фатма хукнала назад към вълчата хралупа и дълго баща и дъщеря се провирали между чепатите клони, докато тя успяла да се задъни в тясната каменна цепнатина, гдето дебелият ходжа не могъл да се провере.

Вълчицата по това време тършувала храна из гората и ходжата, разярен, че не може да измъкне непокорната си дъщеря, започнал да изгражда стена от тежки камъни пред пещерния вход и да я заплашва, че няма да разгради стената, докато не даде съгласието си да бъде жена на Сульо. И тъкмо сложил последния камък, вълчицата, изгладняла от напразния си лов, се изпредила пред ходжата и като дочула, че вълчетата ѝ скимтят оттатък стената, нахвърлила се върху него и го умъртвила.

Напразно селяните търсели селския си ходжа, а Бекир — любимата си. Намерили само костите на ходжата заедно с костите на бялата му кобила, оглозгани от дивите зверове. А тялото на Фатма намерили едва след години, когато се досетили да разградят ходжовата стена. Погребали Фатма край егрека на Бекирко, гдето е бил погребан и той, жив изгорял заедно със стадото на Сульо и гората, която той сам запалил.

Овчарите и днес говорят, че през цветните пролетни дни, когато ягодите зреят, често се дочувало конско цвилене, а някои дори твърдят, че са виждали из залутаните горски поляни да тича бяла кобила, яхната от дебел ходжа и пред коня стремглавото да бяга младо момиче...

РАМАДАН И САФИЕ

Най-после достигам заобленото чело на Куру-бурун, вдадено като огромен трон над китните чаирски гънки, заслушан в жаловития припев на чаирската рекичка, която извира негде от подножието на Фатмака. Сядам да си отдъхна и да се полюбувам на планинската красота. Картина, която съвсем не прилича на пиринските каменни увеси между сгъстени като листа от каменна роза циркуси. Нито на обезлесените хребети из долината на Арда, които по долното ѝ течение напомнят засъхнали след кална баня биволски гърбове...

Намирам се в най-забутаните възвишения на въчанското корито, засенчени от просторни гори, които достигат чак до оголените плещи на чепинския двехилядник Сюткя. Оттам започват и водите на най-пълноводния въчански приток Дамль-дере, залутан из непроходимите високопланински гънки на доспатските и баташките борови гори. На юг, оградени от граничния Каин-чал, на север от шилестия двехилядник Баташки Карлък и по средата се възмогва като бяла хеопсова пирамида триградския варовиков масив, заобиколен от двете страни с недостъпни за човешкия крак бездънни каньони. Зад тях, негде в подножието на девинския връх Гребенец се събират водите на Широколъшката река и тези на Дамль-дере, за да продължат общо надолу към полето през нови безизходни клисури, вече под името Въча, пътъом включвайки водите на Баташкия Карлък на запад, и от Персенк и от Модър — на изток.

Ненаситното ми око отново се връща към подножието на Каин-чал, гдето преди девет години, окуражен от младостта си, като вълк се промушвах към жадуваната от много година Шабаница. Крачех из непознати котловини и пътеки въпреки препятствията на полицейски постове и предупрежденията на гранични офицери за опасността от разбойнически банди.

Тогава няхах достатъчно време да разучавам опожаряваните села, да беседвам с техните обитатели, живели цели шест тежки зими в навеси до нявгашните си жилища, нито можах да откроя песнопоеца

Радко, който пръв бе събудил в мен жаждата към чудесите из неговите родни „баири“.

Напразно търся и сега да надзърна сред тези планински гънки варосани стени на новоизградено човешко благополучие. Единствено дъсчените къшли на чаира и копите сено край тях свидетелствуват, че животът в този задънен родопски край не е пресекнал. Обгръщам с поглед гористите разхълмия, незасегнати от търговската секира, далечните отгласи от взривове ми напомнят за строящото се шосе и че не е далеч денят, когато ще се приближат и до Шабаница, за да извозят по широките пътища необхватните стволове на хилядолетните й смърчове.

* * *

— Не, аз няма да изчаквам широките пътища да дойдат чак до чаира...-каза Рамадан при вечерния огън, когато отново продължихме беседата си край къшлата на Ибрахим чауш. Ще се махна оттук, докато децата ми не са се заробили в женитби и дърварство. Друг живот ще им наредя, но не в Турция, към която са насочени очите на мнозина нашенци. Аз бях там и разбрах, че онова, което е било тук преди войните, никъде го няма. Няма и тук да се върне някогашния ни помашки пашалък...

— Тогава защо ще бягаш от родното си място? — запитвам разгорещилия се Рамадан.

— Защото бирниците ни дебнат като вълци, а горските ни съставят актове за всяко отсечено дърво от гората. Широките пътища няма да ни спасят от немотията. Те само ще ни направят покорни слуги на хората, които ще довтасат заедно с пътищата. Ще побягна и тогава няма да гледам как се прахосват горите, опазвани от деди и прадеди.

— Где смяташ да се заселиш?

— Ще отида някъде по склоновете на планината, гдето живеят турци...

— Защо пък при турци?... Толкова ли си привързан към религията на османлиите?

— Никак не съм привързан, но от българите не съм видял нищо добро. Говорят, че сме кръвни братя, а никой не ни приема в къщата си,

нито пък ръка ни подава при среща. И турците ни презират. Наричат ни обърнати, но поне ни търпят като свои хора, защото смятат, че в мохамеданския рай ще бъдем равни с тях...

— Ти вярваш ли в това?... — запитвам усмихнат начумерения си събеседник.

— Не съм вярвал дори и в детските си години, когато слушах нашите чалмалии старчоци да се хвалят кой по колко кавури е заклал от въстаналите батачани, за да си осигурят по-добро място в рая. Не вярвам и сега, но предпочитам да живея с тях, защото се страхуват от Аллах.

Рамадан разрови с пръчица огнището и като се послуша в тревожния писък на някаква нощна сова, каза, че времето ще се промени. Отдавна не е валило и ако не вали сега, картофите и овесът съвсем ще изсъхнат.

— Лошо е, господине, да чакаш само от небето милост... Затова искам друг живот да наредя за своите деца...

Рамадан въздъхна при тези си думи и бавно се навдигна, пожелавайки ми лека нощ.

— Защо не ми се обади онази година, когато си ме познал в триградската кръчма и как си обясняваш това, гдето Шереметевци не ме пресрещнаха, когато преминах през Шабаница.

Рамадан ме изгледа многозначително и като поклати глава, добави:

— Това, гдето не те пречукаха Шереметевци, го дължиш на стареца, който ти посочи пътя през границата. Този нашенец също те позна, защото и той работи по вашата крайречна дига, а неговата дъщеря е омъжена за един от шереметевите хора. Нему дължиш живота си. Той нареди пътят ти да бъде освободен...

* * *

Тази нощ до късно не можах да заспя. Мислите ми ме преpraщaха към миналите години, когато границата не е пресичала Кайн-чал и помаците от Чеч свободно са прекарвали със стадата си из драмското поле зимата. Искah да си представя „пашалъка“ им сред несмутимото от османлиите високопланинско благополучие, гдето не

достига не само пазарния шум на отдалечените оттук тракийски градове, но и тежките ангарии, от които са страдали непотурчените родопски селища. Искях да заживея с домашния бит на помакията, опазила под черното си фередже чистотата на благозвучния си език и синеокия профил на неомешената славянска кръв.

И като никога ми стана ясно защо след очертаната нявга в Берлин гранична линия, включваща в Румелийска България техните селища, въчанските помаци, командувани от тамръшкия Асан ага, отстояваха с оръжие в ръка цяло десетилетие своята принадлежност към отоманската империя. Принадлежност, каквато дори и турците от кърджалийско нямаха куража да отстояват. Стана ми ясно защо и през 1913 година тукашните чеченци захвърлиха наложените им насила християнски имена и поставиха отново фесовете си.

Днес макар и примирени с немотията си, те не желаят да се примирят и с мисълта, че са досущ такива кавури, каквито техните деди са клали по време на Априлското въстание.

Рамадан ще се изсели, а старците ще измрат, преди горите да се разредят, но разказите им за нявгашното благополучие и за порутените им отпосле домове скоро не ще се заличат, както и верското им поругание въпреки привидните им дружелюбни усмивки.

Заспивам, едва когато над източните хребети се показаха брилянтите на Орион и заспивайки, аз все още размислях какви трябва да бъдат изпращаните тук народни учители, за да повярват храбрите нявга хора от Чеч в братската ни кръв. Такива ли, които рядко събират децата, защото не им остава време от обиколки по пчелните си кошери, или такива, които подобно на древните пророци ще трябва да приемат греховете на своите сънародници и безхитростно като истински кръвни братя сърдечно да общуват с младо и старо. Усмиввам се към потръпващото съзвездие и мислите ми неволно ме препращат към Цико и Цанко, както и към цялото сборище от земетръсната ни барака, което така умно дискутираше по всякакви обществени въпроси, без обаче нещо полезно да върши.

Вслушвам се в засиления оркестър на щурците и без повече да се вглеждам в бездънното родопско небе, потъвам в безобиден юношески сън. Столетните иглолистници унило ми припяват своята кротка люлчена песен.

* * *

Събужда ме гласчето на малката Сафие, която от предния чин на присънната ми се класна стая неколкократно ми повтаря:

— Аго... Аго...

Аз не искам да отворя очи, за да не изчезне прекрасното сънно видение. Толкова съм доволен, че отново съм станал учител, но Сафие идва до самото ми тревенисто легло, побутва ме по крака и отново повтаря:

— Аго... Аго...

Най-после разкривам зеници и виждам до мен застанала с глинено канче в ръце дъщеричка на Рамадан. Тя ми показва пълното с планински ягодки съдче и плахо ми се усмихва. Смутена може би от това, че ме е разбудила.

Изправям се и като забелязвам, че слънцето прибира дългата сянка на Куру-бурун от къшлите на чаира, посягам към канчето, смутен, че съм се спал по-дълбоко и от децата.

Окуражена от моите усмивки, седемгодишната Сафие се усмихва този път със светнало детско лице. Сяда до мен и като прибира канчето, което съм опразнил върху стар вестник, съобщава ми, че заедно с Асия са събрали ягодите. Усмихва се отново и добавя, че след обед отново ще ми съберат ягоди.

Разтварям раницата си, за да намеря нещо, достойно за подарък, но като не намирам нищо освен парче хляб и бучка бито сирене, поднасям на малката Сафие джобното си огледалце. Тя боязливо го приема и сияе от задоволство. После тя се досеща за Асия и казва, че ще го даде на нея, защото е по-голяма.

Развълнуван от тази детска досетливост, отново бъркам из джобовете си и поднасям на Сафие сребърна монета с поръчение да ѝ бъде окачена на шапчицата. После измъквам и жалкото си джобно ножче, за да го даде на Зюлфи за спомен.

Сафие приема съвсем объркана „щедрите“ ми подаръци и хуква надолу към тяхната къшла, извъръцайки глава от време на време, за да се увери, че няма да си ги искам обратно.

Все още под впечатлението на изживения сън, сядам край вестника с ягодите и загледан в могъщия лоб на Куру-бурун, отново си

спомням вчерашните думи на децата за учителя, който от грижи по пчелите си не му оставало време да събира учениците си. Спомних си и снощната беседа с Рамадан край огнището и в съзнанието ми назрява нечувана идея: да изоставя цялото си нескопосно настояще и да тръгна по обратен път на житейската кариера. Още днес бих могъл да премина Шабаница и да се озова в село Райково. Там ще намеря семейния ни приятел, наричан „свата“, сега окръжен училищен инспектор, който назначава учители. Какво от това, че празнословците от земетръсната ни барака ще прихнат от смях, като узнаят, че съм взел такава решение...

* * *

Оглеждам копата сено, в която прекарах две щастливи нощи, и като препасвам бойния си пистолет, тръгвам с опразнената си раница направо през неокосените ливади към Фатмака и оттам през горската джунгла на Шабаница към културните центрове на арденската долина. Бих могъл да избира и по-кратък път през с. Мугла, но по стар навик да не минавам оттам, гдето вече съм минал, крача с бодри стъпки из стръмнината, която води към билото, което разпределя планинските води между Въча, Арда и притоците на Места. Натам, от гдето нявга пак с препасан пистолет минах, смутен не от дивеча, който и сега бих могъл да срещна, а от свирепата „човещина“ на шереметевската банда.

Когато стигам изгърбения нос на Куру-бурун, извърщам глава наново да погледам панорамата, из която утринното слънце щедро се разлива по разгънатите в релефен безпорядък гористи масиви. Негде далеч по пиринските върхари се трупат сенчести облаци. Времето ще се промени, беше казал снощи Рамадан, и изглежда, че предсказанието му ще се сбъдне, но тъй като скоро ще навляза из клонестите смърчове на Шабаница, то дъждът не ме плаши. Нали нявга ноцувах под същите тези клони и хладните тогава септемврийски мъгли не ме разтревожиха. Сега е юлско лято и цветните морави все още блестят в изобилна роса, а откъм гората птиците в хор се обаждат. Навярно се осведомяват едни други за приближаващите се дъждовни облаци.

Заедно до птичите песни до слуха ми достигат звънливи детски гласчета. Те също така взаимно се подвикват. Това навярно е гласчето

на Сафие, която крещи името на Асия. После двете започват заедно да пеят. Насочвам погледа си към техните къшли, но далечината ги прави невидими. Гласчето на Сафие се чува така ясно, като че ли идва от близката полянка.

Мислите ми наново се връщат към тези израсли сред планината деца и неволно си спомням думите на Касъм ходжа, че ако не са песните им, разликата между хората и дивеча от гората не ще бъде голяма.

Сафие и Асия започват да пеят някаква игрива родопска песен, на която и Зюлфи с мъжкия си глас от време на време им приглася. Може би те пеят от радост, че са получили от мен някакви „скъпи“ подаръци...

Рамадан не е прав, като смята да се изселва заедно с децата. Той навярно е пренебрегнат от съселяните си, защото е захвърлил червения фес. Той не е преживял гладните години след Балканската война и нему са отмилели родните места. Напразно той се страхува от широките пътища, които утре ще издигнат и родното му село. Тези пътища ще променят гората, но и съдбата на чеченските хора. Кадир ходжовци не ще продават дъщерите си дори и за цяло стадо овце.

Ще се промени навярно и съдбата на тези деца, чиито гласчета възбудиха у мен такова дълбоко умиление.

СРЕЩА С ГОРСКА ФЕЯ В ШАБАНИЦА ГОРА

Ободрен от собствените си разсъждения, грабвам отново раницата си и през изпотрошена от снеговете млада борова гора неочаквано се озовавам на тревясала от боровинкови храсти горска пътека. Струва ми се, че това е същата пътека, по която нявга навлязох в Шабаница.

И наистина скоро се намерих сред девствените ѝ обятия. Същото загадъчно мълчание на исполинските стволоче, тук-таме нарушавано от инспекторския клюн на пъстрокрилия кълвач...

Вглеждам се във всеки попътен дънер и искам да ги позная и да си спомня първите си впечатления, когато при всеки кривол на пътеката очаквах да срещна дулото на шереметевското оръжие. Но сега дори и от мечка изпразнение няма, каквото тогава ме накара с изваден пистолет да се вглеждам под клонаците на горската усоя. Срещам само тук-таме съборените от зимните бури застарели смърчове, но сега, без да бързам, се провирам, подплашвайки тук-там семейство от катерички, свили гнездо на сушина под изкорубените им стволоче.

Стигам поляната с пресечния дънер, който нявга с накривения си чеп беше ме изплашил. Спирам се да погледам този човекообразен дънер и за моя голяма изненада виждам да крачи край дънера въоръжен с пушка войник. Той пресича пътеката и като ме забелязва, сковава се на място. Един дълъг момент двамата се гледаме, без дори да се поздравим.

Пръв му се обаждам аз, като го запитвам ще ме изведе ли пътеката край някакъв извор. Войникът се опомня, смъква пушката си и без да ми отговаря на въпроса, запитва ме: бежанец ли съм?

Отговарям му, че съм турист и че пътувам от Чаирите за Смолян.

— Значи минал си през гръцката част на гората!...

— И таз хубава!... — казвам и поглеждам гората, която сега ми се стори още по-внушителна.

Запитвам войника:

— От кога е станала гръцка? — и му обяснявам, че не за пръв път минавам по тази пътека.

— По тази пътека сега минават само бежанци и контрабандисти... — обяснява ми войникът и отново слага пушката си на рамо, за да продължи своя път.

— Ами ти защо пресичаш пътеката, щом гората вече е гръцка? Войникът дружелюбно ми се усмихва и ми обяснява, че той е граничар от съседния участък и че на път за селото си пресича гората, защото оттук гръцки патрули не минават. Техният пост е далече зад гората...

— А нашият — казва войникът — Скоро ще го срещнеш, ако продължаваш по тази пътека. Но ако търсиш вода, трябва да се отклониш по лявата пътека, която започва оттатък скалистия връх. — И ми обяснява още, че границата до 1921 година е минавала далече на юг, но след това някаква гранична комисия им отнела голяма част от Шабаница.

Пожелаваме си един на друг добър път и с едри крачки продължавам към скалистото връхче. Трябва минута по-скоро да се измъкна от тази горска усоя с променливо поданство.

Най-после пред мен се изпречва каменливият чукар и без да се двоумя, правя няколко крачки към скалата, за да се полюбувам на картината, която се открива към долината на Арда.

Сядам като върху царски трон на един ръбест камък и без да усещам неговите грапавини, потръпвам пред многообразните гънки на новия хоризонт. Обедното слънце релефно е очертало в голяма дълбочина коритото на Арда. Нови земни грамади съвсем различни от гористите хребети на вьчанското корито, проснали се между легендарния Чил тепе на север, ограждащ водите на Чая, и почти две хилядния Ченгене-хисар на юг, чието гранично било се е проточило чак до Гюмюрджинския Карлък. А между тези два планински колоса капризната ръка на вулканичния ваятел е дълбала причудливи форми. Тук-там се белеят из урвите накацали като птичи гнезда помашки махали, а до тях като нови кръпки на стар кожух блестят и квадратни фигури от пожълтели ниви. Но на преден план край просторно пасбище и широки ниви богато се е разположил летният конак на братя Агушеви. Летовище подобно на конака им в с. Тозбурун, изградено в два концентрични квадрата от каменна зидария с вътрешен двор за жените и външно отделение за гости.

Спомени от минали скитничества нахлуват в паметта ми и редом с тях погледът ми се рее из многоетажните гънки на планината,

свързани с тях. Спомням си беседата с младия агушев син — Тахир, жадуващ за голямо образование в чужбина, раздвоен между синовно чувство към мохамеданския бит и колебливото му осъзнаване на кръвен български син.

Припомням си също и джамията от с. Смилян, гдето пред непонятната словесна молитва на чужденец ходжа видях простосърдечните ми познайници да си чукат главите по дъсченото дюшеме като най-фанатични мохамедани, а край джамията на с. Арда стари помакини да поддържат капище с кандило и църковна икона, пред която да палят свещи като истински християнки.

Дълбочината на пейзажа ме поглъща все повече и аз не забелязвам нарастващите облаци, пред които планински орел гордо като техен водач е разперил криле и от време на време издава самотен грак. Зад мен ръмжат и старите иглолистници, предусетили приближаваща се буря. Доеква дори пробудилата се из дълбочината невидима Арда.

Дрезгавият грак на орела все по-горестно се обажда и това ми напомня нещо загубено от живота, пропиляната ми в скитничество младост. Но ето че до слуха ми достигат и някакви тревожни стъпки. Навярно от кошута или от сърна. Притискам тялото си о скалата, за да остана незабелязан от разтревоженото животно. Не извързвам дори глава, но стъпките все по-отчетливо се приближават и за моя почуда „животното“ ми заговорва с мелодичен женски глас.

Извързвам глава и не вярвам на очите си. До моя скалист трон е застанала добре облечена русокоса девойка и с преbledняло лице боязливо ме запитва: не съм ли видял по пътеката да е минал поп, възседнал бяла кобила?...

Дяволска работа, си казах. Девойка сред такава горска джунгла и на всичко отгоре — поп с бяла кобила! Този поп навярно е преобразеният Кадир ходжа, превърнал се в горски сатир. Разглеждам феята с изумени очи и троснато отговарям, че попове оттук не минават... и млади жени през такава гора не минават, добавям и обръщам лице към орела.

Феята ме погледна с насълзени очи и без повече да ме разпитва, тръгва по пътеката, по която трябваше и аз да продължа. Уж гледам орела, а зад гърба си долавям плачливото ѝ скимтене.

Едва в този момент се досетих, че постъпих глупаво. Ами ако тя е истинска девойка, а не горска фея?... Скачам от скалата и като я догонвам, тръгвам мълчаливо редом с нея. Тя ме изгледа с учудени очи и като ми се усмихна, продължи мълчаливо до мен. Усмигнах ѝ се и аз на свой ред, без да зная какво да ѝ кажа. Разбрах само, че мирният ни договор е сключен, и това бе достатъчно, за да не става нужда да водим безпредметен разговор. Спомних си само, че един от моите вестникарски критици беше ме назовал във фейлетона си „ерген без любов“. Ето добър случай да докажа, че това не е така...

Вървя до феята безмълвно, като натоварено животно и с крайчеца на окото си предпазливо я поглеждам.

В един момент извърщам глава към нея и виждам, че тя наистина плаче. Цялото ѝ лице е зачервено от обилни сълзи. Помислих си, че тя нарочно прави това, за да ми покаже, че има човешко сърце...

Приближавам се до нея и като я хващам нежно под мишница, кротко я запитвам:

— Защо плачеш?...

Тя нищо не ми отговаря. Избърсва сълзите си и отново ми се усмихва.

Навлизаме в някаква обширна поляна, цяла обсипана от разнообразни цветя, а наблизко бълболи извор. Тя се откъсна от мен и отива при извора. Аз я последвам и оставам малко настрана, въпреки че изпитвам голяма жажда. Феята захвърля горната си дреха и започва с две шепи да гребе вода и да плиска лицето си. След малко тя извърща поглед към мен и ме поканва да направя същото.

Аз я гледам, без да мръдна от мястото си, а тя размахва светлите си коси, поглежда ме някак лукаво и започва звънко да се смее.

Господи, научи ме какво нещо е жената... Преди малко плачеше, а ето сега се смее. Приближавам се до извора, но очите ми не се откъсват от нея. Тя също ме гледа и продължава да се смее. Така се смее, като че ли ме е измамила в нещо. Аз си давам вид, че не я разбирам и смирено се навеждам да пия вода. Напивам се, но продължавам да стоя наведен над извора, защото не зная как да отвърна на предизвикателния ѝ смях.

Птиците от гората в този момент засилват своя птичи хор. Вслушвам се в песента им и се мъча да забравя, че зад мен е исправено необикновено същество. Може би Кадир ходжовата Фатма,

преобразена в градска хубавица. Пладнешкото слънце прижурия мокрото ми лице, но това не е важно. Друго нещо по-важно става с мен. Отнегде доеква унилият призив на кукувица.

Отново пия вода и разсъждавам: — докога ще кукам самотен из тези пуцинаци? Трябва най-сетне да помисля за себе си. Наплисквам челото си с хладната изворна вода и не смея да погледна застаналата до мен фея. А може би тя не е никаква фея, нито пък търси някакъв поп?...

Самото провидение навярно ми я изпраща, за да затворя най-сетне нечистивите уста на озлобените ми критици. Сега е свежо планинско лято и всичко може да срещне човек по горските пътеки. Дори изпратено от провидението земно щастие!... Трябва само да направя крачка към нея и животът ми веднъж завинаги да се преобрази!...

Обръщам се назад и виждам, че спътницата ми ме наблюдава. Тя сякаш е разбрала защо не си вдигам главата от извора и на лицето ѝ се е изписало очаквателно изражение.

Възправам се и без дори да я погледна, бавно се отдалечавам на няколко крачки. Искам още нещо да обмисля, но в този момент смехът ѝ отново еква. Така се смее, че и птиците дори замлъкват. Аз също се размивам, без да зная защо правя това. Сега е пълноцветно планинско лято и няма защо да ѝ се сърдя. Разглеждам я и едва сега виждам, че тя е истинска красавица. Светлите ѝ коси блестят на слънцето като златиста корона, а гърдите ѝ се тресят от смеха, който като водни капки се бие в белите ѝ като бисер зъбки. Усмиввам се и чувствавам, че смехът ми бавно се измества от някакво тъмно, задушавашо ме чувство. Правя към нея вълча стъпка, разсъждавам. Но какво повече да обсъждам. Ние с нея сме сами сред гората. Тя ме поглежда някак изумена и щом аз оставам на мястото си, тя отново започва да се смее. Отдалечавам се от извора и започвам тихо да си тананикам. Това не смуцава феята. Изглежда, че познава своята сила и като се оглежда в извора, започва да реши буйните си златисти коси.

Аз сядам на един пън и отново я наблюдавам. Тя забелязва това и самодоволно размахва косите си, изпъва ръцете си към главата (и от това гърдите ѝ се люлеят).

Самодива, казвам почти гласно и отново продължавам да я наблюдавам. Проклинам минутата, в която тръгнах подир нея. Старите

смърчове покрай извора, раздвижени от засилващия се западняк, започват да ръмжат, а зад високите им клонища влюбени катерици присмехулно ме поглеждат. Те се приближават една до друга, разменят си едва доловими пискливи звуци и отново вперват към мен ситните си като мъниста черни очички.

Аз разбирам тяхното учудване, но въпреки това не ставам от мястото си. Разбирам и хоровото пеене на птичките, които все по-гръмко ехтят, но аз все още не се решавам. Струва ми се, че боровият пън, върху който съм седнал не ми позволява да се откопча от неговите бодливи чепове. Всичко около мен ми се струва омагьосано от незнайната сила на златокосата самодива. Навеждам се към земята, за да избегна нейната лукава усмивка и пред очите ми се мярва тържествуващият поглед на моя злъчен феялетонист. Това ме вбесява и като казвам на себе си, че неговите театрални примадони, с които винаги е заобиколен, нищо не струват пред тази горска фея, скачам от мястото си и със задъхващи се гърди вървя направо към извора и не извърщам глава назад към присмехулните катерички. Усещам дори, че и ръстът ми е станал по-висок. Върховният час на моето отколешно ергенство най-сетне е настъпил. Феята престава да се реши и ме гледа с изплашени очи. Изправям се пред нея, готов да изрека съдбоносното слово, което обвързва човек за цял живот, но в същия миг из далечината на горската пътека се дочуват тревожни конски стъпки.

И двамата обръщаме очи назад и забелязваме върху бяла кобила да препуска млад поп. Засмян до уши, той размахва още отдалеч ръка за поздрав. Острата му брада и изшиленият му нос досущ напомнят лицето на горски сатир, каквито в древността са ги изобразявали надарените с ясновидство скулптори.

Попът слиза от кобилата си и цял запотен, тревожно разказва как животното го смъкнало на земята, щом зачуло цвиленето на селския жребец из говедарския път. С мъка я догонил и за малко не го хвърлила втори път, когато тръгнал за насам.

Феята слуша разказа на попа с унил поглед, небрежно прибирайки недоресаните си коси. Аз отново сядам на чепатия пън и докато феята се умилква до спасилия се от злополука поп, опитвам се да разгадая где свършва мистерията и отгде започва реалността...

Попът ме изглежда отпърво някак подозрително, но аз счетох за нужно да му се усмихна и той на свой ред ми отвърна с усмивка.

После погледнах часовника си и заявявайки, че ме очаква дълъг път, казах им сбогом и се насочих през гората към горната пътека, която бях изоставил при скалистата чука. Попът учуден ме изгледа и ми предложи закуска, преди да се разделим.

Отвърщам му, че нямам време и се вдълбочавам между хилядолетните смърчове. Вървя без всякаква пътека и без да съм сигурен, че в тази посока ще намеря горната пътека. Изминавам стотина крачки и отново дочувам зад себе си познатите ми стъпки. Обръщам се и виждам, че феята ме догонва. Тя още отдалеч ми дава знак да я почакам и ми показва в ръката си някакъв предмет. Разпознавам каскета си и правя няколко крачки назад.

Феята се приближава до мен и подавайки ми шапката, насмешливо ми казва:

— Кому я оставихте?

— Вам, хубавице!... — отвърщам гневно и не посягам да си я взема.

— Защо ми е мъжка шапка?!... — запитва ме, смутена от моя гневен тон и прибира шапката към себе си.

— За да си пазите лицето от лятното слънце, когато загубите нявга попа...

— Ами вие как ще накарате да тича след вас попската балдъза, ако няма какво да оставите върху горски пън...

— Така ли си мислите... — казвам троснато и грабвам от нейните ръце шапката си.

Феята се сконфузва от моето оскърбено лице и като издърпва из ръцете ми шапката, нахлузва я на главата си и глезено ми се усмихва.

Правя дълбок поклон и си давам вид, че продължавам пътя си из гората. А тя прави още няколко крачки след мен и с тревожен глас, почти през сълзи ме запитва:

— Кой сте вие и защо бързате?...

— Човек от гората... — отговарям и не посягам към шапката си, която тя отново ми подава.

— Лесничей навярно... — добавя феята и нежно ме поглежда.

— Не, аз мразя лесничейте... — отговарям и не мърдам от мястото си.

— Тогава какъв сте? — повторно ме запитва феята и ме гледа с изумени зеници.

— Човек като вас, загубен в гората...

— Загубен... — повтаря след мене тя и прави стъпка към мен.

— Да, загубен... дори като съм въвн от гората...

— Тогава кажете ми... Ако взема шапката ви, ще минете ли през нашето село на връщане, за да си я получите?

— Не, хубавице... Аз никога не се връщам по обратен път!

— Тогава добър ви път... — казва феята с явно избликнали сълзи и решително ми подава извехтеля каскет.

Аз взимам каскета си и без дори да ѝ благодаря за догонването, се задълбочавам отново в гората, която в тръпно мълчание изчакваше приближаващата се дъждовна буря. Замлъкнали бяха и птичките, спотаени навярно от едва доловимия гръмотевичен тътен. Извървявам още стотина крачки и като изваждам бойния си пистолет, подхвърлям каскета из въздуха и го пронизвам точно в козирката.

— За спомен... — казвам гласно на себе си и се усмихвам като човек, добрал се с последен дъх до спасителен бряг.

После нахлупвам дълбоко пробития каскет, за да се предпазя от сухите клонаци на непроходимата гора и без да обсъждам посоката, провирам се като прогонен от стадото глиган, грухтейки несвързани гневни думи.

* * *

Дъждовните облаци все повече се сгъстяват над главата ми и от време на време едри капки прошумяват по горните клони. Замлъкнало е всичко наоколо, дълбоко заслушано в гръмотевичните тътени, които все по-рязко се дочуват. Негде из горската усоя се чува плачлив животински квик на глиган или млад мечок и сякаш по негов знак гората еква от страхотен гръмотевичен удар. Дъждовните капки се изсипват като из ведро и в гората настъпва тежък мрак. Сnižавам инстинктивно главата си от все по-яроствните гръмотевици и се подслонявам до дънера на най-близкия гигант.

Сега вече аз не мисля за горската фея, нито пък за посоката, в която ще намеря горната пътека. Гръмотевиците се редуват една от друга по-съкрушителни, а поройният дъжд се стича из просторните клонаци като из планинска каскада, но без да капне нито една капка

при дънера. Животинският квик още веднъж се повтори и в отговор на него проехтя из гората сърдит рев на по-едро животно.

Запазен от дъждовния порой се досещам, че бях пропуснал да се нахраня. Разбира се, за това не беше виновна попската балдъза, тъй като сам се отказах да закуся с тях.

Разтварям раницата си и за мое учудване вътре намирам само корав къшей хляб и съвсем засъхнало парче бито сирене. Наквасвам хляба в дъждовната вода и без да обръщам повече внимание на небесните трясъци, започвам лакомо да изгризвам хляба с парченца мандраджийско сирене. Накрая се досещам, че в джоба на раницата бях сгънал в стар вестник част от ягодите, които малката Сафие ми беше подарила. Лакомо изяждам и тях, като още веднъж ѝ пожелавам щастлива бъднина.

Настъпилият мрак постепенно започна да намалява и аз можах да прочета важно съобщение във вестника, с който бях увил ягодите. Държавата щяла да раздава подарените от чужбина парични помощи на пострадалите от земетресението домопритежатели в дългосрочни заеми, но срещу лихва от пет процента.

Прочитам още веднъж съобщението, и без да се възмуцавам от невъзмутимото държавно банкерство с безкористното милосърдие на чужденците, решавам и аз да поискам такъв заем за ремонт на разкривената си паянта и с част от този заем да отпечатам унищожителна критика срещу това безсъвместно лихварство с чуждите пари.

Трясъците най-после съвсем затихват, макар че пороят все още не спира. Затварям раницата си и като облягам глава на нея, изпъвам уморените си крайници. Дъждът неуморно и равномерно продължава да изпълва въздуха с освежен боров аромат, който ме упоява и ме отнася в безгрижна скитническа дрямка.

АРЕСТ В СМОЛЯН

Когато отново отварям очи, слънчевите лъчи вече блестяха като бисери по високите клони, из които птичият хор бе подновил неуморното си съревнование. Светлината бе възвърнала певческите им дарования и те безкористно ги пилееха из наситената с озониран боров аромат горска уся.

Скачам от леговището си и като се измъквам изпод чепатите клонаци, недоумявам из коя посока да продължа. Оглеждам осветените върхове на смърчовете и съобразявам, че най-добре е да вървя към залеза, а после по вододелното било между Арда и Въча право на север. Там негде ще ми се открие и смолянската долина на р. Черна — главен приток на Арда.

Нахлупвам отново каскета над веждите си и се промушвам между капещите клони с гърди, преситени от боров аромат. Победоносно преживяното приключение с горската фея ме прави да се чувствавам изравнен с недостижимите върхове на хилядолетните смърчове. Нека и те да разберат, че двукракият човек струва нещо повече от четириногите им обитатели.

Обладан от гордите си мисли, бях забравил да следя посоката на движението си и не забелязах дори, че пред мен се очерта широка пътека със следи от двуколка.

Очевидно бях вече отминал всякакви гранични кули и се намирах негде близо до дъскорезниците на Смолян или на с. Мугла. Приближавах се към опустошителното господство на брадвената култура.

Хилядолетните смърчове постепенно започват да се разреждат и между тях да се мярват срамливи елхи и кичести букаци. Обхваща ме неспокойното чувство, че пак настъпва за мен часът на раздяла с несравнимата Шабаница.

* * *

Пътят, все повече разширен, криволичи из вододелния сърт на така наречената тук Круша планина и все по-ясно ме извежда над пролуките към долината на р.Черна. Из една такава скалиста цепнатина се спуска стремглава пътечка, а насреща в далечината оттатък дълбочината на шумящата река се извива между гориста стръмнина шосето към с. Широка лъка. Встрани от него блести малкото езеро, в което според легендата овчар е бил подмамен от самодива, а над него като горд китайски храм е извезана гнайсовата скала Невястата, свързана с легенди от потурчването. По-долу под самата скала са пръснати махалите на Смолян. Най-горе между дворни овощни дръвчета се гнездят едноетажните къщи на помашката беднота, а към средата — двуетажните жилища на по-заможните и всякакъв род чиновници, офицери и адвокати, а още по-надолу около малък площад, засенчен от клонест чинар, са подредени адвокатските кантори и някои учреждения.

Встрани от това съгъстено общежитие се белее като средновековен замък триетажният конак на нявгапшия легендарен нахия Салих ага, самоназовал се воевода и загинал като непокорник пред цариградските велможи. Чрез измама доведен в Ксанти, където е бил убит, както си е пиел кафето...

Косите лъчи на вечерното слънце щедро обагрят цялата тази разнообразна картина от белосани къщи, ливади и млади гори из високия шосеен превал към Широка лъка, наричан поради гнайсовите си скални обелиски Ешек кулак (Магарешки уши).

Окото ми, преситено от горските усои и порутените къшли на девинските махали, сега жадно се вглежда в жизнерадостната панорама на изграденото нявга при благоденствие типично родопско селище. Тук е била негласната столица на помашките нахии, възприели нявга мохамеданството, но не за да робуват, а за да господствуват. Не само воеводата Салих ага, живял в началото на миналия век, но и други преди и след него, като Хаджи ага и Салих ага Сивриев от с. Смилян, са показали с делата си, че кръвта им не се е била превърнала в анадолска вода. Те не са умрели в народната памет, както не е умрял и Мехмед Синап със своето бунтарство, слугувал преди това тъкмо в това свободолюбиво родопско селище.

Откъм запад дъждовен облак наново се е навдигнал и похлупва помрачения Ешек кулак. Разширявам отново крачките си по шосето

към Горно Райково, но облакът ме изпреварва. Сипят се като по телени жички едрите дъждовни капки. След няколко минути тези дъждовни капки ще дойдат при мен, а наоколо няма никакъв подслон. Съобразявам, че най-близката сграда е право срещу мен отгатък реката и без да се двоумя, втурвам се надолу и като преминавам реката от камък на камък, озовавам се между двама стражари, седнали на сушина под малка беседка край някаква двуетажна сграда.

* * *

Стражарите любопитно се вглеждат в брадясалото ми лице и в пробития каскет, поразпитаха ме откъде и накъде пътувам, вгледаха се в препасания на бедрото ми пистолет, докато най-послед един от тях мълчаливо изтича към вътрешността на сградата, която отпосле разбрах, че е полицейски участък.

Същият полицаи след малко ми каза да го последвам в кабинета на пристава.

Тук картината на моето пътешествие неочаквано и много рязко се измени. Докато допреди един час се любувах на вечерната панорама към Смолян, сега се намерих изправен пред лицето на намръщен полицейски пристав, който още с влизането ми в кабинета му строго изкомандва на двама полицаи да ме обезоръжат. Последните ловко изпълняват заповедта на началството си и поставят моя пистолет на бюрото му.

— Дайте си личната карта!... — изръмжава приставът със свиреп тон към мен.

Отговорих му, че такава не нося със себе си.

— Донесете квитационната книга!... — изкомандува на подчинените си приставът. — Издайте му глобална разписка за сто лева. После да бъде отведен долу в зимника!

Отговорих на сърдития пристав, че аз съм юрист и зная, че не съм длъжен да нося лична карта, щом мога да се легитимирам чрез местните съдебни органи.

— Щом сте юрист, удвоявам глобата ви!... — отвърна още по-сърдито приставът и отново повтори да му бъде донесена квитационната книга.

— Такава сума аз нямам и не желая въобще глоби да плащам...
— отвърнах също в повишен тон.

— Отведете го долу!... — повтори приставът и взимайки пистолета ми в ръцете си, понюха го и като провери опразнения пистолет, спря отвеждането ми и наново грубо ме запита:

— По кого сте стреляли?...

Отговорих му, че по никого не съм стрелял, но той съгледа продупчения ми каскет и със свиреп глас се провикна:

— Сражавал си се с някого...

Аз се усмихнах, без повече да правя усилие да се оправдавам, и сам се насочих по стълбището към зимника.

— Ще го държите там, докато си плати цялата глоба и даде обяснения где и с кого се е сражавал!... — провикна се след мен озвереният от усмивката ми полицаи.

Стражарят, който ме следваше, отвори вратата на зимника, блъсна ме вътре и залости отвън вратата. След малко отново я отвори и ме запита за името. Казах трите си имена и добавих:

— Тукашният прокурор ми е съученик...

Вратата отново се затвори и аз останах с раницата и палтото си в мрачното помещение, осветявано от високо малко прозорче, през което до слуха ми достигаше само шумът на реката.

Останах прав в продължение на няколко минути, без дори да огледам цялата обстановка. До този ден не беше ми се случвало да бъда арестуван и в първия момент ми се стори, че е интересно да преживея подобна човешка участ. Да бъдеш предмет в ръцете на чужда воля и да не знаеш какво те очаква, но като си помислих, че цяла нощ, а може би и няколко нощи може да бъда лишен от свободата си, облегнах се безпомощен до вратата и гръмко изрекох проклятие срещу всички полицаи по света. Изрекох тези заплашителни думи така гръмко, че и приставът от горния етаж дори да ги чуе. После захвърлих раницата на земята и тъкмо се канех да седна на нея, нещо из отвъдния ъгъл на подземие то се размърда и с пресипнал глас започна изначало тихо, а после гласовито да се смее...

— Кой си ти? — провикнах се, почти изплашен.

— Човек... — отвърна ми едва видима сянка и продължи да хихика по-тихо и някак неуравновесено.

— Какъв човек? — повторих въпроса си и се надвесих към него.

— Човек от народа... — отвърна ми сянката и като престана да се смее, добави: — Жив народен човек!

Останах смразен на мястото си и не знаех какво повече да питам. Повторих само със затаен глас неговите думи „жив народен човек“ и то в полицейския зимник! Ето къде трябвало да се срещна с живия народен човек!...

Сянката отново започна несвястно да хихика, което ме накара да помисля, че той навярно е някой побъркан или пиан...

Приблжих се към него, за да го видя по-отблизо, но той като се навдигна, без повече да се смее, троснато ми заговори:

— Не съм пиан, нито пък луд, макар че тукашните големци са решили да ме пращат в психиатрията на изследване...

— Тогава защо ми се смееш? — отвърнах му и аз троснато.

— Защото си помислих, че и вас ще изпращат в психиатрията на изследване. Тук всички, които говорят срещу пришълците, смятат ги за смахнати, а тези, които като мен, повтарят: „Откакто ни поробиха българите...“ — направо ги смятат за побъркани...

— Че ти не си ли българин?

— Българин съм и то от тези, които се бореха преди Балканската война за освобождението на нашия край. Върлувах дори няколко години из Тракия с четата на Стефан Калфа.

— Че защо тогава така говориш? Нима пришълците са толкова лоши?...

— Не че са лоши, но малко искат да знаят за неволята, която ни сполетя, след като ни отрязаха от Беломорието, а някои от тях идват за кратко време, докато си направят юка от контрабанди и рушвети, па си заминат, за да дойдат след тях подобните им... Подобрите от тях, само охкат и пъшкат от заточението си.

— Че какво робство има тук? Вината не е в тях, а в Парижките мирни договори, които ни отнеха Беломорието.

— Това е така, господине, но какво ще кажете за безразличието на нашите държавници като този вътрешен министър от онова време Людсканов, комуто не е било известно, че в арденската долина има освободена цяла една турска нахия с българско име, та е назначил околийската ни администрация за Кара-дере, без назначените да знаят в каква посока да отпътуват.

— А местна интелигенция нямате ли?

— Имаме... И тук, и вън от нашите места, но ето вече цяло десетилетие спорят из разни списания какво име да дадат на родната ни планина: — Родопи или Родопа, а помаците ги нарекоха българомохамедани, сякаш това ще ги зарадва... Колкото софийските шопи, ако ги нарекат „българоправославни“, или пък павликяните — „българокатолици“!...

„Живият народник“ въздъхна и продължи:

— Пишат и все гледат да се наредят до някоя по-тлъста служба към София или да получат голяма субсидия. Такива са и нашите политически избраници, които изпращаме в столицата. Сълзи проливат за народа, докато си пуснем бюлетината, а после иди да ги впрегнеш в народната работа!...

Светлината от високото прозорче съвсем изчезна и от него сега все по-отчетливо се долавя бумтеж от нарастващите води на р. Черна.

Сянката на този самозван народник стана съвсем невидима в настъпилия мрак. Речният шум достига на пресекулки както и мелодичните звуци на военен оркестър, изпълняващ щраусов валс.

Народникът отново започна да хихихика, после умълчавайки се за момент, през зъби добави:

— Ето чувате ли?... Танцуват пришълците по случай изпращането на някакъв капитан от тукашната дружина... Голяма работа!... Дошъл, попиянствувал, жена му пък поклокарствувала и сега си отиват... Добър им час!... Утре войниците, построени в шпалир, ще викат подире му „ура“ като на някакъв победител... А нявга, преди да ни поробят българите, не беше така...

Черна продължаваше да бумти и този неин нестихващ екот ми напомни друга една река със същото име, из чиито скалисти завои денонощно се дебнехме с хората от отвъдните окопи. И там зад тази човешка мелница също така се устройваха забавни вечери с песни и напитки, а когато дойде септемврийската офанзива на противника, същите щабни големци се изпариха и техните бойни наблюдателници, изработвани под обстрел, останаха непосетени.

Ръмжи под нашия арест малката родопска Черна, досущ като онази затънала сред недостъпни скали Мориховска река, чийто води станаха свидетели на небивало човешко изстребление.

Събеседникът ми сякаш се досещаше, че са ме подтиснали възпоменания, остана безмълвен в продължение на близо цял час, през

което време в паметта ми възкръснаха образите на големи военачалници, прославили се между войниците от Мориховска Македония като безумци и престъпници.

Безумци бяха и онези министри от кабинета на Малинов, плъзнали малко преди това зад бойните окопи, за да държат патриотични речи пред боси и одърпани войници, че фронтът трябва да се държи. Но войниците след тях спонтанно си шепнеха думата „септември“ и когато дойде този месец, нарамиха пушките си и се насочиха към Главната квартира на побегналите генерали и оттам към Владая над изтръпналите столични политици.

Слагам глава на раницата си и усърдно притварям очи, за да прогоня образите на непогребаните ми другари. Напразно се старая да заспя. Нарастващия рокот на реката навдига все по-ярко задремалите в подсъзнанието ми възпоменания. Миговете на животинската уплаха, придружени с проклятие към тези, които безотговорно са ме родили. Кървави часове, когато като озверени гладиатори тичахме ние, довчерашните гимназисти с натъкнати ножове срещу блесналите оттатък телената мрежа вражески щикове.

Кой би могъл да разкаже тези мигове на онези, които решават мир или война между народите?

Въртя се ту на гръб, ту на страна върху голата пръст на мрачното арестантско подземие и при мисълта, че в плитките каменливи окопи на Каймак-чалан, Черна и Добро поле свършиха живота си цели полкове жизнерадостни младежи, изпитвам срам, че благополучно се върнах в бащината си къща.

„Страхливци, защо не умряхте и вие!“, беше се провикнал в края на речта си полковият ни командир Брайков, който пристигна отсам Каймак-чалан на другия ден, след като сърбите бяха успели без всякаква атака в гъстата като мляко мъгла да изринат шепата наши бойци, вмирисани като мъртъвци след едноседмичната артилерийска канонада.

„Защо не умряхте и вие? Храбреци?“ — поправи речта си обезумелият ни полковник, пристигнал цяла седмица след нас на този връх, отклонявайки се за „кратко“ време на свиждане с жена си при преминаването на полка през родния му град на път от Егейска Тракия към пламналата в унищожителни сражения Македония.

— Нещо не ви е удобно? — запитва ме иронично „народният човек“ от другия ъгъл и сам се превърта.

Вместо отговор въздъхвам дълбоко и наново се унасям в бойни спомени.

„... Защо не умряхте?... Защо не умряхте?...“ — повтаряше разчувствалият се офицер, докато най-после адютантът му го отстрани от наежените войници, без повече някой да го види, окончателно изпратен при благоверната си съпруга.

Така „бляскаво“ завърши своята офицерска кариера в чин генерал и бригадният ни командир полковник Козаров, който след един месец предизвика безсмислената отбрана на трите хълма (наречени Еровете) под Каймак-чалан. Гдето бе пожертвувал целия 21 пехотен полк заедно с храбрия му полкови командир Джеров, а после за да оправдае безсмислицата си, изпрати на съдебен разстрел близо стотина оцелели войника. Същият полковник Козаров, който се изпари заедно с целия си щаб още в първите дни на Септемврийската офанзива през 1918 година.

Историята ще възвеличи може би делата им, без да каже нито дума за изправените на разстрел войници от 21 пех. полк, пред които самият главнокомандуващ генерал Жеков бе довтасал цинично да ги обругае.

Ще разкаже ли историята нещо и за злополучната неприятелска офанзива през май 1917 година, когато из маковите поляни отвъд Черна увиснаха пред нашите телени мрежи хиляди африкански младежи, изпратени на смърт от също такива безразсъдни французки офицери.

Ручи все по-заглушително тукашната Черна, но нейният тътен не може да заглуши унизената ми съвест, че все пак аз се върнах от тази цивилизована човешка касапница, когато толкова други, не по-малко достойни от мен, какъвто беше и единственият ми невръстен брат Асен, станаха жертва на тази заслужила името си македонска р. Черна.

Скачам от мястото си като събуден от кошмарен сън и като събуждам хъркация край мен жив „народник“, запитвам го:

— Няма ли да стихне тази Черна река?...

Той сънливо въздъхва и след кратко мълчание тържествено ми отговоря:

— Не се усмирява така лесно нашето Кара-дере. То е главен приток на злопаметната Арда. Злопаметно е то като самата нея. Много човешки неволи то помни, но и за добрите времена понякога ръмжи. Водите си събира из високите картали на тревенистия Карлък, Чукурето и Круша планина, по които нявга се намираше дребен добитък десет пъти повече, отколкото бяха хората. Какво знаят тези, които сега пристигат по нашите места? Секат горите и все чевермета искат да ядат. Затова така ръмжи Кара-дере. Буботи, та земята се тресе, но това никого не смущава.

— Не стават ли тук земетресения? — запитвам невидимият си събеседник, но той нищо не ми отговаря.

— Жалко, че не стават... — отговарям аз вместо него. — Защото когато земята се размърдва, и полицейските пристави дори по-смирено говорят.

— Не сте ли чували нещо за нявгашните наши кехаи?... — Запитва ме и той на свой ред, но като му отговарям, че никой не ми е говорил за тях, той става почти прав и с още по-тържествен глас ми изброява имената на Цоно Забилев, Курто Кехая, Кел Петко, Забирът, Иван Бенчев и неколцина още други, живели допреди тридесет години прочути овцевъди, чиито многохилядни стада по цели седмици са се изнизвали обагнени напролет от Беломорието, за да завладеят високите пасбища и да раздадат даром на населението по паница прясноподквасено сирене и парче от опечено на шиш агне. А на някои по-бедни, които си нямат овчица, и по цяло живо агне. На бедни и заможни раздаваха тези народни мъже от добитъка си, а за черкви и училища с шепи златни пари подаряваха. И днес за тях народът приказва. И занаятчиите от Устово не падаха по-долу. Цялата Османска империя бе тяхна, та дори и пазарите из чуждите държави спохождаха. Такова беше нашето Кара-дере, каквото го зовяха цариградските управници, без да са го помирисвали подобно на нашия Людсканов.

Къде са тези кехаи, бакърджии, златари и абаджии, на които правеха икрам и помашките ни агии? А какви хора бяха тези неуки агии? Истински народници!... Справедливи към нас, раята, и към правоверните си помаци. По-справедливи дори към нас, отколкото към тях.

Къде отмина това робство, когато агите се разпореждаха из селищата, а войводи като Петко Киряка и Стефан Калфа отмерваха

като касационен съд присъди на тези, към които агите бяха безвластни?

А сега — с пресипнал от вълнение глас продължи речта си — някакъв си прокурор е написал обвинителен акт на сто и двама души местни помаци, защото били се опитали да изпратят писмена молба до външния министър в Анкара, за да им отвори път към изселване.

Помислете, господине, каква умна глава трябва да има този господин, който без да се замисли, е решил да направи от това недостигнало до Анкара писмо политически процес с последици, каквито едва ли някой може да предвиди.

Обвинителен акт срещу хора, които никому нищо лошо не са направили, нито пък напразно са яли българския хляб, както се пише в акта, защото сами са си го произвеждали.

Така не биха постъпили с раята си нявгашните аги. Те подпомагаха и онези, които не ги обичаха, защото кръвта им не беше станала чиста вода. Вътрешен глас им подсказваше, че не бива да прогонват от себе си онези, които са останали верни на вярата си.

Водният тътен отвън започна да се примесва с пороен дъжд, придружен с редки светкавици, които проникват през малкото прозорче и осветяват лицето на моя събеседник. Едва сега аз виждам, че той е човек с брадясало лице и посивели коси. Той продължава нещо да ми говори и размахва ръце, но аз не мога да го чуя от водния рокот. Той долавя това и най-сетне замлъква.

* * *

След малко дъждът престана и натежалите ми клепки сами започнаха да се затварят. Пробудих се, едва когато от прозорчето проникваше като в кладенец слаба дневна светлина. Отново затворих очи, когато вратата на зимника се отвори и същия стражар, който ме беше отвел от беседката при пристава, ми каза да си взема раницата и да тръгна след него.

Сега, помислих си, навярно ще ме поведат към моя Тримонциум по етапен ред... Най-позорното!...

Тромаво изкачвам стълбището с втвърдени крака и когато се показах на горния край, сам приставът ми подава ръка и ухилен ме

води в канцеларията си. Вътре той се изправи пред лицето ми и усмихвайки се колкото се може по-мазно, се провиква:

— Защо не ми казахте снощи, че сте били журналист?

За миг помислих, че приставът се преструва, но като ми подаде пистолета и отвори изходната врата, повярвах, че арестът ми е приключен. Едва тогава се досетих да го запитам отгде е разбрал, че съм журналист.

— Каза ми прокурорът снощи на бала. Той наистина е бил ваш съученик...

— Той ви е заблудил... — отговарям троснато. — Аз съм публицист, а не журналист.

— Как?!... — изпули очи приставът и започна да се двоуми дали не е станало някаква грешка. Но за да му дам време да се окопоти, извърнах се цял към него и на свой ред го запитах как се казва и отгде е дошъл.

Отговори ми, че се казва Попов и че са го изпратили за наказание от с. Горна баня, Софийско, гдето бил началник на участъка и една нощ е съставил акт на директора на народното здраве д-р Кесяков, защото го намерил в хотела с чужда жена.

Тази откровеност на пристава и най-вече постъпката му с директора на народното здраве, стар ерген и бивш кмет на нашия град, ми се хареса и аз си подадох ръката за сбогуване, като му казах да освободи и онзи нещастник, с когото ношувах долу в зимника.

Той сви бърните си и ми каза, че това вече е работа на прокурора.

Още веднъж му казах сбогом и без повече да се обръщам назад, поех пътя си с едри крачки, за да се отдалеча, колкото се може по-бърже.

ИЗ ВИСОКИТЕ ГРАНИЧНИ БИЛА

Крача и очите ми не се откъсват от утринната слънчева картина на окъпания от дъжд Карлък, а мисълта, че отново съм свободен, ме прави да се чувствавам новороден, каквито ми се виждаха и скалистите чуки по високите хребети. Новородени ми се виждаха и варосаните родопски къщи, амфитеатрално накацали като току-що поникнали гъби из стръмнината към гористия Ешек-кулак. Само гордо възправената над самия град гнайсова Невеста, измокрена от обилната влага, ми се стори необикновено тъжна. Нейната извезана като с длето каменна туника задържаше погледа ми повече от всичко и аз не забелязвах дори бумтежа на реката, която все така неукротимо тътнеше.

Пресичам през дървеното мостче, сложено върху поточето, което отделя старата от новата част на Смолян, и се озовавам пред шпалира от войници, които покорно разтворили уста, непрекъснато като на учение викаха нескончаемото си „ура“, а по средата на улицата с бавни крачки мустакат офицер усмихнат правеше знак към челото си за сбогом. Останах за момент да се полюбувам на това необикновено зрелище, доволен, че имах щастливия случай да видя с очите си как живеят пришълците в щастливата за тях арденска „Аркадия“.

Досещам се по едно време, че канцеларията на училищния инспектор е в с. Райково, а не в Смолян и като правя кръгом, с още по-едри крачки се спускам по шосето надолу. От време на време се обръщам да се любувам на свежата картина от близки и далечни планински дипли, крача и си тананикам щраусовия валс, заседнал като гвоздей в ободреното ми съзнание.

Кой може да отрече, че съзнанието не зависело от битието, мисля си аз и се отбивам първо в пощата, да подам телеграма до приятелите, че съм жив и здрав, и после в млекарницата и бръснарницата, а накрай с твърди стъпки минавам моста на р. Черна към гиздавето Горно Райково, гдето ще трябва да намеря инспектора, така нежно наричан нявга от гимназистите „Свата“.

Прекрачвам моста на Черна и се озовавам пред лицето на „Свата“ и без много заобикалки, направо му съобщавам, че искам да бъда назначен за учител в някое помашко селце отгатакъ Карлък.

— Значи решил си да оставиш на спокойствие големците на родния си град и сега идваш тук нас да маскириш... — ревна „Свата“ и стана прав зад бюрото си.

— Защо да ви маскарят, учителю благи... — провиквам се крайно изненадан и отново повторих молбата си. Но „Свата“, без да ми отговори направо, посъветва ме да си открия кантора в Смолян и ми съобщи, че тук адвокатите печелят луди пари.

Тази негова препоръка ме вбеси и без много да му мисля, развързах си езика и след като му наговорих всичко, което ми тежеше след злополучната арестантска нощ, хласнах инспекторската врата и полетях обратно към реката. Преминах неусетно моста и на другия край едва не се сблъсках с брадатата фигура на Николай Вранчев — литератор, издател и най-важното стар приятел.

Цял сияещ, той ми подава женствената си ръка и поглеждайки ме отдолу нагоре, дръзко ме запитва:

— Къде така си се втурнал, драги Дон Кихоте?...

Нова вълна от възмущение ме обзема и в отговор му крясвам:

— Аз съм Дон Кихот, а ти какво си?

— Твой верен оръженосец Санчо Пансо... — отвръща ми все така засмян и ми предлага едноседмичен тур из високите гранични била.

За момент се замислям и отговарям, че щом е за високите била, съгласен съм, но още утре да се махваме оттук. Вранчев приема условието ми и си назначаваме среща в родното му Устово.

Отново се спирам пред пощенския клон и като отварям портфейла си, установявам, че през двуседмичното ми пътешествие не съм похарчил нито стотинка, отделям половината си капитал и телеграфно ги изпращам на земеръсните си приятели, като дял за преместването на бараката ни и с молба да се погрижат за изгладнелия ми котарак.

Не пропускам да се обадя по телефона и на смолянския прокурор, за да му благодаря за застъпничеството му пред полицейския пристав и между другото да го закача за незаконното задържане на многоглаголствуващия „жив народник“.

— Ние живеем в демократична страна и всеки има неотменимото право да говори... — казвам му с повишен вестникарски език. — А най-много побърканите...

Запитах го със същия възбуден тон какво е станало с обвинителния акт на стотината помаци, обвинени за изселничество. Отговори ми, че обвинението е отменено. Поблагодарих му още веднъж и с повишен дух се напътих към родното на Врачев Устово. Крача по шосето, което минава през Устово и продължава през Дерекъй (Соколовци), възкачва се високо към Чепеларе през Роженските поляни, за да стигне след сто километра в равното Тракийско поле.

Вървя все по-надолу край малки, но добре обработени тютюневи нивички с дребнолистен джебелски тютюн, единствен сигурен доход за избеднелия днес смолянски край, а срещу мен се изнизват групи от празнично облечени устовци с кошници и бохчички в ръце. Мъжете са надянали новите си дълбокодънесте потури от тъмен шаек с плитки обуща еминии и кожени калпаци, а жените в пъстра носия от тъмни въленици, оранжеви престилки и светли везани ръкави и нагръдници. Белосаните им лица кокетно се изрязват под пресечената на челото им вишнева шамия. Бели женски лица и тъмни, ъгловати мъжки физиономии, опърлени от беломорския климат, и с жълти янтарни броеници в ръце, останали от блажените занаятчийски години на бащите им.

Всички са весели, разговорливи и почитателно ме поздравяват. Аз също ги поздравявам и ги разпитвам за днешния събор, на който щели да дойдат много хора от околните български села. Наскоро такъв събор щяло да има и в Устово. Всяка къща в такива дни приемала и гощавала няколко семейства, безразлично дали са познати или за пръв път се виждат. Такъв бил тук обичаят и при сватби, кръщенки, дори и при погребение. Събори сред селата, а не на високите поляни, както са широколъшките.

Така е било тук по онова време, когато благоденствието е преливало и когато християнските села, заобиколени от помашки махали, неотстъпно са поддържали своя открит израз на материалното и духовното си предимство. Но сега при общото обедняване всеки гост си носи по нещо и при общи трапези духът на необезверената от Парижките мирни договори българщина неотстъпно и с вяра в бъдещето продължава заедно да живее. Дружба без ежби и крамоли,

лишена от завист и суета. Насядали около дългите народни трапези, ще се веселят като отколешни приятели, защото такъв е бил и такъв трябва да бъде надживелият тъмните времена родопски човек.

Няма тук щраусов валс, нито разголени до кръста жени, които раздават благоволение към всеки подлизващ се кавалер, а с крайчеца на окото хвърлят огнени стрели към новоизлюпените си съпернички.

Тук трудолюбието е единствено достойнство редом с природната хубост на претоварената от разнообразна работа родопска жена. А за мъжа — неговият неустрашим в гурбетчилъка живот, достойнство в занаята и в мъдростта му при рискованите нявгашни обществени прояви. Такива като устовския кмет Цоно Хаджичонов, убит от турци при засада, като насечения на късове Кольо Кел Петков, съзаклятникът на Левски и местния първенец Дечо Стояновски, отровен с кафе. Такива като плеадата възрожденски учители Христо Ковачев, Д. Македонски, Стоян Георгиевски и Илия П. Белковски, начело с онзи незаписан в нашата книжнина даскал Димо Шивача, който още през 1848 година е заменил в своето училище-шивачница гръцките алфа, бета, гама с българските аз, буки, веди, като в тази негова просветна работа е взимала участие и жена му Димовица даскалката, поддържайки с хурката си реда и тишината.

Много са имената на устовци, които моят прогимназиален учител Стою Шишков ни е изброявал с трогателно вълнение като скъпи спомени от своето родно Устово. Възрожденци, които още през 1863 година изграждат триетажна училищна сграда при черквата Св. Никола, а през 1866 година при небивало тържество и без присъствието на патриаршески владика сами си освещават втора каменна църка Св. Богородица, на възприетата още през 1844 година от свещ. Киряк Белковски служба само на български.

Крача все по-енергично към това живописно разпръснато между двете реки — Черна и Бяла — среднородопско селище и едва когато отминах Долно Райково, се досящам, че трябваше да се напия с вода от големия карстов извор, неизползуван и досега за някаква полезна индустрия.

Где са нявгашните възрожденци от моя роден Тримонциум, поробен от разноцветни политици и дипломирани юначаги, заседнали зад служебните си бюра и важничачи пред народа, сякаш опълченците на Шипка мряха, за да осигурят единствено тяхното благополучие.

Политици, които се обединяват, когато е застрашено тяхното обезличаване като такива, и отново се цепят, щом народът им позволи да го яхат.

Общинските съветници, които безконечно спорят, отгде да се докара вода за пиене в града и на какви начала да включат електрическата енергия от Вьча, осветила отдавна околните села, докато някой „безкористен“ предприемач им построи къща. Отлагат може би, защото предчувствуват, че електрическите лампиони ще разпръснат мрака около нечестивите им сделки.

Кметове, които чакат нова Балканска война, за да продължат укрепяването на бреговете на реката с безплатен помашки труд.

Где са пламенните оратори от времето на Съединението, за да видят, че на присъединената Румелия към обединената от тях държава столичните велможи не отпускат нито лев за каквато и да е обществена постройка...

Где са възрожденските еснафи, които без да рушат квартали от хилядолетния Тримонциум, съзиждаха църкви и училища, повярвали, че дипломирани строители не ще посегнат на тази опазена от вековете старинна архитектура? Варварство, каквото турските управници не посмяха да извършват, защото и самите те съзиждаха неувяхващи по красотата си монументални обществени постройки...

Бедни мой обезличен Тримонциум, сега поне дано из земетръсните ти развалини се роди достойният за миналото си петхълмен град...

Възбуден от помрачени мисли за родния Тримонциум, неусетно навлизам из тесните калдъръмени улички на с. Устово, което нито преди, а още по-малко сега се стреми да измества Смолян като централен град, защото на времето не е искало да се заселват заедно с учрежденията и турските чиновнически семейства, а сега защото нищо добро не може да се очаква от хора, които само жънат, без да сеят...

Разглеждам надвисналите с типични родопски еркери застарели двуетажни сгради и смирените под тях занаятчийски дюкянчета.

Преминавам цялата дължина на пазарната улица и се озовавам на неугледен площад, от който се открива кокетната махала оттатък р.Бяла.

Уморен от снощното безсъние, отлагам разглеждането на двете старинни църкви и триетажното училище, както и редките образци от

родопски къщи, спускам се по отвъдния засенчен бряг на р. Черна и като отпускам уморените си нозе под млад чинар, решавам в сън да дочакам завръщането на моя брадат Санчо.

* * *

Рано на другия ден след добра закуска потегляме по коларския път, който води към границата и оттам към Беломорието. Ободрени от свежото утро, енергично крачим и шумно спорим. Не спорим, а се караме като цигани, когато се връщат от неуспешен пазар.

Той твърди, че за сегашното незавидно положение на родния ми Тримонциум не било виновно Съединението и бягството на духовните му първенци към разхубавяваща се столична София, а единствено мързелът на местната интелигенция и плашливите ни кметове.

— Но за каква интелигенция ми говориш, мили мой... — възбудено крещя аз, — когато тя побягна и остави паликаретата от новата махала и циганите от Аджесан махала да доминират над българското, турското и арменското население. И за какви куражливи кметове може да става дума, когато всички до един мечтаеха да се изселят към новата ни столица. Само печатарите от Дановата печатница и писарите от българската махала Мараша се емнеха с хоровите си песни и импровизираното си театро да напомнят на многоезичния ни град, че вече е български.

— Да но отпосле, когато след Световната война израснаха огромните тютюневи складове на чуждите фирми, слепи ли бяха вашите кметове да ги обложат с такси и аренды, от които да изградят театрална сграда и училища, каквито и досега нямате. Навъдиха се в града ви толкова банки, водни и електродобивни синдикати, а ни вода, ни светлина и досега нямате. Нямате и един свестен паметник, който да отбележи събитията и хората, свързани с недавнашното минало...

Съкрушен от последните думи на моя брадат и очилат Санчо, прегърбен от тежка раница, разярено му отвръщам, че и те в столицата нямат бог знае колко паметници на заслужилите на родината ни хора, а днешните ни поети, писатели и общественици ги пекаат по гарнизонните фурни, или ги разстрелват като предатели.

— А тук твоето родно Устово защо сте го изоставили? — сега пък аз нападам. — Никакъв паметник, нито име, записано на плоча не се вижда, макар че истински народници тук са работили и живели. Загинали са и стотици войници по тези места, гдето сега крачим, когато през октомври 1912 година многобройната турска армия е била отблъсната при неколкодневни сражения... Ти като местен човек и писател защо нищо не си написал за своето родно Устово? Защо тукашните писачи, които водят безконечни спорове дали помаците трябва да се наричат помаци или българомохамедани, не опишат безкористното гостоприемство на помаците към побягналите при тях по това време устовски семейства? А за хилядите бежанци, многократно преминавали насам и оттатък между двете тракии през войните от Освобождението насам... Описал ли е някой тези човешки неволи?...

Вървим и шумно спорим, без да забележим, че редом с нас на едро муле ни е настигнал устовският търговец на добитък Перпелиев. Едър мъж с орлов нос и облекло от шаек, но с червен пояс, който го наподобява на изчезналите турски аги. Усмихнат, той ни поздравява и шеговито ни подхвърля, че помаците тогава са били харни, но сега по-добре да бяха си отишли в Турция заедно с турските бежанци. От тях полза за нас няма и не ще има. Въшлив и мързелив народ. Сега са се сетили да отиват в Турция, къщи не си правят и само за това мислят и говорят. Нивите си даже на обработват, а къщите им, ако все така върви, скоро ще се порутят... Да се махнат, па ако щат да измрат по Анадола.

Този словесен порой, изречен така неочаквано от масивния търговец, който беше зачул нашата препирня, ни постави в недоумение.

— За къде си се забързал? — запита го Вранчев, без да сподели изреченото му обвинение към досадните му помаци.

— Отивам да се оправя с рудоземските митничари. Задържали са ми цяло стадо овце и ми налагат голяма глоба, че не съм им казал точното число, когато съм ги прекарал през границата.

Вранчев се обръща към мен и усмихвайки се, ми казва:

— Ето работа за теб... Нали си юрист, можеш да помогнеш.

Перпелиев, дочул думите на Вранчев, също се обръща към мен и ми обещава цяло шиле, ако успея да намаля глобата.

— Нямам нищо против... — отговарям, — стига да мога... Но митничарите не ме познават като юрист и навярно не ще ме изслушат, а освен това не са ми много известни техните наредби...

— Няма значение — отвръща ми Вранчев. — Аз ще ги осведомя, че си виден адвокат, а ти ще им цитираш някое касационно решение, което и те не знаят, и току-виж, че работата се е оправила...

Перпелията, цял усмихнат от щастливата случайност, че ще има виден адвокат пред неуките митничари, шибна коня си и се провикна:

— Ще ви изпреваря и отново ще ви потърся при казармата. Нали ще се отбиете при майора?...

Нямах никакво намерение да се застъпвам за този мастит помакомразец, но като съобразих, че ми предстои такъв дълъг маршрут по границата чак до Дарь-дере (Златоград) и обратно до Устово при раница, в която освен пистолета и един калъп сапун за пране, нищо друго не съм поставил, а Вранчев е натъпкал своята с разни лакомства, то предпочетох да не се отказвам от търговското шиле. Толкоз повече, че Вранчев със съкрушителни доводи ме убеди, че без лъжа на този свят мъчно се поминува. Разликата била само в това, че едни плащали за лъжата данък, каквито са адвокатите и търговците, а други като писателите получават за лъжите си хонорари.

Отминаваме малкото помашко село Алим-дере, прекръстено напоследък на Полковник Серафимово в памет на командувания сраженията жив и здрав полковник Серфимов и без да спираме въпреки умората си, продължаваме към Арда. Разголеният до косматите си бедра мой Санчо е потънал в прах, а очилата му в изобилна пот. Денят е слънчев и горещ, такъв какъвто не може да бъде по високите гори била, към които се насочваме.

Минаваме още няколко прашни извивки и пред нас се открива долината на с. Палас (Рудозем), чиито къщи са накацали нейде високо по голата урва, а долу при крутия завой на Арда се белее двуетажната сграда на нявгашната турска казарма, сега застава на нашата гранична дружина. Пред нея малка беседка край реката, а на отвъдния бряг е схлупената едноетажна сграда на митницата.

Нищо забележително, което да овладее окото, освен трисводния старинен мост, сега подзидан от двете си страни, за да се намали неговата дъгообразна стръмнина, та да минават по него не само

натоварени мулета, каквото е било нявга неговото предназначение, но и съвременни моторни и безмоторни подвозни средства.

Изправяме гръбнаците си пред приближилия краен пункт за днес и с боязливи крачки се насочваме към казармата, гдето ще търсим място за пренощуване. Аз вървя напред, а Вранчев — след мен. Рунтавите му нозе трмаво се подгъват по пряката пътека, в която се отбиваме. Само още няколко крачки и очите ни се изблещват в съвсем неочаквана картина. В беседката край реката е седнала млада жена.

Санчо ме дръпва за ръката и ми казва:

— Ето е нашата Дулцинея Тоболска!... Ами сега как да се явя пред нея с такива космати крака?!...

Аз нищо не му отвръщам и вмъквам в джоба на пардесюто си пробития каскет и като се покланям, колкото се може по-елегантно, учтиво я запитвам къде може да намерим дружинния командир.

Дамата ни поканва да седнем в беседката, като ни уведомява, че господин майорът ей сега ще дойде. Представям моя брадат Санчо като столичен писател, а моя милост — като бивш учител и вестникарски дописник. Тръгнали сме, обяснявам още, да се изкачим по граничното било и се полюбуваме на панорамата към Егея.

Тя ни поздравява с „добре дошли“ и ни обяснява, че е съпруга на майора и че тук е с майка си от няколко месеца. После тя извърща глава към казармата и ни сочи приближаването на съпруга си и майка си.

Представя ни на съпруга и майка си, които също ни казват „добре дошли“ и учтиво ни канят да седнем в беседката.

Майорът е човек с интелигентно лице и най-любезно ни разпитва за целта на нашето пътешествие. Като узнава, че поручик Ангел Ангелов, офицер от неговата погранична дружина, е мой съученик, става от мястото си и без да даде вид, че отива на телефона за служебно осведомяване, извинява ни се за моментното си отклоняване и после, когато отново се връща при нас, става още по-любезен. Очевидно поручик Ангелов му е дал добри сведения за нас.

Това ни развързва езиците, защото майорът между другото ни съобщи, че ще ни очаква за вечеря и че за нощувка няма да търсим друго място. При това се оказа, че майорът е живял дълго време в столицата сред артисти и че живо се интересува от училищните работи из пограничните селища. Разговорът ни се разширяваше все повече и

все по-дружелюбен ставаше, което увлече майоршата, а така също и нейната с добре запазена външност майка. Арда със своята прохлада и неспирна глъчка ни разведряваше, както и миловидното лице на майоршата, която крадешком поглеждаше ту рунтавите колена на Санчо, който ги припокриваше с каскета си, ту към изкирливената яка на ризата ми, която от целесъобразност бих сгънал навътре към шията си, за да се не виждат оръфаните ѝ краища.

Спаси ни от това неудобно положение търговецът Перпелиев, който с дълбок поклон се приближи към беседката и ме покани да го придружа до митницата.

Майорът още веднъж повтори поканата си за вечеря у тях и ни предложи да оставим раниците си, за да ги приберат неговите войници. Съгласихме се, след като извадих сапуна, а Вранчев — дългите си панталони.

* * *

На път към митницата сърцето ми се стегна при мисълта, че ще трябва да играя роля на виден адвокат и че ще трябва да изхитря добросъвестните гранични митничари. Но веднъж човек докато не каже буквата „А“. Следващата и всички останали букви човек е годен да изрече както като сакраментални църковни молебствия, а така също и като най-дръзката лъжа в името било на някаква възвишена идея, било в защита на окаян подсъдим, а така също и в името на най-груба корист...

Влизам в канцеларията на митническия чиновник, който предварително е подготвен за моето знаменито пристигане. Последният става от бюрото си и след като ми се представя, посочва ми глобалната преписка. Аз я прелиствам с привидна задълбоченост, после поклащайки неодобрително глава, изказвам своето „вещо“ мнение, като го свързвам с практиката на митническите глоби в Тримонциум.

Лицето на митническия чиновник изпърво се помрачи и аз си помислих, че ще ми каже, че и понятие си нямам от митническите закони, но вместо това той, изхождайки от моя второстолепен

авторитет, сниши гласа си и за мое учудване прие да намали наполовина глобата.

Лицата на търговеца и придружаващия ни Вранчев светнаха.

Поблагодарих на митническия чиновник и излязох на чист въздух, за да си отдъхна от този пръв успех по юридическата ми специалност. Перпелиев, особено доволен, обеща, че шилето ще бъде заклато сутринта и донесено в казармата. А ние с моя Санчо се напътихме към върбалака край брега на Арда, за да изпера ризата си, разчитайки по този начин да очистя и калта от първия ми адвокатски успех.

* * *

Вечерта още преди да се стъмни, влязохме в казарменото помещение — аз с изпрана риза, а Вранчев в дълги панталони. Майоршата също бе променила тоалета си. Майорът се присъедини към групата ни и предложи вечерята да стане на терасата-балкон, който е обърнат към Арда. Разбира се, това ние приехме с удоволствие.

Скоро след нашето сядане започнаха да се носят от войници, командвани от тъщата, разни напитки и салата от зелени краставички, отгледани във войнишката градина.

Вечерният повей от дефилето енергично ни разхлаждаше.

Това неочаквано гостоприемство и хубавите напитки, поднасяни така щедро от домакините, възбудиха духовете ни, още преди да се сервира вечерята. Разговорите ни се водеха като между стари познайници. Майорът се оказа осведомен не само по артистичните злободневки от столичния живот, но и голям привърженик на народностното осъзнаване на родопските помаци. Показа се също, че беше събирал сведения не само от съученика ми, негов подчинен офицер, но докато сме се къпели и прали край Арда, той се осведомил и за Вранчев, който минава за стар, но безопасен комунист.

Разговорът ни от литературна тема скоро премина на политическа, а накрай и по бъдещето на този избеднял в поминъка си буден родопски край.

Майорът ни прочете някои страници от своя обширен доклад до военната област, с който предлага да се създадат пансионати при

централните училища в Родопите на равни начала за християнски и мохамедански младежи, а в пограничните селища да се дава продоволствено съдействие от военните домакинства на учителите. Показа ни също образци от рудни камъни, намерени в съседство с граничните постове.

Нищо не ни ограничаваше в тази задушевна беседа, в която отпосле взе участие и неговата съпруга. Само тъщата малко се интересуваше от това, което се говореше. Край богато запълнената трапеза, тя само зорко бдеше за навременното запълване на опразнените съдове.

Към полунощ, когато се опразни трета бутилка охладено вино, езиците ни особено се развързаха и майорът с повишен глас се провикна:

— Представяте ли си, господа, какъв прекрасен град би могъл да изникне в тази забутана котловина, ако един ден мине оттук железопътна линия към беломорския бряг или ако от тези случайно намерени рудни камъни се изгради новият поминък на избеднените родопски скотовъдци и занаятчии?...

Вранчев, събуден от възторжените думи на майора, разтърква клюмналата си от виното глава и на свой ред подхваща:

— Да, господа, в пиесата на Чехов „Три сестри“ има един полковник, в когото се влюбва средната сестра Олга и той в изблик на повишено настроение казва пророчески думи за бъдещето на Русия. Сбъдва се индустрията и високата култура на съветските хора. Непобедимото могъщество на съветската държава. Това е казал полковник Вершинин. Вранчев продължи:

— Дано и вашите думи, господин майор, станат в недалечно бъдеще действителност. Стига сме се вайкали за изчезналите родопски стада и народниците-кехаи. Животът трябва да върви напред и вместо кехаи да се родят нови хора, които вместо многохилядни стада да водят народа ни към по-светли и по-богати бъдници...

Майоршата се разсмя гласно и като покани моя Санчо да си чукнат чашите, лукаво му пошепна:

— Защо не извикате да живее Съветският съюз? Тук поне никой няма да ви предаде на полицията...

Вранчев се почувствува смутен от думите на майоршата и започна нещо да пелтечи с желание да се извини за дръзките думи, но

майорът сам смутен предложи да се приготвят леглата за сън.

Аз се възползувах от нареждането за спане и помолих домакините да ми импровизират легло тук, гдето сега е траpezата...

* * *

След четвърт час аз вече се изпъвах на походно легло, поставено на мястото на масата и необезпокояван от никого притварях очи, за да се отдам на блажен туристически сън. Арда от близкото съседство ми нашепваше хилядолетната си люлчена песен и унесен в монотонния ѝ речитатив, аз си давах вид, че заспивам, макар че възбудените гласове от току-що приключената беседа и миловидният образ на нашата Дулцинея не излизаха от главата ми.

Исках да си представя как по запустялото шосе, из което днес по слънчев пек бродехме единствено ние двамата с Вранчев като заклет рицари, един ден ще профучи влак или керван от камиони, а на мястото на старата турска казарма ще израсне някоя голяма фабрика или рударски завод, из чиито новопостроени цехове ще израстват новите хора, родени сред днешната нечовешка немотия. Исках да заживея с това бъдеще, към което и самата Арда със своя неспирен екот възторжено поощряваше възбуденото ми въображение. Мрачните силуети на околните урви също ми внушаваха подобно бъдеще.

Дори и прохладният вятър, извиращ като из фуния от невзрачното дефиле, ми подсказваше, че там, гдето е текло веднъж изобилие, много е вероятно отново макар и по други пътища пак да протече. Иначе не само помаците, но и християните рано или късно ще побягнат от мрачните пазви на арденските тесногръди клисури. Успокоеното ми съзнание от тези светли арденски бъднини леко преминава в дълбок казармен сън...

* * *

Рано сутринта до ухото ми достигна гърлестият глас на търговеца Перпелиев, който долу под балкона разговаряше с някакъв ординарец. Надявам горна дреха и слизам на двора, гдето в селски

месал Перпелиев е домъкнал закланото шиле. Той все така е усмихнат и се извинява, че рано ме е събудил, но това се наложило поради обратното му отпътуване.

Приемам адвокатския си хонорар и когато го поднасям на ординареца, казвам му да го нареже на четири равни части, от които едната четвърт с вътрешностите да се остави в кухнята на майора, другата четвърт да се отнесе на митническия чиновник, а останалите две четвърти поотделно да се увият в хартия и по една да се сложат в моята и във вранчевата раница.

Сбогувам се с Перпелиев, който иска адреса на адвокатската ми кантора в града, но му изясних, че сега се местя и допълнително ще му пиша, та когато има нужда от мен, лесно да ме намери. После сядам край брега на Арда да се съвзема от новата си лъжа и там дочаквам разбудването на моя Санчо, за да продължим рицарския си поход.

Първа от спящите в горния етаж се появява тъщата на майора, която като ме вижда клекнал край реката, състрадателно ме разпитва за неудобствата от походното ми легло на балкона и без да повярва на моите опровержения, връща се обратно в сградата, от гдето след малко идва и нейната дъщеря, наметнала пъстър копринен шал върху нощната си пижама. Тя също изказва съмнение по моята добра нощувка и остава на кратък разговор с мен за маршрута, който днес ни предстои. Нейният особен интерес към нашето пътешествие ме учуди, но после когато пред майора заяви, че и тя би желала да ни придружи до почти двехилядния връх Ченгене-хисар, за да се полюбува на панорамата към Егея, стана ми ясно, че нашето появяване беше смутило не само нас, рицарите без шлемове, но и нея — нашата Дулцинея Тоболска.

Майорът остана много изненадан от приумицата на жена си и когато след малко ние със Санчо се измъкнахме натоварени с раници, из които се подаваше по един агнешки крак, стори ми се, че по очите на хубавата майорша забелязах бликнала сълза.

Може би такава сълза да не се беше появила, а мен така да ми се е сторило, но това съвсем не ни попречи отпосле по пътя към граничния подучастък на съученика ми поручик Ангел Ангелов да си правим взаимни комплименти в полза на нашето рицарско появяване пред тази прекрасна Дулцинея, заровена сред пустинната планина от неумолимия граничен цербер...

В подучастъка на поручик Ангелов, настанен в една помашка къща заедно с жена си и малко дете, пристигнахме рано преди обед, но гощавката, поръчана по телефона от майоршата, бе готова. И за да не разсърдим моя съученик, трябваше да унищожим всичко, което пъргавата му съпруга слагаше пред нас едно след друго.

А когато отново нарахме раниците си, поручикът ни посъветва вместо на Ченгене-хисар, който попада в друг западен подучастък, да се насочим на изток и погледаме морския простор от Добрев връх, през който и без това ще трябва да минем, щом маршрутът ни е насочен към околийския градец Даръ-дере (Златоград).

Съвета му намерихме напълно уместен и с един въоръжен войник веднага след гощавката се насочихме към най-близкия граничен пост № 12, изграден до самото шосе за към гр. Ксанти. Пресяхохме просторните ливади на селото, из които млади мъже енергично размахваха своите бляскави косачки, и по лъкатушна пътека, осеяна от двете страни с боровинкови храсти, се озовахме на вододела между Арда и притоците на Места.

Вранчев, не видял от години черния дребнозърнест плод на боровинките, залегна до тях и започна да зоби зърната им. С мъка го откъснах от храстите. Пътеката навлезе из самото било на границата, но това не пречеше на Вранчев да навлиза отсам и оттатък граничната линия, за да търси боровинки, докато по едно време войникът ми съобщи, че дядо Вранчев го нямало зад нас. Огледахме се, провикнахме се, но от Вранчев нямаше нито следа. Войникът подозрително ме изгледа, смутен навярно от мисълта, че е изтървал един от двамата презгранични бегълци. За момент и аз изтърпнах пред мисълта, че този мустакат интернационалист може би внезапно е решил да се поразходи край морето без паспорт.

Дадох си вид пред войника, че не съм разтревожен и го поканих да се върнем назад, за да го потърсим. Войникът веднага се съгласи и започна да тича пред мен, да свири с уста и тревожно да повтаря:

— Насам... На-сааам...

Потичах и аз зад войника, докато стигнахме едно отклонение на пътеката, навярно останало от времето, когато по тези места не е съществувала гранична линия и пътеката е служила за движение към пасбищата в сегашната гръцка територия.

Войникът се досети, че Вранчев, който оставаше все назад, се е насочил тъкмо по тази пътека и без да мисли за последиците, ако бъде забелязан от гръцки патрули, се е втурнал из чуждата земя. Тръгнах и аз подир него, провиквайки се по тиролски, за да разбере, че го търсим.

Най-после пред нас се мярна човешка фигура, клекнала край пътеката, което в първия момент ни смути, допускайки, че ни се прави засада, но когато приближихме и разбрахме, че това е Вранчев, ревахме и двамата с войника несдържани ругатни.

Вранчев, съвсем учуден от нашата тревога, дори не мръдна от мястото си и ни пригласи да си наберем и ние от ароматните ягоди, на каквито отдавна не бил попадал.

Войникът, успокоен най-после, започна гръмко да се смее и в отговор му съобщи, че може и оловена шикалка да си хапне, ако го забележат гръцките граничари.

Едва при тези думи Вранчев се досети, че е сбъркал пътя и преди да го поканим да се връща назад, той хукна пред нас като подплашен заек.

По-късно, когато напълно успокоени се изкачвахме по нашата граничарска пътека, Вранчев си развърза езика против всякакви гранични линии и пътеки, най-вече възмущавайки се от тази именно гранична линия, по която сега вървим, тъй като по пътя ни няма никакви ягоди, нито пък добре очертано вододелно било. И наистина ние марширувахме по едно плоско гористо плато, което с нищо не даваше указание, че е вододел между водите на Арда и притоците на Места.

Едва когато приближихме българския граничен пост и видяхме кацналата на добре очертан вододелен ръб стражева будка, ние се почувствувахме, че сме стигнали предела на българската държава. Постовият войник ни изгледа с подозрително око, като да бяхме някакви заловени контрабандисти, но след миг, досетил се, че сме гости, слезе от будката и сърдечно ни се усмихна.

Изскочиха от заставата и други войници, които също така усмихнати ни подадоха ръце и вземайки раниците ни, сърдечно ни поканиха да влезем вътре. Но ние, като им заявихме, че след малко ще влезем, останахме на мястото си край ксантийското шосе с прикован поглед към юг, гдето пак такива планински хребети, рядко залесени със застаряла дъбрава, се възправяха във вечерния хоризонт, някак

начумерени, като че ли това не бяха родопски възвишения, а някаква друга враждебна нам планина.

Дълго гледахме чудатите извивки на високопланинските хребети, които идваха от Ченгене-хисар. Гледахме и острата извивка на шосето, което се загубваше стремително надолу, без да можем да си представим, че само преди десетина години оттук се е извървявала безконечната блееца армия от рунтави стада на благоденстващите по това време родопски хора, и че по същата пътека нявга са отстъпвали разнебитените турски полкове през Балканската и Освободителната ни война. А после обратния път са извървявали хилядите бежанци, оставили дом и имот, за да бедствуват и безнадеждно да мечтаят за ново връщане. Вечерното слънце заливаше помръкващите хребети, без да ни подсказва с какъвто и да е белег, че зад тези смълчани земни грамади се простира жадуващата и от нас картина на Егея.

Прибрахме се, едва когато по запотените ни гърбове побягнаха хладни тръпки от настъпилия вечерен хлад. Гостоприемните войници вече бяха наредили две легла, покрити с нови вълнени одеяла, и приготвяваха вече трапеза, за да ни гостят. Опитахме се и ние да допълним вечерята с шиш кебап от нашето агнешко месо, но те се противопоставиха, като ни заявиха, че месото ще ни потрябва за утре из другите отдалечени от заставата войнишки постове.

След вечерята, изпълнена с беседа за преживелици от зимния граничарски живот, пожелахме рано да си легнем, защото на другия ден ни предстоеше дълъг път из граничното било чак до подножието на Гюмюрджинския Карлък.

Спахме, както се спи, когато човек стигне някаква граница в своя жизнен път, отчужден от всякакви разочарования, дрызги и непостижими мечти на своето всекидневие. Спахме като заклани, без да усещаме дори и гръмотевичните далечни трясъци, които бавно настъпваха към нас. Изпърво в просъницата си помислих, че съм пак под зловещата траектория на артилерийската канонада, но разбуден от непрекъснатите гръмотевични трясъци, отмахнах одеялото, изненадан от стихията, бушуваща във с небивала ярост.

На утрото всичко беше отминало и планината изглеждаше под яркото утринно слънце като новородена. Близките възвишения сияеха в бляскави дъждовни капки, а далечините сякаш бяха се приближили.

Дори и мрачните отвъд границата хребети ни се струваха приветливо усмихнати.

Подофицерът от заставата оседлаваше граничарското магаре и нареждаше на ефрейтора да ни придружи до Добрев връх и да ни предаде за придружаване на поста отгатык върха. Без да чакаме покана, побързахме да се нахраним от войнишкия чай, приготвен от ароматни билки и веднага изскочихме навън, за да следваме ефрейтора по пътеката за към Добрев връх.

— Ще видите не само брега на Егея... — каза ни подофицерът, — но и повечето острови по него. Такова ведро утро рядко се случва по нас...

Бяхме готови вече да се сбогуваме със заобиколилите ни граничари, когато по шосето откъм Рудозем се зададе файтон с някакъв дебел офицер в него.

Изчакахме файтонът да се добере до нас по стръмния път и за мое голямо учудване съзрях артилерийския полковник Савов, чепеларец, на служба в дивизията като началник на щаба. След рапорта на подофицера полковникът ме хвана под ръка и тихичко ми съобщи, че е натоварен от майоршата да ни върне обратно в селото, гдето на другия ден ще се освещава новопостроената църквица.

Вранчев, който също изслуша поръчението, ме изгледа въпросително и като забеляза недоволния израз на лицето ми, Поизкашля се и твърдо отговори вместо мен:

— Съобщете на майоршата, господин полковник, че ние си имаме маршрут и на църковни освещавания не присъстваме...

После като се Поизкашля, добави:

— Също и чужди къщи не подпалваме...

Полковник Савов погледна мен и като разбра, че съм на същото мнение, разсмя се така гръмогласно, както въобще се смеят дебелите хора, и пожелавайки ни добър час, отново се приближи към войниците, за да им държи своето никому ненужно напътствено слово...

* * *

Най-последно ние се приближавахме към крайната точка на нашето пътешествие. След час и половина, както ни уверява придружаващия

ни ефрейтор, ще зърнем морето.

Вървим по пътека, която напомня корниз. Висок поднебесен корниз, създаден от букови върлини и каменлива пръст. През разлистените върлини прозира главозамайващата дълбочина на най-десния приток на Арда. Пред нас с пушка на рамо върви ефрейторът, а пред него чевръсто ситни граничарското магаре с раниците ни на гърба си и с уши широко разперени, сякаш с тях балансира над бездънната пропаст. А долу из все още сенчестата дълбочина на буйно нарасналите от среднощния порой води се глумят безцветните къщурки на някакво помашко село.

Хоризонтът пред нас е бисерно чист. Вървим и мълчим. Блесналите под утринното слънце планински далечини ни замайват с наситения си с озон въздух, щипливо усещан от възбудените ни ноздри и от мисълта, че скоро ще блесне пред очите ни картината на Егея.

Само планинските цветя между редките иглолистни храсти отчаяно са клюмнали главички. Те все още не могат да се опомнят от връхлетялата ги среднощна вакханалия.

Вървим, а под нозете ни зловещо прозира бездънната пропаст. Но това не възпира пъргавите стъпки на омотаните в бели калцунни нозе на ефрейтора. Мъчим се и ние да стъпваме в същото темпо, откъсвайки очи при всеки нов кривол на пътеката към нестройно подредените из дълбочината безлесни ярове и помрачени от дъжда сенчести юдоли.

Наближаваме тринадесетия пост. Четвероногият ни спътник отдалеч съзира варосаната кула на поста, която блещи като порцеланова гъба на слънчевия скат, и без да намалява стъпките си, навдига глава и раздрусва задрямалата урва с тръбния си глас. Войниците от поста извърщат глави и весело ни размахват шапки.

Още един кривол и ние им стискаме ръцете, дружелюбно вгледани в техните отшелнически зеници. Нетърпеливо те ни разпитват набърже за света, който са изоставили оттатък планинските вериги. Ние също набърже им отговаряме и продължаваме към Добрев връх. Пред нас из дълбочината неочаквано изникват група косачи и като пресичат пътеката, продължават направо към седловината.

— Защо не вървите по пътеката? — строго ги запитва ефрейторът.

— Искаме да зърнем морето... — отвръща най-младият и весело показва зъбите си.

— Не само морето... — допълва го най-старият — Искаме и полето да погледаме, гдето нявга зимуваха стадата ни. Там се плодеха и пълнеха къщите ни.

Ефрейторът без повече да им обръща внимание, повежда магарето под самите каменни блокове на върха, оставя го да пасе и хуква пръв да се изкачи върху чуката.

Изтичваме и ние след него, но още преди да се изкачим, откъм юг ни облъхва топъл повей, а заедно с него до слуха ни достигат нестройни звуци на овчарски кавал.

— Ето Егея!... — извиква ефрейторът и посочва с ръка далечината.

Извъръщаме глави по посока на ръката, но в бледата далечина очите ни не могат да разграничат морската от небесната синева. Омаяните ни зеници виждат само последните планински възвишения и жълтеещите се угари на крайбрежните ниви, а оттатък тях сякаш започва небето. Някаква странна празнота, из която постепенно отрезвените ни очи започват да различават могъщия конус на остров Самотраки, а зад него продълговатия профил на остров Имброс. Още по-близо вдясно от нас се е проснал като огромна мида и гористият Тасос.

Едва сега започваме да вярваме на очите си и да разграничаваме вмъкнатите към морето полуострови, блата отсам брега и цялата живописна картина на просторния егейски пейзаж.

С изцъклени очи се взират край нас и дрипавите обитатели на планината. По техните лица пробягват магически сенки, които ги правят да изглеждат като отвъргнати демони.

Всички мълчим... Само пискливият кавал продължава да изпраща към небето нестройните си модуляции, сякаш се старае да прогони злите духове от планината.

Някой извиква:

— Толкова близко и все пак чуждо!...

Никой не му отвръща. Само нозете неустойчиво ни държат изправени и един по един облягаме гърбовете си към грапавите камъняци.

Пискливият кавал позамлъкна и после неочаквано поема познат родопски мотив и на всички ни става ясно, че отвъд се пее и говори на същия език, каквито са песните из отсамните долини.

Внезапно кавалът отплесва високо към небето болезнено разтегнати вибрации, които сякаш се поспират негде из синьото небе и ги смесва с тътнещите из дълбочината речни води. Редом с тях и разкривените над нас иглолистници, подхванати от южняка, тъжно им пригласят.

Помаците стават от местата си, правят знак за сбогом и мълчаливо се измъкват назад с ниско наведени глави. Навдигаме се и ние, за да продължим пътя си по граничното било. Отново обръщаме глави на юг, но морето сякаш е отишло по-далеч и по сребрилата му шир виждаме отблясъци от слънчеви ивици. А Самотраки все така непоколебимо е навирил високо към брега островърхия си нос.

Кавалът най-после замлъква. Само притокът на Арда все повече засилва своята несдържана реч за минали и забравени все още времена на кръвожадни поселници и верски поругания...

— Довиждане, Егея!... — извика някой от нас и преди още да сме се опомнили, хукваме надолу, все още замаяни, към четиринадесетия пост.

* * *

Дълго крачехме из полегатата пътека, без някой да посмее нещо да сподели от току-що изживяната картина. Пътеката към четиринадесетия пост криволичи изпърво между едра борова гора, но като се отдалечихме от върха, под очите ни се откри отново панорамата към Егея. Планината тук се разгръща с еднаква видимост по всички посоки. Огромна дълбочина на юг, изток и север, щедро заляна от бляскавото лятно слънце, което превръща всеки хребет, рът и бърдо в своеобразно скулптурно творение.

Егея със своя надменно щръкнал Самотраки, неотстъпно продължава да привлича очите ни въпреки навдигащите се изпарения от планинските долини. Но картината на разпиляната към изток родопска твърд все по-настойчиво приковава вниманието ни, макар че нищо монументално не пленява окото.

Пред очите ни се е разгънало долното поречие на многоръката Арда, която след като се е промушила през тесните клисури, охолно се е проснала чак до едва видимите възвишения на Кушу-кавак (Крумовгард), Свиленград и одринските разхълмия. Единствено Гюмюрджинският Карлък, не по-висок от хиляда и петстотин метра, е застанал на попътното ни вододелно било, обрасъл с черна букова гора, като някакво брадато джудже, между заспалите вечен сън безцветни влечуги. И между тези изсъхнали земни гърбици, осеяни от пожънати ниви, се гнездят дузина чисто български селища, заобиколени от дузина помашки такива и в далечината — няколко дузини турски махалички с център гр. Кърджали. Никаква растителност, но все пак родопска земя, замайваща със своя простор. Негде на север от Гюмюрджинския Карлък се гнезди и околийския център Даръ-дере (Златоград), заседнал при водосборището на р.Ерма и Малка река.

Стигаме четиринадесетия пост, изграден от неваросани каменни стени и покрит с ръжена слама. Придружаващият ни ефрейтор разтоварва раниците и пожелава на мен и на дядо Вранчев добър път. Войниците от поста ни подават ръце и приемат раниците ни заедно с титлата „дядо Вранчев“, което съвсем не се харесва на моя едва стигнал средната си възраст, ергенуващ все още Санчо Пансо.

Правим кратка почивка на скамейката пред граничарското жилище за да се опознаем, и отново поемаме по безконечното вододелно било, в далечината на което се белеят на голямо разстояние един от друг следващите два гранични поста.

Войникът, който ни придружава, е разговорлив момък от полските сила и му е много мъка, че не ще може да си отиде в къщи и да помогне на старите си родители в полската работа. Но вярва, че поне за Коледа, когато заколят прасето, ще вземе участие в яденето и сватбарските веселби. Той все по-често се обръща към Вранчев с титлата „дядо“, което вбесява Вранчев, но го е срам да му направи бележка. Успява само на мен да си излее яда, като ме обвинява, че аз съм научил войниците така да го наричат, и ми се заканва, че на следващия пост ще научи войниците и на мен да казват „дядо“.

Аз се съгласявам с Вранчев, но когато войникът, за да облекчи „дядото“, му взима раницата на своя гръб, той ми се похилва надменно и отменява решението си да бъда удостоен със старческо звание.

Следващият ни водач обаче не се оказа толкова отзивчив и Вранчев трябваше да си мъкне голямата раница повече от час. При това обедното слънце все по-яростно прижурияше, въпреки че пътувахме из планински хребет. Близостта на Беломорието енергично оказваше своето климатично влияние.

— Тук сняг зиме не се задържа... — обяснява ни войникът от петнадесети пост. — Но лете жегата си я бива. Често се открадваме от поста и слизаме в реката да се изкъпем. А в шестнадесети пост има един едър ефрейтор от с. Лилково, който ходи понякога и в гръцка територия да търси полезни за целта поточета. Голяма хала е този лилковец. Уплашил е гърчолята от съседния пост, та не го задяват, защото от пушката си не се разделя...

— Лилковец ли? — запитвам радостно изненадан.

— Да, казва се Атанас Касабов, по баща Николов. И неговите четири момчета са като него. Имат си гайда и кавал. Често си ходят на гости с гръцките граничари. Черпят ги понякога с хубав коняк, а нашите ги гощават с мляко от близката мандра. Добре си живеят. Началството рядко ги спохожда. Само вълците през зимата по-често минават край поста им, защото се е паднал на такова място, че паспорта им никой не проверява, когато пресичат дълбокия овраг, оттатък поста...

Най-последно цели запотени приближаваме се до поста, също така покрит с ръжена слама. Касабов подава ръка първом на „дядо“ Вранчев, после се заглежда в мен и с две ръце ме раздрусва, като гръмко се провиква:

— Учителю... Учителю... Добре си ми дошъл... Добре сте ми дошли и двамата. Няма три дни да ви пусна от моя пост. Арестувани сте и — толкова...

Аз се загледах в този надхвърлил ме с цяла педя великан и не мога да си спомня точната му детска фигура.

— Момчета, взимайте раниците и ги скрийте. Гостите са арестувани!... — радостно се провикна отново ефрейторът и ни повлича към беседката, надвиснала над самата урва, под която на неколкостотин метра се вижда егрек и овчарска колиба. Това е навярно „мандрата“, от която постът се снабдява с мляко. Малко подобие на това, което видях преди при Стою Кехая.

— Починете си, а после ще ви заведе на гръцкия пост, та да видите какви войници са гърчолята и колко са плашливи. Жал ми е за тях, та сегиз-тогиз ги гощаваме с прясно мляко. Иначе са добри момчета, бедняци като нас и говорят по някоя дума на български, та лесно се конуцисваме. И оръжието им хубаво, но ако река да им го взема, ще си пострадат...

— Че как така ще им вземеш оръжието!... — учудвам се и в този момент, като го погледнах, спомних си, че Атанас наистина ми беше ученик и често създаваше свадливи неприятности с децата от погорните отделения. Спомних си и баща му Никола, висок като върлина и беден като църковна мишка, който умря от рак върху долната си бърна. Атанас, както и много лилковски деца, идваше в училището бос, дори и посред зима. Снегът не ги плашеше, нито пък ги простудяваше... същински ескимосчета!

— Как ли?!... — избухна в неудържим смях нявгашният босоног халосник. — Та те всички вкупом от поста не струват колкото един войник от нашия пост. Елате сега да похапнем, а после сами ще ги видите...

Влязохме в набърже подредения пост и похапнахме от постната фасулева чорба, а вечерта след като посетихме и гръцкия пост, за да се уверим, че казаното от Атанас не е преувеличено, отново се наредихме около изпечените на шиш агнешки бутове. Навън по сламения покрив пробягваха изпърво слаби вълни от внезапно разразилия се беломорски вятър, но преди още да свършим вечерята, вятърът започва да прониква през покривните цепнатини и малката газена лампа загасна. Тогава Атанас даде нареждане да се запали в огнището борина. Вятърът все повече се засилваше, докато се превърна в истинска стихия и по сламения покрив започнаха да писукат жаловити звуци. Но това не ни пречеше да дъвчем и мляскаме в полумрака като някакви пещерни обитатели, докопали се до плячкосано животно, или като фронтови войници, които след опустошително сражение изяждат дажбите на умъртвените си другари. Ядохме, без дума да продумахме, докато не остана нито залък от недопеченото месо, а после без да си отдъхнат, момчетата гръмовито запяха под жаловитата мелодия на кавала.

Навън вятърът буреносно се засилваше, но гласовете на граничарите не му отстъпваха първенството. А когато гърлата им се

изподраха, дадоха ход на краката. Гайдата писна в ръцете на един от тях и другите четирима, водени от Атанас, започнаха ядовито да тупат около опразнената трапеза. Лудешко хоро на граничари, а отвън стихияен морски вятър, който жаловито писукаше из кухите стебълца на ръженицата.

Така се пее и лудува, когато човек е захвърлен на синора, извън живота на човешкото общезитие. Далеч от всякакво началство или когато всекичасно е застрашен от противниковата артилерия. И в паметта ми неволно израстват образите на тримата ми съученици, оставили труповете си непогребани на Каймак-чалан, с които два дни преди това лудешки пяхме в битолската си квартира, след като бяхме изпили за пръв път в живота си килограм вино. Пеехме за хубавата мома, която род няма, а хазайката ми, прозряла смъртта в нашите младежки лица, заплака. Тя плачеше за нашата юношеска още младост, безсилна да ни каже: — Побегнете!...

Израстваха сега в паметта ми и мустакатите образи на моите войници, които една нощ след отстъплението на Каймак-чалан също така несвястно играеха край импровизираното огнище, доволни, че изяждат дажбите на непогребаните си другари. Утре навярно друг ще яде техните дажби, но за това на боен фронт не бива да се мисли. Това е то войната!...

Живите не носят никаква отговорност за смъртта на умрелите, а мъртвите съвсем не се интересуват какви безумства има още да вършат живите върху потъналата в кръв земя!

Под траекторията на снарядите животът продължаваше да си тече и по силата на неизяснимия човешки дух раждаха се все нови и нови герои редом с нарастващото число мъртъвци. Но същият този човешки дух през един декемврийски ден накара неумъртвените все още храбреци от 21 пехотен полк да нарамят пушките си и въпреки ясното съзнание, че назад ги очаква по-сигурна смърт, тръгнаха да издирват виновниците за безконечното човекоизстребване, та чрез смъртните си присъди да раздвижат вкаменените им мозъци.

Към полунощ граничарите престанаха да тупат и мълчаливо се изтегнаха върху твърдите си нарове, въпреки че вятърът навън не пресекваше. Не пресекваха и моите мисли за милионите изтърбушени човешки същества по бойните полета, за които историята дори и числото им не знае.

Не тръбяха ли сега през изкуфелите класове техните възкръснали духове? Те идват сякаш през морета и континенти, за да ни припомнят, че смъртта се готви за още по-разюздани пиршества. Идваха от неznайна далечина духовете на тъмнокожите африкански синове и на синеоките младежи от запад и север, за да ни напомнят за увисналите си като парцали по телените мрежи млади човешки тела.

Отчаяните писъци на ръжените класове все по-настойчиво се провикват през раздърпания сламен покрив, но това не пречи дори и на моя Санчо Пансо да хърка по-енергично от младите граничари.

По едно време като истински Дон Кихот обхвана ме неударжимото желание да изскоча навън и с все сила да се провикна: — Вървете си по домовете, млади хора! Вървете си заедно с пушките, както нявга направиха войниците от 21 пехотен полк. Вървете си, за да дадете път на стадата, които ще нахранят хората от двете страни на пазената от вас граница... Вървете си, за да дойде вечният мир и благоденствието на бъдните хора...

Вятърът най-после постихна и натежалите ми клепки започнаха сами да се затварят. Завих се през глава и под хрисимата песен на усмирените ръжени класчета дълбоко заспах.

* * *

На сутринта събудилият се преди мен Вранчев ме посръга в ребрата и ми съобщи, че закуската е готова. Закуска от млечен куртмач, изготвен от сгъстено на слаб огън овче мляко. Ефрейторът Касабов сам го е варил в близката мандра.

Погледнах покрива на заставата, издухан от всякаква слама от едната си страна и прошарен от другата, но влезлият в този момент Касабов ми смигна многозначително и ми каза, че гърчолята ще му платят тази загуба, защото вятърът е бил гръцки. Щял да им поиска две бутилки коняк обезщетение, а слама ще си събере от помаците.

Опразнихме паниците с куртмача и после съвсем неохотно окачихме раниците на гърба си. Атанас взе моята от рамото ми и сам реши да ни изпроводи. Посегна да вземе раницата и на „дядо“ Вранчев, но последния възмутен от обръщението му, отказа да му я даде и нервно тръгна напред. Атанас се досети защо Вранчев отказа да

си даде раницата и след стотина крачки отново го покани вече с „господин Вранчев“...

Така освободени от товара си, тримата леко стъпяхме по полегатия склон на билото, извърщайки глава на юг, гдето редом с нас сякаш маршируваше и конусът на Самотраки, неотстъпно възмогнат зад беломорските Родопи. А в ляво и напред пред очите ми все по-ясно се очертаваха гънките на сложно разгънатото арденско корито. Неговите пластично изградени безлесни масиви така много ми напомняха Мориховските възвишения в Македония, сред които като змия се изгъва пропастното корито на р.Черна. Земя, обречена от самото си сътворение да прикрива в гънките си враждуващите армии, да им дава подслон и да ги скрива след претърпяно поражение.

Нима в коритото на Арда не са се дебнали нявга витязите на Византия и на старите български царе? Искам да си припомня дати, царе, епохи, свързани с това кърваво минало, когато облечените в ризници мъже са се сражавали на една крачка един от друг, а редом с тях и тези, които са ги водели на гибел. Искам да ги сравня тези наречени „варварски“ времена с подлото далекобойно настояще, в което царе и генерали пируват, когато подчинените им умират.

Наближаваме клисурата на малка река, из която ще продължим пътя си без Касабов към невидимото Даръ-дере. Атанас изважда от джоба си две сребърни монети и като ми ги подава, поръчва ми да ги изпратя на майка му, по пазарджии, които идват в града, за да купи с тях някаква къщна потреба. Това било цялата му месечна заплата като ефрейтор. Атанас е развълнуван. Мисълта за родното Лилково го е завладяла. Той си спомня навярно за пасбището при Кокуляк, винаги огласяно от малките пастирчета. За хубавата вода под Модър при нявгашния турски пост Бял камък и за хорото, гдето може човек между селските моми да се провиква и да ги държи за колана, когато енергично прикляква.

Аз го уверявам, че веднага щом стигна в града, ще изпратя парите. И писмо ще напиша до майка му. Ще ѝ опиша хубавата вечер, прекарана в граничния му пост, и за добрите момчета, които има за другари.

Атанас се трогна от моето обещание и при раздялата измъкна от вътрешния джоб на куртката си снимка и ми я подава, след като надписа „За спомен от гръчката граница“. Снимката е направена

заедно с четиримата му другари, насядали един до друг на скамейка, всички с живописно преплетени черни гайтани на бели навуца, а лицата им героично намусени.

Най-после дохожда моментът за раздяла. Атанас сменя раниците от плещите си, надянва ги на нашите рамене и отново поръчва да поздравя не само майка му, но и роднините. А на пазарджиите, когато им предавам писмото с парите, да им кажа, че могат спокойно да си гледат работата, докато Атанас Николов Касабов е на границата.

Приех и тази поръчка. После навеждам главата му към моите рамене и бащински го потупвам по гърба. По очите на Атанас се показват сълзи. Каза ни „довиждане“ и застава на граничното било, за да ни наблюдава как предпазливо си разместваме краката из стремглавата пътека към дефилето на Малка река.

На няколко пъти извъръщаме глава и го виждаме застанал неподвижен като телеграфен стълб с вцепенени и обърнати към нас очи.

В Даръ-дере пристигнахме по обед в най-голямата жега. Такава, каквато само в ниските котловини на планината настъпва през горещите дни на юлското лято. Из пътя по указание на един стар помак открихме между шубраците дълбок вир, наричан от местните хора Скокат вир и в него се изкъпахме, преди да влезем в града.

Но всъщност какъв град се оказа тази най-крайна точка на нашето пътешествие. Едно родопско село, за което във вътрешността на страната се говори само като нарицателно име на селище-заточение.

Двете реки — Малка и Ерма — се събират точно в центъра на селището, разделяйки го на няколко махали, а в средата има една джамия с красиво източено тънко минаре. На безлюдния площад има едно неголямо казармено помещение и до него — малка паянтова сграда, в която се готви за неколцината тукашни чиновници. Влизайки в това помещение, почувствувах страх, че може да ме сполети същата участ, като в смолянския полицейски участък. При това тук нямам никакви познати. Но още не бях си смъкнал раницата и някой зад гърба ми ме позова на име. Обръщам се и оставам поразен, като виждам изправен до мен стар човек, който така много прилича на бащиния ми приятел Георги Крумов, когото считах за отдавна починал.

Той ми стиска ръката, тупа ме по рамото и се радва, като да съм негово малко дете. Аз също се радвам, че виждам жив бащиния си

приятел все още със зачервено старческо лице и го разпитвам продължава ли да се къпе зиме в реката, както правеше нявга в нашата река. Отговаря ми, че не е престанал да се къпе, но тук липсва хубавото вино, с което преди се е къпел отвътре. Иначе климатът тук бил прекрасен, а хората — помаци и християни — както никъде другаде добри. Истински хора — добродушни, услужливи и скромни. Помагат си едни на други, а така също и на него помагат. Така са си помагали и в най-тежките неплодородни години. Така е било и през войните. Тук покръстването през Балканската война не е било последвано от пожарища, както в девинско, но и потурчването в миналите векове не е засегнало всички християни. С една реч, тук добре се живеело.

— Само нашенското винце го няма... — допълни бащиният ми приятел. — Но и аз вече не го понасям, както беше едно време...

— За какво тогава си дошъл тук? — го запитвам, като зная неговото минало на стар общественик и организатор на единствената след Освобождението в страната ни винарска изба.

— На стари години станах учител... — отговаря ми с гримаса на недоволство. — Нито пенсия, нито образование имам, но тук образование много не търсят. Приеха ме на мястото на парализирания се преди години всеобщо уважаван учител Змейкович.

Старият човек натърти:

— Лошо е на стари години без пенсия...

Кани ме да седнем. Запознавам го с Вранчев, който бе започнал да се приготвява за обед, щом по миризмата разбра, че се пържи риба.

Скоро в гостилничката пристигна и някакъв капитан, с когото бае Георги Крумов побърза да ме запознава. Аз им представям Вранчев за столичен писател, издател и бивш учител по литература. Капитанът е зарадван, че такива хора са посетили градчето и понеже няма никакъв хотел, то предлага да му бъдем гости в заставата.

Разбира се, ние не се отказваме от такова неочаквано гостоприемство, но за всеки случай аз не пропускам да го запитам дали в града няма полиция и полицейски пристав.

Оказа се, че имало само старши стражар, който сега бил негде в обиколка. Аз въздъхвам облекчително и капитанът, досещайки се навярно, че не сме привърженици на полицейската охрана, усмихнато

допълни, че тук по границата и старшията е излишен. Хората са тихи и работливи като мравки.

Това повторение за добротата на местните хора ме накара да си припомня за моя роден Тримонциум и внезапно ми хрумна мисълта, че бащиният ми приятел е побягнал тук, навярно и той да се спаси от „добротата“ на коравосърдечните си политически приятели, които той някога облагодетелствуваше като техен представител в общината.

Чудна планина е този родопски лабиринт... Кой отгде да побегне, все тук ще се приюти. Прославеният древногръцки Орфей е дал пример за всички времена. Мисълта да потърся и аз тук негде учителско място отново засяда в съзнанието ми, но не бих имал кураж това да сторя тъкмо тук, гдето учителствува приятелят на баща ми.

Обедът ни се оказа великолепен. Не само, че пъстървата е рядко лакомство дори и за капризни гастрономи, но и беседата ни с двамата случайни събеседници за живота и опазените местни нрави ни ободри, като да сме се добрали в някакъв далечен океански остров.

Разделихме се, като си обещахме вечерта отново да се съберем. Бъркам в джоба си да платя обема и с това да похарча нещо през двадесетдневното си пътешествие, но за моя изненада оказа се, че капитанът е заплатил обема на всички ни.

Разделих се за няколко часа и с моя Вранчев, за да разгледам града от някоя близка височина. Но понеже такава нямаше наблизо, трябваше да премина и двете рекички, докато се добера до едно неголямо възвишение. От него можах да обхвана с един поглед пръснатите махали с двуетажни къщи, които и макар без типичните родопски еркери, стрехи и красиви комини, блестяха в белота като окъпани от дъжд гъби. Не съвсем равната котловина е разгъната във всички посоки, като в долния завой на реката се врязва в твърде тясна клисура, през която очевидно не минава никакъв път. Спокойствието на слънчевия пейзаж и липсата на какъвто и да е признак на човешко оживено общезитие се наложи и на моя дух, и с бавни крачки отново се добрах до граничната застава. Часовият, предупреден от капитана, ми посочи стаята, в която ще нощуваме. Влизам без почукване и оставам смутен от присъствието на непознат човек. Допуснах, че имаме и друг някакъв гост. Повгледах се в него и останах крайно изненадан от външния изглед на съквартиранта ни. Облечен в дълъг панталон като този на Вранчев със същата черна, малко къдрава коса,

но без мустаци и брада, нито пък с типичните за него очила. По-млад от моя Санчо Пансо, но по-малко представителен и с некрасива малка долна челюст.

Съквартирантът също ме гледа учуден и сдържано се поусмихва. Вперих очи в тази типична за Вранчев усмивка и едва по нея разбрах, че Вранчев е използвал временната ни раздяла, за да си обръсне мустаците и брадата. Решил е да се отскубне от прозвището си „дядо“, наложено му от войниците по границата. Прикривам за момент изненадата си и като си давам вид, че съм го познал още при влизането си в стаята, поизкашлях се и без да повишавам гласа си, кротко го запитах:

— Мили Санчо, ще мога ли да разчитам и занапред на твоето оръженоство?

Вранчев, не очаквайки, че така лесно съм го познал в младежкото му преображение, сложи си очилата и с авторитетен глас ми заяви, че отгук нататък аз трябва да бъда Санчо Пансо, а той Дон Кихот.

— Достатъчно си ме злепоставял пред войници и офицерски съпруги... — заключи Вранчев.

— Съгласен!... — отвърщам му със същия тон. — Но ще трябва да снададеш и крачуните си поне с половин метър.

Съкрушен от този мой довод, той се тръшна на леглото си, без повече да ми оспорва титлата „Дон Кихот“. След почивката отново се видяхме с капитана, който ни предложи да се ползваме от войнишкия хляб, тъй като такъв из града не се продава. А за пътя към Устово ще ни бъдат нужни два хляба.

Разбира се, предложението на капитана приехме със задоволство и готовност, но с това не се свършиха неговите любезности.

На другия ден — неделя — обръснах и аз брадясалото си лице и с вратовръзка на яката, за да не остана по-долу от „господин Вранчев“, както го наричаха дори и войниците от заставата, излязохме из града, за да разгледаме забележителностите му. С нас дойде и капитанът, като наш чичерони.

Минахме край двете църкви, препълнени с набожен християнски народ, отбихме се в една от джамиите и направихме няколко посещения из частни български и помашки къщи, за да видим тяхната вътрешна уредба. Град от четиристотин къщи и с население от около

три хиляди души, от които само осемстотин са християни. Останалите са помаци и нито един турчин. Къщи на помаци земеделци и дребни скотовъдци и къщи на българи занаятчии и дребни търговци. Всички къщи са на два етажа и с покъщнина, която говори за нявгашния им добър поминък. Пъстри китени халища, изобилие от бакърлъци и туктаме особено в помашките къщи простонародна украса от долапи и миндерлъци.

Вранчев остана в една такава къща, за да беседва със стар помак за живота им преди Балканската война и за названията на околните местности, свързани с нявгашното им потурчване. Ние с капитана предпочетохме да идем на хорото и се полюбуваме на младото поколение.

Пътюм за хорото решихме да се отбием и в дома на покойния многогодишен учител Змейкович, за да изразим почитта си пред жена му. Грохналата старица ни посрещна с горчива усмивка, щом разбра целта на посещението ни и срамувайки се от парцаливата си покъщнина, не ни посочи място за сядане. Ние останахме прави няколко минути, за да я поразпитаем от какво живее и няма ли негде из освободеното ни отечество близки хора, при които да се прибере.

Оказа се, че имало нявга такива, но сега не им знае хала, нито адреса им и добави, че предпочита тук да си доживее дните, сред хората, с които е живял така добре и покойния ѝ мъж.

— Добре съм тук и от нищо не мога да се оплача. Между добри хора може и без пенсия да се живее. Спохождат ме, сякаш все още съм потребна на някого. Спохождат ме и после след като си отидат, аз се чувствавам щастлива, че така много ме обичат. Тукашните хора и аз ги обичам. Особено помакините, които винаги ми носят нещо за ядене. Мили жени са помакините. Така хубаво бъррят, сякаш птички чуруликат...

След кратката ни визита ние можахме да видим на хорото и тези мили помакинки, загърнати в тъмни фереджи и бели шамии, да гледат с жадуващи очи подрипващите девойки, хванати за ръце с наперените момци. Така, както нявга и техните млади прабаби са се хващали на такава хоро, без да скриват лицата си под шамии и снагите си под фереджета.

Малко са селата из обширния родопски лабиринт, гдето да не са били прогонвани непомохамеданчените семейства, както това е тук.

Още по-малко са такива селища, като това, гдето след Балканската война християните да не са жадували изселването на помаците, за да им вземат на безценица имотите.

Скоро към нас се присъедини и Вранчев. Той беше предоволен от събраните сведения за названия на местности, свързани с порутени параклиси, черквици и манастири, каквито тук има много. Каза ми също и благозвучните названия на седемте махали, разпръснати край двете реки — Витово Бъръце, Светок, Пищеник и други.

От хорото тримата се връщаме в казарменото помещение, гдето капитанът е приготвил специален за нас „войнишки обед“, отрупан със салати и десерти.

За вечерята и ние с Вранчев решихме да се отсраим, като поканим капитана заедно с бащиния ми приятел бай Георги в гостилничката на прощално угощение. За тази цел още отрано се отбих при гостилничаря, за да му поръчам менюто, а така също да го помоля на всяка цена да намери хубаво вино. Трябваше да задоволя изискания вкус на нявгашния организатор на първата в страната ни винарска изба.

Гостилничарят се почеса по тила и каза, че хубаво вино тук не се намира, но като му повторих молбата си и казах да изпрати човек до някое близко село, ако там се намира такова вино, то по лицето му заигра добродушна усмивка и ми съобщи под секрет, че в зимника му се намират две бутилки европейско вино, останали от чужденци, преминали тези пролет на път за р.Ерма заедно с български минен инженер. Виното било екстра, но и цената, която ми поиска любезният гостилничар, не беше по-лоша...

* * *

Вечерта още по видело заседнахме около трапезата и беседата ни започна някак научно за блажените минали времена, когато православните местни занаятчии са държали първенството в града, уважавани и от самото турско правителство. За нявгашните юнаци-хайдутути, които са действували независимо от хайдутството из Стара планина и са се появявали периодично, за да покровителствуват българите. Говорихме и за минните залежи из целия този край,

разработването на които чака из беднелият след прокарването на границата тукашен народ. Но когато на трапезата се появиха двете бутилки вино с чуждестранен етикет, очите на бай Георги Крумов се разшириха. Такова нещо той съвсем не бе очаквал и дълго помирисваше напълнената си чаша, преди да вкуси от кехлибарено жълтата течност. Дори и капитанът не остана равнодушен, учудвайки се отгде можахме ние, пришълците, да открием това съкровище.

След втората чаша Вранчев получи високо вдъхновение и издекламира някакво стихотворение за виното от старогръцки поет, преведено лично от него. А когато довършихме двете бутилки, бай Георги вдъхновено започна да пее „Балкан ечи“, придружаван и от нас тримата. Гостилничарят усмихнато ни поглеждаше от тезгяха си и накрай, когато всички дружно запяхме „Покойници, вий в други полк минахте“, той измъкна от зимника си трета бутилка, развълнуван от спомена за измрелите негови близки. Бай Георги в знак на солидарност с гостилничаря напълни и на него чаша, като отля от своята чаша няколко капки в памет на неговите и своите покойници. После поглеждайки ме многозначително, отново разля няколко капки за покойния ми баща, с когото половин век са били неразделни приятели...

Късно вечерта трябваше по луна да изпроводя вдъхновения поклонник на Бакхус, който из пътя неколкократно ми повтори, че такова удоволствие досега тук не бил изпитал. Пред усамотената му бекарска квартира той ме хвана под ръка и с изповеден глас ми заговори, че е решил тук да сложи старческите си кости и че докато е жив, няма да забрави тази наша среща. Истински бащелко виждал в мое лице. Пред квартирата си той ме хвана с двете си ръце и с принизен тон ми заговори, че му тежи грях към покойния ми баща, без да е могъл приживе да му поиска прошка.

— Нявга, когато кметувах в нашия прославен в партизанството си град и се чувствувах по-важен от всички, поспречкахме се с татко ти, когото нарекох „селски даскал“... Той нищо не ми отвърна и аз отпосле не му се извиних. Кметската ми гордост не допускаше да се извинявам. Големец се чувствувах и съвсем не предполагах, че ще дойде време и аз да стана по-малко достоен от него даскал.

Последните си думи бай Георги изказа с наведена към мен глава и без да се усетя, той ми целуна ръка и ми каза:

— Сега поне на теб да се извиня за това оскърбление към покойния и те моля да ми простиш. Само твоята прошка ще ми даде покой. Зная, че дните ми са преброени, и втори път едва ли ще се видим...

Аз отдръпнах ръката си и развълнуван от думите му, наведох се и аз на свой ред да целуна старческите му ръце, в уверение, че е простен, но наклонявайки се към него, аз имах чувството, че целувам ръце на баща си, комуто бях причинил не малко горчивини през халосаните си младини, без в последния му час да искам прошка.

Бай Георги все така приведен се откъсна от мен, без дори да може да ми пожелае добър път. А аз, също така развълнуван, продължих по осветеното от луната шосе, обхванат от мисли за старостта и за живота между най-близките хора, които се досещат за прегрешенията си, едва когато ги огрее бледото сияние на смъртта.

На другия ден, когато натоварени с раници, отежнели от войнишкия хляб, изкачвахме коларския път към Мадан, мислите ми все още бяха заети с трогателната изповед на бай Георги Крумов. Мислех и за погребания след седемгодишна парализа тукашен учител Змейкович и за доволната в мизерията си негова съпруга. Мислех и за всички незнайни родопски труженици, отдали живота си из дълбините на родопските дебри, без някой да им отдаде заслужено внимание.

* * *

Преди да поемем към големия завой за водоразделния превал Печинско, който разпределя водите между Сютлийка и Маданската река, отново обърнах глава към разгънатата котловина на Дарь-дере и вгледан в безредно разхвърляните му бели къщи, почувствувах, че се откъсвам от един простоват, но човечен свят, опазван от редица поколения, рудните находища на който скоро ще го видоизменят.

Продължаваме из повишаващата се стръмнина и когато се изправяме над самото вододелно било, Вранчев пророчески вдига ръка и с декламаторски тон ми казва:

— Виждаш ли това непроходимо дефиле, в което затъва горна Арда? Там ще мине един ден влак, който ще идва по тунел под Карлък откъм долината на Въча и ще продължи през трите околии на долна

Арда, за да събере горските богатства от Вьча и рудните от тукашните безлесни баири. Тогава няма никой да съжاليا, че скотовьдството си е отишло, нито пък, че границата им е отнела пътя към Егея. Нови хора ще се родят из шумливите пазви на електродобивните реки и пришълците не ще бъдат гледани с омраза, нито арденските хора ще търсят поминък далеч от родните си селища. Животът ще стане удобен и само песните ще ни напомнят за нявгашния безнадежден планински живот...

Изрече възторжените си думи голобрадият Николай Вранчев и за да подкрепи думите си с реални доказателства, поведе ме към зиналата край пътя пещерна уста в скалата, където още през римско време хората били дълбали бляскави рудни камъни, за да ги топят в примитивни пещи и произвеждат от тях всякакъв вид украси на съдове, а по-късно в турско време и на кремъклии пушки.

Откъртваме си за спомен по един такъв тежък къс от скалата и го поставяме в раниците си. После седнахме на самия превал, за да се полюбуваме на картината, която се откриваше към малкото помашко селище Мадан. Център на сборна община от 53 колибаци, махали и селища, пръснати по урви и поречия чак до подножието на Ченгене-хисар. Това неугледно селце с нищо не даваше вид, че хората от толкова много захвърлените из урви и клисури махали могат да го смятат за свое средище. Единствено щръкналото джамийското минаре и няколкото варосани къщи, приютени сред закелявели овощни градини, дават израз на невзискателното помашко благоденствие.

Докато се любуваме на тази безрадостна планинска картина, лишена от каквато и да е прилика с българските родопски селища, доловихме близо край нас някакво тъпо почукване. Замлъкваше за момент и после отново се почукваше. Учудени от този своеобразен шум, надникнахме из храсталаците и пред очите ни се открива необикновена картина на борба между две едри костенурки. Без да ни обърнат внимание, те продължиха борбата си, като се отдалечаваха на педя една от друга и после с устрем блъсваха твърдите си черупки. Понастрана от този безкръвен дуел стоеше и ги наблюдаваше друга също голяма като тях костенурка.

— Тази навярно е техен секундант... — казах аз.

А Вранчев ме поправи, като ми обясни, че тя е тяхната Дулцинея, заради която се дуелират.

Дълго наблюдавахме борбата им, докато по-малката беше обърната от по-голямата, която самодоволно се отдалечи към очакващата я трета костенурка. Така обърнато нещастното животно би останало до смъртта си, ако моят развълнуван приятел не го сложи отново на нозе.

— Това е то днешният Мадан!... — продължи с философски израз на лицето си Вранчев и поехме надолу към селото.

Преминахме малката Маданска река през старинен сводест мост и понеже из запустелия площад не се мерна жива душа, продължихме към същинската Арда, минаваща на няколко километра по на запад. Очите ни жадуват за пейзаж от зеленина и шумливи води. Вече трети ден откакто бяхме се разделили от китните борови гори и нещо ми подсказваше да се разделя от моя голобрад Санчо, който и без това си отива в родната си къща, гдето аз нямам никаква работа.

Когато пред очите ми се мерна Арда, аз вече бях взел решение и без да отлагам, оповестих го и на Вранчев.

Казах му, че е дошъл часът на нашата раздяла и без сълзи и изповеди подадох му ръка и кривнах към върбалаците на реката, за да си изпера долните дрехи. После поех пряко баири и колибаци към двехилядния Чил тепе и през неговия необявен от географите някогашен глетчер смятах да продължа по вододелното било между асеновградската река Чая и притоците на Арда. Там към изворите на Юговската река ще мога да видя и малката Ер-Кюприя.

КЪМ ЧИЛ ТЕПЕ

Пак съм сам и отново крача из върли, непознати пътеки към глациалния двехилядник с чувство, че ми предстоят нови премеждия из незаселените високопланински притоци на Юговската река, най-големия десен приток на Чая.

Сега вече не разчитам на никакво гостоприемство освен на иглолистниците отгатак Чил тепе или на някоя изоставена овчарска колиба. Но тъкмо това ме прави да се чувствавам с особено повишен скитнически дух. Нали в раницата си имам два непокътнати войнишки хляба?!...

На този осамотен двехилядник и един друг път се опитвах да стигна върха му, но тогава пороен дъжд ме застави да се откажа от това си намерение. Сега отново ме застрашава същата беда, но вярвам да го възкача, преди тъмният облак откъм Карлък да прехвърли гористите пампоровски възвишения. Там слънцето все още блести, а негде отсам седловината на Ешек-кулак се вижда, че облакът е спуснал вече дъждовната си завеса. Разчитам, че като отmine скалистата пирамида на връх Караманджа, ще тръгне към Персенк, а не към Чил тепе. Това ще зависи кой от двата колоса, доминиращи върху тези две високопланински била, ще има по-голяма притегателна сила.

Ускорявам крачките си, за да изпреваря приближаването на облака. Достигам подножието на морената, чиито плоски блокове са подредени чак до самия връх като рибени люспи.

Крача уж с едри крачки, а стръмният като дюлгерска стълба камъняк сякаш все повече нараства. Пот ме облива, но аз вече съм уверен, че ще изпреваря облака и мисълта ми се насочва сега към неразрешимата за моите геоложки познания задача: каква е била тази майсторска ръка на природата, която така грижливо е изглаждала и подреждала тези заоблени „воденични“ камъни? Как е било възможно да се извърши тази неръкотворна работа от ледовете, когато камъкът е по-твърд от тях? При това откъде са тръгнали тези каменни блокове, за да стигнат до тук. Така изгладени, когато горният край е опрял на самия връх?!...

Разсъждавам и се гневя, че не повлякох със себе си Вранчев, за да ми помогне в разрешаването на тази задача. Той е надарен с богата фантазия за бъдещите обществени проблеми, та не е чудно да разреши и миналите геоложки трансформации...

Гневя се и на географите, които нито са загатнали в учебниците си, че в Родопите се намира най-голямата по нашите планини ледникова морена. Изобщо морена ли е това, или някаква дюлгерска направа? Не е чудно да са я сътворили родопските майстори зидари, за да се зверят скитници като мен. Но ако това е истинска морена, то какви ли са били нявгашните Родопи? Навярно по-високи и от Хималаите. Иначе тези блокове не биха достигнали до тях така грижливо обработени и подредени. Навярно са вървели цели хилядолетия по километрическите си заледени пътища, за да заседнат най-сетне по ребрата на този чудноват Чил тепе. Вървели са очевидно от горе на долу, но това горе сега го няма, разрушено бог знае от какви пороища и гръмотевични стихии.

Кракът ми стъпва най-после върху самото теме на Чил тепе. Изтривам потта от лицето си и закръглям поглед по всички посоки. Картината е неочаквано разнообразна. Докато на изток планината бързо се превръща в безстилно разположени, безлесни гънки, из които невидимо се глумят мохамедански селища на Златоградска, Момчилградска и Кърджалийска околия, на запад, север и юг са се възмогнали многобройни вододелни вериги на реки и настръхнали скалисти чуки, които за неопитното око превръщат планината в истински безизходен лабиринт. Само на север през снишените чукари около Бачково се очертава в далечината пластичната линия на Балкана, сякаш и той иска да се включи в общата родопска панорама.

Обръщам отново погледа си към тъмнеещия хоризонт на Централния Карлък и започвам все по-ясно да разчленявам генералните вододелни била, проснали се като огромни актоподови пипала към Персенк и по граничната линия към Гюмюрджинския Карлък, зад който из неизмерима далечина наднича и егейският остров Самотраки. А в подножието му сякаш из самите скути на Чил тепе се навдига като негов по-малък брат оформеният в красива пирамида връх Ени Хан — нявгашно обиталище на чудотвореца-пустинник Ени Хан Баба, когото и днес мохамеданският свят чествува

в определен летен ден. Чудотворец, който е притежавал магическата сила да лекува, предрича и вдъхновява.

По-оттатък по вододелното било между Юговската и Тополовската река се очертават един след друг Кара-Колас, Инкая с оцърбения си сфинкс и бачковската Клувия, блеснала с отвесните си варовикови скали. Баири, между които не се забелязва никакво селище, нито пък следа от някакъв човешки живот. Област, отредена за дивеч и пустинници, каквато е била нявга и по времето на Ени Хан Баба.

Само в подножието оттатък Чил тепе някак сиротно се е приютило в една гънка новообразуваното бежанско селище, назовано Манастир махала, сякаш с името си да умилюва жителите на отсамните селища, в чиято мера се е самонасадило.

Напразно се вирам из подножието на самия Чил тепе, за да открия някакъв белег от градивни останки на дионисиевия храм, за който толкова много и съвсем необосновано фантазират някои местни любители на непризнати от народа легенди.

Дъждовният облак засенчва вече и близкото пасбище, гдето разтревожени овчари подгонват стадата си към импровизиран високопланински заслон. Започвам и аз да подрипвам надолу из морената, без да се замислям повече за нейния произход.

Мрачните облаци, придружени от грохота на все по-енергични гръмотевици застрашително ръмжат, а заедно с тях ръмжат и помрачените арденски юдоли. Само парче пожълтяла нива, лепната негде по перваза на висок хребет, все още блести. Блестят тук-там и малките помашки махалички, огрени от прежуриящрто слънце. Това са орлови гнезда на хора, предпочели да се раждат и живеят по-близо до ветровете и по-далеч от чуждите очи.

Подрипвам из камъняка и от време на време се поспирам, за да се полюбувам на чудатата картина, но облаци не спират и едрите им капки вече плющят по камъняка.

Едва успявам да се довлека до първата елха по пътеката, която води към постройката, изградена от поклонниците на Ени Хан Баба, и поройният дъжд, придружен от гръмотевични трясъци, като из ведро се изсипва.

Гръмотевичният грохот сега ехти из дълбочината на манастирмахаленските пущинаци. Сгъвам се като подплашен заек

около дънера на клонестата елха и си мисля как ли тук е живял нявга този мохамедански чудотворец...

Такива бури, а може би и снежни виелици са бушували и по онова време, когато е чудотворствувал този пустинник и кой знае дали наистина той е тръгнал към Цариград, за да изненада своя невярващ в чудесата му брат, или окрилян от аскетичния си дух, се е насочил към самозабравилите се цариградски велможи по времето, когато е започнало разложението на Османската империя. Дързост, каквато и нашият св. Иван в края на Първото българско царство е проявил, отказвайки се да приеме в отшелническата си обител дори и коронования цар Петър.

Измъквам се изпод елхата, след отминаването на кратковременната лятна буря и като отърсвам дрехите си от сухите иглолистни отпадъци, отново поемам по пътеката към връх Ени Хан, за да продължа през широколистната гора Гърковица към изоставената помашка махала Карамуш. Но не бях изминал стотина крачки, когато забелязах, че из дънера на друга една елха се измъква човек, изплашен като мен от пороя. Той ми се усмихна още отдалеч и като се изправихме един пред друг, любезно ми подава ръка и някак несвястно започна да хихика.

Стори ми се познат този отривист смях, но все още не можех да го свържа с човека, когото заварих в зимника на смолянския полицейски участък. Едва когато той ми припомни това, изричайки куп благодарности за моето застъпничество пред прокурора, аз се уверих, че този е същия „жив народник“.

Трогнат от благодарствените му думи, почувствувах нужда отново да си побъбрим. Може би ще мога да науча нещо повече за този чудноват мохамедански аскет Ени Хан Баба. Подхванах тази тема, но се оказа, че той нищо повече от мене не знае. Каза ми само, че днес е ходил на извора, от който аскетът е пиел вода, за да почерпи за себе си нови духовни сили в борбата си срещу пришълците. Този извор, от който нявга Ени Хан Баба е отнесъл вода в Цариград в прозрачна женска шамия, за да увери присмехулния си брат в своите чудотворства. Пропътувал бил хиляди километра с шамията, преспивайки край шубраци и из горски усои, но когато влязъл в богатия обушарски дюкян на брата си, водата изтекла. Чудотворството му се свършило в момента, когато Ени Хан се бил вгледал в нежното

краче на ханъмката, на която брат му взимал мярка за обувки. А когато ханъмката си излязла, присмехулният брат наставнически му рекъл:

— Ех, братчето ми, лесно е да бъдеш светец из родопските дивотии, но ела тук, в Цариград, да те видим какъв чудотворец ще ми бъдеш!...

Аз бях вече чул тази малко вероятна версия на този толкова много тачен Баба и затова веднага оспорих истинността ѝ.

— Ени Хан може би наистина е ходил в Цариград, но не да уверява в чудотворствата си своя присмехулен брат, а е решил с огнено слово да бичува самозабравилите си тогавашни велможи на разпадащата се Отоманска империя... И там навярно е загинал в някой затвор като подгонен от тези, срещу които е бил въстанал. Само така може да се обясни, че тук няма негов гроб, нито пък някой знае дали се е завърнал отново, за да поучава и лекува.

И продължих:

— Така не е било с нашия рилски светец, на когото и до днес се пазят мощите му като нетленна реликва от онази злополучна за народа ни разколническа епоха...

Това мое тълкуване се хареса на събеседника ми и той ме покани да седнем под някоя елха и да си побъбрим. Съгласих се, тъй като от сутринта не бях разменял нито дума с жив човек, а освен това впечатленията ми от съвместния ни арест не бяха така лоши.

Разбира се, разговорът ни под елхата, от където се разкриваше разчистената от облаци панорама на арденските юдоли, веднага премина към малките кръпки от пожълтели ниви, които дъждът едва ли ще съживи след дългата суша. Аз, без много да му мисля, реших да повторя думите на Вранчев за бъдещата железопътна линия, която ще идва от Въча и по тунел през Карлък ще навлезе из смолянско, за да загребе тукашните рудни богатства, и ще направи хората по-щастливи, отколкото от времето на агите и кехаите.

Събеседникът ме изгледа многозначително, сякаш да провери дали сериозно говоря и после прихна да се смее със своето нескончаемо хихикане. Но това не ме засегна, защото всъщност това предричане не беше мое, а измислица на Вранчев.

Едва когато той успя да усмири смеха си, изгледа ме и със сериозен тон ме запита:

— Навярно искате да кажете, че тогава местните хора ще станат по-богати?

— И по-щастливи... — допълних го и на свой ред го изгледах, за да видя как ще приеме моето пренаето пророкуване.

— Това едва ли ще стане нявга!... — сериозно ми отговори той и добави: — Първо, такава железница няма да мине по-рано от петдесетсто години, защото Родопите не са Стара планина, за да я прескочиш на два пъти за един ден и защото без да владеем егейския бряг не си струва изграждането на такова скъпо предприятие, макар че още на другия ден след Балканската война се намериха умници от столицата, които начертах такава среднородопска магистрала. Разбира се, само на книга. А колкото за това, гдето каза, че родопският човек щял да бъде по-щастлив, отколкото преди да ни освободи България от турското робство — съмнявам се...

Последните си думи за освобождението от турско робство събеседникът ми ги изрече така подчертано, като че ли искаше да каже „откакто България ни зароби...“, но очевидно полицейският пристав Попов от Смолян беше го отвикнал от този израз.

— Щастието на родопския човек е дълбоко погребано... — продължи той. — Погребан е и самият родопски човек. Само сянката му остана да се развява по новопрокараните шосета и по високопланинските летни сборове, гдето любопитният може да види женски носии и гайди, но без нявгашната чистота на нравите и без мъдрата осанка на почитаните народници. А щастието на истинските народни хора се крепи единствено в тази духовна чистота.

— С какво се занимавате? — реших се да запитам най-сетне събеседника си, удивен от неговите така добре подбрани изрази.

— Нявга бях учител... Сега с нищо не се занимавам. Учителствувах преди Освобождението тук, в родното си село и учех децата да пеят патриотични песни за свободата, която скоро ще ни донесат нашите братя от свободна България... А после, когато дойде това наше освобождение, заминах за вашия прославен град, гдето се изселиха много предприемчиви нашенци. Там попаднах в политическия водовъртеж на разгромената от Междусъюзническата война България. Участвувах в разни стачки, но родното село не изчезваше от мисълта ми.

За момент събеседникът ми замлъкна и аз побързах да го запитам:

— Това ли те накара да се завърнеш отново тук?

— Не, това не беше главната причина, а разсипаните ми нерви от арести и побоища. Докато най-последно разбрах, че единствено родопските нрави и природа ще ме излекуват. Върнах се, но тук заварих друг свят, различен от онзи, който бях оставил. И нервите ми още повече се изопнаха. А големците, срещу които тук си развързах езика, тъкмо това и очаквах, за да ме обявят за побъркан. Сега за мен като побъркан е по-лесно да говоря всичко, каквото другите не смеят да кажат. По-лесно, от когато бях политически агитатор.

— Но как се прехранвате?

— Много не е нужно за човек, който обича свободата. Нямам семейство и съм се приютил в бащината си къща. Събирам билки, с каквито е така богат Чил тепе. За тях идвам тъдява, но често и за да пия от водата на Ени Хан. Само тя ми укрепва вярата в по-доброто бъдеще на утрешните родопски хора...

Дъждовните капки, които до този момент продължаваха да се стичат от клоните на елхата, съвсем престанаха. Слънцето започна да залива близките и далечните хоризонти. Изправихме се на пътеката и с поглед към блесналите в далечината помашки махалички останахме в продължително мълчание. Многоетажната панорама на арденските хребети приковаваше погледа ни със своите изгърбени контури, туктаме засенчени от редки горички. Почувствувах, че с мъка се разделям от тази безлесна планинска красота, в недрата на която се крие несметно рудно богатство.

— Ето, виждате ли тези колибарски жители на Арда, накацали по височините като в птичи гнезда... — заговори отново събеседникът ми. — Те не са участвували в кърджалийските нашествия на Мехмед Синап, нито в баташките или перуцинските кланета като някои помаци от девинска околия. Агите са ги възпирали. Техните тела са нечистоплътни, но душите им са детски чисти и затова новият родопски човек ще се роди тъкмо в техните колиби. Там навярно ще се родят и чудотворците, които ще издълбят тези хребети, за да обогатят бъдещите поколения.

— А сега сбогом и на добър ви път — съвсем неочаквано се сбогува „живият народник“ и като размахна ръка из въздуха, сякаш с

жест да засили думите си, тръгна на юг по пътеката, от която аз бях дошъл.

Тръгнах и аз, но преди да направя първата си стъпка на север, отново погледнах прикрепилите си към безлесните хребети помашки махали, в които ще трябва, по думите на „живия народник“, да се родят утрешните родопски чудотворци.

Пътеката ми сега бавно се наклонява към извора на Ени Хан Баба. Там аз ще направя кратка почивка, преди да продължа към очертаващите се последни възвишения по моя скитнически маршрут. Ще се напия с ледената вода на извора, от който е пил този прославен мохамедански аскет, за да подсиля и аз вярата си в светлото бъдеще на изнемогващите сега родопски хора. А така също да не се двоумя, когато отново замисля да хвърля донкихотовски камък в задремалите води на родния ми Тримонциум.

САМ ПОСРЕД БАТАШКОТО БЛАТО

Случи се през едно лято да засека по диагонал родопския масив от с. Широка лъка чак до летовищното село Чепино. Всеки благоразумен човек би слязъл първо до с. Кричим или Асеновград и оттам с влак и дековилка — до Чепино. Пътят наистина е двойно по-дълъг, но затова пък без стремглава стръмнина и непознати пътеки. Но тъкмо тези непознати пътеки ме възбудиха да тръгна по диагонал и то без всякакъв туристически екип.

Преграх двадесеткилометровото шосе до околийския град Девин, изостанал по-назад и от най-загубеното родопско село и без да се обаждам на многобройните си приятели, поех по урвата на възправения като камбанария над града скалист Гребенец към дворците на горските чиновници при лисичевското лесничейство.

Разбира се, не пропуснах да се отбия и към скалата на Гребенец, за да се полюбувам на тази дълбока котловина и на това помашко селище, нявгашен търговски и военен център до 1912 година на турските керванджии и войскари.

Котловина, заобиколена от нащърбените скали на Гребенец към север и от незаселени гористи хребети на юг и запад, из които се промушва винаги пълноводното Дамль-дере, събирало водите си от баташки, доспатски и чепински гори. Царството на белия бор и на всякакъв вид четирикраки горски обитатели. Дефиле на тъжно пропяваща река, през която между пустинните ѝ брегове е прехвърлен никому ненужен сводест мост, наречен Кемера, свидетелстващ, че нявга през тези потайни горски джунгли е шумял човешки живот.

Преспях в работническите бараки край лесничейските дворци на Лисичево и на утрото още призори поех далечния си маршрут с намерение към обед да отдъхна в Батак и привечер да догоня дековилната гара Костандово, за да стигна с пардесю на рамо и бастун в ръка в курортното Чепино като отдъхващ при семейството си летовник.

Преминах и други новоизградени горски дворци, заобиколени от смижорени работнически бараки, докато към обед се добрах до пружиненото легло на баташкия хотел. Дълга почивка на меко легло и едва по вечерна хладина отново разтегнах крачките си, но не по шосето през с. Ракитово, както смятах, а направо през средата на обширното Баташко блато, по което хотелиерът, стар ловец, ме увери, че не веднъж е минавал лятно време. С парче хляб в джоба на пардесюто си, без да разпитвам повече, прекрачих стръмнината, която ме изведе край самото блато.

Сгряно от вечерното слънце, неговата просторна тревениста площ ме замая със своите свежи зеленикави нюанси, рамкирани от тъмния ореол на заобикалящите го гористи хребети. Навлязох из тази безлюдна тревениста степ с тръпно предчувствие, че хотелиерът може би ме е заблудил. Никаква жива твар освен едно блуждаещо овчарско куче, което без покана тръгна след мен, разчитайки навярно, че би могло да получи нещо от такъв благовиден господин.

Плътният тревенист килим под нозете ми с всяка крачка ставаше все по-плътен и по-неустойчив, но това много не ме смущаваше, защото променливите багри на вечерното слънце по блатото и планинският ореол все повече ме обайваха.

Извървах повече от километър по посока на невисокия превал към гара Костандово, възхитен от вечерната красота на обсаждащата ме природа. Овчарското куче неотстъпно ме следваше. Скоро обаче нагазих из колеблива почва, пресечена тук-там от тесни ивици вода, обградени от широколистни блатни растения. Предпазливо ги обхождах и все още не губех вяра в думите на хотелиера. А слънцето през това време все повече се приближаваше към хоризонта и рискувах да замръкна посред блатото.

Овчарското куче, разочаровано от моето кръговъртене, застана на едно място и учудено ме занаблюдава. Сега вече бях съвсем сам. Отвъдният бряг наистина не беше много далеч, но по посока на него се очертаваха все по-широки водни ивици. При прескачането на една такава водна локва насмалко не оставих обувките си, затъвайки високо над глезените. Седнах на влажната трева, за да се почистя и реших да изпробвам почвата под себе си. Оказа се, че бастунът ми съвсем свободно се вдълбава чак до дръжката. Разбрах най-сетне, че се намирам върху плаваща трева, и едва сега си спомних, че негде бях

слушал за потънали в блатото говеда, пуснати от стопаните им на паша. Тръпки полазиха по тялото ми. Огледах се, за да видя някакъв човек по брега, но вместо това видях ято сиви гарвани, които лешоядно грачеха. Повиках овчарското куче, останало отвъд широката вада, но то дори и ухото си не мръдна. Очевидно то познаваше по-добре от мен опасността от продължаване на пътя. Разгледах вадите, които трябваше отгук нататък да прескачам, и пред отразения в тях оранжев залез разбрах най-сетне, че хотелиерът си е направил с мен лоша шега. Най-лошото беше, че не бях се обадил на близък човек по какви пътища тръгвам и ако ми бъде съдено да последвам съдбата на затъналите говеда, то никой не би се усъмнил, че липсата ми е резултат на задгранично бягство. Малко ли чудачества бях извършил досега!... Никой не би подозирал, че тленните ми останки почиват дълбоко сред такава красива гробница, заобиколена от всички страни с гористи хребети. Напразно сивите гарвани ще очакват стръв от достойното за един турист умъртвяване. Цял целеничък ще се озова в царството на блатните духове, за да плаша суеверните си съвременници, а на хората от бъдните геоложки епохи ще дам богат материал с консервираното си тяло за изследвания на днешното човечество известно с войнственото си човекоядство.

Мислите безпрепятствено ме носеха из невъзмутимия покой на слънчевия залез и ако не бях си спомнил за многобройните си кредитори по ремонта на накривената си от земетресението паянта, които още утре ще връхлетят върху обезглавеното ми семейство, то навярно още дълго щях да фантазирам за разследванията на бъдните геолози върху моето бедно човешко тяло.

Скачам от мястото си без повече да се двоумя. Прескочих с пантерски крачки всички блеснали пред мен широки вади, като на места се просвах с цялото си тяло върху влажната трева, за да избягна затъването, докато най-после почувствах, че отново стъпвам върху твърда почва.

Разбира се, че на гара Костандово пристигнах по-късно, отколкото ако бях минал по шосето през с. Ракитово, а в курортния Чепино се промъкнах пеша с окаляните си дрехи, като изгнаник, а не като завръщаш се от разходка, с пардесю и бастун в ръка, самодоволен летовник...

ДВЕ КАРСТОВИ ЧУДЕСА

Чудати карстови явления из родопския лабиринт се срещат почти навсякъде. Особено в Централните Родопи. Стилизирани пещерни тавани, бездънни понори, реки, които потъват и отново избликуват като буйни планински извори, допълват и без това богатото многообразие от минерални извори и безизходни гори. Но като истински перли на тази разнообразна огърлица от природни чудеса първо място заемат безспорно прочутата вече Ер-Кюприя (Чудните мостове) и безподобния за нашата земя Буйновски каньон.

Издълбаната от малък планински поток Ер-Кюприя между върховете Персенк и Кара баир е не само един полезен естествен мост (между селата Орехово и Забърдо), но преди всичко едно величаво по своите размери скулптурно творение. Скулптура, която природата със своето водно длето продължава и до днес да доизгражда.

Но ако неръкотворното майсторство на този замайващ карстов храм напомня обмислено строителство от разумно някакво същество, което пести енергия и материал, то причудливите мраморни увеси из километрическата клисура на Буйновския каньон, широка колкото манастирски коридор, напомня капризна забава на ваятел, който без да си е направил каквато и да е сметка за материала, прахосвал го из огънатите поднебесни увеси, убеден, че природата му го е дала в безгранично изобилие.

Наистина неръкотворното строителство на добре планираната Ер-Кюприя е истински природен храм, който обайва човешкото въображение, но увесите на Буйновския каньон, по чийто барелефи са накацали множество иглолистни дървета, закрепил корените си в самата скала, поразяват всеки пътник, маршируващ в подножието им. Особено по вечерните часове, когато залязващото слънце щедро разлива обагрените си лъчи. В такива часове човек изпитва чувство, че е попаднал в някакъв безизходен дантевски ад, възкликва и бърза да се върне към светлия слънчев свят, защото малката Каиначалска рекичка понякога зле се шегува и може при най-обикновен дъжд човек

да се озове между два съборени моста на издълбаното в самата скала горско шосе, или да бъде отвлечен като непотребна песъчинка заедно с чакъла от шосето.

Буйновската река подобно на Ер-Кюприйската продължава и днес да доизгражда обширната си каменна творба и тъкмо заради това навярно не обича бръмченето на моторните коли. Не се минава пролет, без да е съборила мост или подронила някоя подпорна стена.

Слава богу, че туристи и географи не са узнали все още, че в нашата малка страна има такова величаво творение. Иначе ревнивата Каинчалска река не би оставила и следа от това лекомислено изградено сред скалите паянтово шосе.

ПОСЛЕСЛОВ

Нявга преди 50 години по време на моята прогимназиална възраст, когато учителите не ни водеха на екскурзии, един ден баща ми почти насила ме поведе към Бачковския манастир. Мъчно ми беше да се откъсна от другарите си, които всекидневно водеха жестоки битки с момчурляците от другия бряг на р. Марица.

Тогава из родопския лабиринт липсваха шосетата, по които днес летят стотиците удобни автобуси и хилядите тежко натоварени с руда и борови трупи камиони.

От Асеновград нататък тръгнахме по висок конски път, под който се прекопаваше първото родопско шосе, а по другия бряг, из скалистата урва — тунелният канал за отвеждане на речната вода към електродобивната централа, изградена от някаква белгийска компания по договор с Пловдивската община. Договор, сключен „безкористно“ с общинските ни управници, които наскоро след това го обезсилиха, и централата беше изоставена. Едва 40 години по-късно под благозвучното име Асеница бе изградена с помощта на асеновградски бригадири вече от новата ни държава.

Тръгнали по каменливите криволи на керванджийския път за жителите по коритото на р. Чая, наричани Рупци, и тези от Арда — Ахъ-челебийци ние — застарелия ми баща и аз — вдълбочено мълчахме. Баща ми, отнесен навярно от спомените си, когато като млад учител многократно е минавал по този път през румелийско време към ръководеното от него първо трикласно (5,6 и 7 клас) рупчанско училище в с. Павелско, а аз замаян от скалистите увеси и чудния екот на планинската река. Той, вмислен за своя отминаващ живот, а аз — отнесен от грандиозните си проекти да стана световен пътешественик и откривател на нови земи. Идея, много по-велика, отколкото да разкървявам главите на връстниците си от другия маришки бряг с далекобойната си въжена прашка.

Разбира се, откривател на земи не станах, но когато завърших с неголям успех гимназиалното си образование, аз бях изходил вече

всички по-високи родопски върхове, а така също и половината от рилските. И то през онова време, когато нито в Рила, а още по-малко в Родопите някому идваше на ум хижи и заслони да изгражда.

От безкомпасното си скитничество по върхове и гори разбрах, че най-същественото за тази просторна родопска планина не са само прекрасните панорами, но преди всичко хората, които я населяват. Стотиците къшли, махали и села, в които живеят хора, съвсем различни по говор, облекло и обичаи от хората из полето.

Трябваше и тази своя жажда да задоволя, като стана родопски учител. Жажда, която и до днес не съм напълно утолил, въпреки че малко са селищата, особено помашките, в които да нямам поне по един приятел.

А ето че сега нова мечта е заседнала в побелялата ми глава. Искам и аз на свой ред да поведем шестнадесетгодишния си син, както нявга направи покойният ми баща. Но не из височините, а из олющените пазви на Арда, гдето според радиопредаванията и фотоснимките из всекидневниците са поникнали като гъби новите градове. Искам чрез неговите, лишени от предубеждение, зеници да възприема изграждането и изграденото и да си представя това, което тепърва ще се построява.

Ще тръгнем оттам, от гдето ме поведе нявга моят баща и като отминем Бачковския манастир, ще засучим по живописното корито на пълноводната Юговска река към подножието на Чил тепе. Първом ще надникнем в богатите рудници отсам бежанското село Манастир махала, преобразено навярно от замогналите му се тракийски изгнаници.

Пътюм ще се полюбуваме на малката котловина Лъките, обитавана нявга само от козарчетата, а сега според вестникарите превърната в модерно рударско селище, край което е започнало изграждането на обогатителна рударска фабрика.

А после въпреки непослушните ми вече нозе ще се доберем до самото подножие на двехилядния Чил тепе, за да прием от ледения извор на нявгашния чудотворец Ени Хан Баба и с отрезвени очи от виденото до тук да надникнем към безлесната долина на Маданската река. Точно там на високия превал, отгдето преди 30 години „живият народник“ пророчески беше ми посочил накачалите като орлови гнезда помашки махалички, из чиито нечистоплътни жилища трябвало

да се очаква раждането на новия родопски човек. Чудотворците, които ще преобразят поминъка на обезнадежените арденски жители след прокараната от парижките „мирни“ договори неестествена и крайно жестока за родопци граница.

Ще слезем после и сред многоетажните жилищни блокове и павирани улици на новоизникналия по десния приток на р. Арда прославен вече гр. Мадан. Там, гдето нявга с Николай Вранчев си откъртихме по един къс бляскава руда за спомен, и после сред безлюдните храсталаци наблюдавахме безкръвния дуел между две мъжки костенурки.

А после, след като обходим целия комплекс от рудни находища и се полюбуваме на гордата стъпка, с която излизат в работнически комбинезони из рудниците нявгашните унизени в мизерията си синове на Аллаха, ще се отправим към прославения с уредбата си граничен гр. Рудозем. Там ще спрем край старинния трисводест мост (ако е запазен, разбира се), за да се ориентирам по него къде беше прихлупената край реката митница и где неугледно стърчеше изоставената турска гранична заставка, от чийто балкон тогавашния майор, а след него и Вранчев с поетично ясновидство бяха пророкували раждането на сегашния рударски град. Блянове, които за моя син ще бъдат очебийна реалност. Настояще, което ще породи у него нови блянове...

Такива навярно ще се породят в неговата юношеска фантазия и когато през рудниците на р. Ерма край Златоград се отправим към язовирите при гр. Кърджали, както и от самия град с широко разгъналите се паркове, булеварди и обогатителни рударски фабрики, догонващ с уредбата си и моя роден изоставащ „второстоличен“ Тримонциум.

Действителност, каквато не беше бленувал дори и Никола Вранчев!...

И ако успеем с моя син пътьом към р. Ерма да се възкачим на граничния Добрев връх, за да надникнем към ненагледния простор към Егея и неговите живописни острови, бляновете ни навярно ще възрастват до чудновати размери.

Перспектива, при която без войни и крамоли, хората от двете страни на неестествената граница ще си подадат утре братска ръка по пътя на общото добруване. Защото родопският лабиринт се оказва достатъчно богат не само с вълшебните си високопланински пасбища,

из които ще трябва отново да плъпнат нявгашните многобройни стада, откарвани зиме край егейските топли брегове, но най-вече защото пътят на подземните арденски богатства и утрешните нейни фабрики естествено е очертан през тези така близки морски брегове към широкия световен пазар.

Пловдив, 14 март 1958 година
Авторът

Издание:

Васил Хр. Крумов. Родопски хоризонти

Първо издание

Редактор: доц. д-р Асен В. Крумов (assenkrumov {@} hotmail.com)

Печат: Полиграфически комбинат „Димитър Благоев“ ООД

На корицата: Ер-Кюприя (Чудните мостове)

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.